

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

HALK PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA ZİHNİN DİNSEL-MİTSEL ANLATI KURGUSU: YARATILIŞ MİTOLOJİSİ

Harika ZÖHRE ERYILMAZ

Doktora Tezi

Ankara, 2021

**HALK PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA ZİHNİN DİNSEL-MİTSEL ANLATI
KURGUSU: YARATILIŞ MİTOLOJİSİ**

Harika ZÖHRE ERYILMAZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

Doktor olmamı en çok isteyen;

Canım Babama...

TEŞEKKÜR

*Bir küçücük kız çocuğu bak duruyor orada hâlâ
Anlatamam gördüklerimi o neşeli çocuğa...*

Doktora dünyasına adım attığım ilk günden bugüne, ben hep bu ânın hayalini kurdum. Çalışmalar bazen sonuç vermezken, düşünemezken; okurken, yazarken, yazamazken...

Ben bu şekilde düşünüyorum diye insanlığın da böyle düşündüğü sonucunu çıkarmaya hakkım varmış gibi davranmam. Fakat her araştırmacı ve her yazarın kendine özgü düşünme ve yazma tarzının insanlığa yeni bir pencere açtığına inanıyorum diyen Levi-Strauss'un (2018: 24) bu sözlerine katılırken; ilk ve öncelikle farklı düşünmeme, düşündüklerimi ifade etmeme, ülkemiz akademik şartları içerisinde özgür ve cesur zihinleri destekleyen, özgüvene saygı duyan doktora atam Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU'ya teşekkürlerimi sunmak isterim. Aynı zamanda ifade etmek isterim ki bugün burada kendisine teşekkür etmek binlerce hoş duygumun yazının kısıtlı şekline bürünmüş hâlidir. Bu teşekkür, yüksek lisans tezimde bana nokta atışı çalışma alanımı belirlediği için, daha o günlerden manevi danışmanım olduğu için, doktora derslerinde zaman zaman duygulanıp o heyecanı bize kattığı için, farklı düşüncelere açık olduğu için; *"Şöyle bir şey var aklımda Hocam, olur mu ki, acaba?"* dediğimde bu senin dediğin *"Halk Psikolojisi"* bir bak bakalım diyerek bana akademide yol almamı sağlayacak ve bu yolu alacakken onlarca yükü sırtımda taşımaya gerek kalmadan yol gösterdiği içindir. Ve son olarak bu teşekkür benim canım hocama bana *güvendiği* içindir.

Ekleme isterim ki akademinin fidanlarının üzerine basmak, onu kolayca yok etmek, yıkmak, ezmek hatta tüm emekleri gözyaşlarına bakmadan yakmak öylesine basittir ki... Ve fakat bu ancak *basit* kimselerin işidir. Oysa büyümeye yanıp tutuşan, hevesle bir damlaya muhtaç bir fidanı almak, önce yaralarını sarmak, yol erkân öğretmek, küçücük bir fidan olmasına rağmen *küçüklüğüne* bakmadan, derin entelektüellik ile ona saygı göstermek ise ancak ve ancak *büyük* insanların işidir.

Ayrıca Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi bölümündeki hocalarım, başta Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR olmak üzere, Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN'a, Prof. Dr. Gülin ÖĞÜT EKER'e, Dr. Öğr. Üyesi Zehra KADERLİ'ye aldığım derslerde ve ettiğimiz sohbetlerde Hacettepe ruhunu

ve heyecanını bana kattıkları için ve Arş. Gör. Hasan Ali DİKEN'e bölüme her gidişimde Hacettepe'nin bir parçası olduğumu hissettirdiği, her konuda ve her yazışmada yardımcı olduğu için teşekkür ederim.

Doktora ile geçen bu son beş yılda, yüksek lisans sonrası verilecek kadromu beklerken, her bir seferinde hayallerimin yıkıldığı onlarca şey yaşamışken, biz bu beş yılı en çok eşim Mehmet ERYILMAZ ile hissettik. İşte bu yüzden, teşekkürlerin, sevginin, güvenin, aşkın en büyüğü ona hissedilmeli.

Ve hayatıma dokunan, benimle heyecanlanan, üzülen, merak eden tüm dostlarıma ve elbette benim en büyük destekçilerimden, özellikle son aylardaki yoğun tempodan kızımın ve ailemin etkilenmemesi için elinden gelenin en iyisini yapan annem, anneannemiz Esin Arife ZÖHRE'ye; tezin her anında yanımda, "*Anlatıya dair şöyle bir şema var aklımda!*" deyip oracıkta karaladığım her duyguyu, düşünceyi grafik tasarıma döken abim Hakan ZÖHRE'ye teşekkür ederim.

Ayrıca ne zaman kaygı duysak birbirimize sarıldığımız, birbirimizi motive ettiğimiz gerek ders ve komite günlerinde gerekse yeterlilik zamanında heyecanımızı, sevincimizi ve kaygılarımızı, kaynaklarımızı ve fikirlerimizi paylaştığımız ama en çok gülüp eğlenerek birbirimize en çok tebessümle destek olduğumuz doktora dönem arkadaşlarım Yasemin DOMAÇ, Gülay YILDIZDAĞ ve Yıldız IŞIK'a yine tebessümlerimi -her daim bizimle olsun diye- ve teşekkürlerimi iletmek isterim.

Son olarak Ankara'da beni hiç yalnız bırakmayan, bu sürecin başından beri benimle heyecanlanıp benimle endişelenen; her koşturmama ve en önemlisi mutluluğuma ortak olan arkadaşlarım Semra GÜMÜŞ'e ve Rıza BAĞLAR'a teşekkürlerimi sunarım.

Minik kızım var bir de: Yoğun süreci atlatırken küçücük kalbiyle beni yormayan, büyük bir sabır gösteren ve evimize ışık saçan Arya ERYILMAZ. Teşekkür ederim annecim.

ÖZET

ZÖHRE ERYILMAZ, *Halk Psikolojisi Bağlamında Zihnin Dinsel-Mitsel Anlatı Kurgusu: Yaratılış Mitolojisi, Doktora Tezi, Ankara, 2021*

Zihnin halkbilim açısından ele alınması ve halkbilimine zihinsel bir yaklaşım olarak karşılıklı nitelendirebileceğimiz bu çalışmada zihin kuramı içerisinde halkbilimine dair olgular değerlendirilmiş; aklın zihin ile yolculuğunda halkbilimsel bakış açısı noktasında ise “*Bilme*” bildiğini bilme eyleminin *sese* ve *söze* dökülmesi çalışmamızın temelini oluşturur. Bu anlamda zihni evrimleşen insanın anlatı olmadan *bilinçli* olamadığına değinilerek *homo sapiens*’e rakip bir terim olan *homo narrative* terimi alana sunulmuştur.

Dilin ögeleri ile dinsel ve mitsel kavramlaştırmanın çeşitli biçimleri arasında öncelikle zihnin oluşum aşamalarında bireyin kendinin farkına varması (*homo sapiens*) koşullarının dilde kendini göstermesi ve dolayısıyla *mitsel* anlatıların oluşum zemini ele alınmakla birlikte, tüm bu zihinsel sürecin ses ile karşılaşmasından bu yana bilincin bir kültür oluşturmaya değinilmiştir.

Bu süreçte “ben” ve “ben”in kendini bulabilmesi için “biz” kimliğinin nasıl yaratıldığı; bu kimliğin yaratılması esnasında *hafızayı* da içine alarak kültürel belleğin oluşumuna değinilmiştir. Çalışmanın yapı taşı olan üçüncü bölümde insan zihninin anlatıyı oluşturmaya giden yolda önce *sese*, ardından *söz* ile yola devam etmesinden bahsedilirken bu süreçte sesin kutsallığı ve bu kutsallığın *mit* görünümleri değerlendirilmiştir.

Son olarak halk psikolojisinden yola çıkılarak “Arkaik İnsan Zihni ile Çocuk Zihni Benzer mi?” sorusuna mitik ve sıradan deneyimler bağlamında yanıt bulunmuş, çocuk anlatılarının ve mitsel anlatının zihinde nasıl kurgulandığına değinilerek *mit kuramları* üzerinden *mitin* oluşumuna yeni bir kuram atılıp atılmayacağı tartışılmış ve *Yaratılış Mitolojisi Halk Psikolojisi* bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler : *halk psikolojisi, anlatı gerçekleştirme hipotezi, mitsel anlatı, arkaik zihin, çocuk zihni*

ABSTRACT

ZÖHRE ERYILMAZ, Harika. *Religious-Mythical Narrative Fiction of the Mind in the Context of Folk Psychology: Creation Mythology, Doctoral Thesis, Ankara, 2021*

In this study, which can be described as a mental approach to folklore and to deal with the mind in terms of folklore, the phenomena of folklore within the theory of mind are evaluated. In the journey of the mind, in the folklore point of view, "knowing" is the basis of our work to put the act of knowing what you know into sound and words. In this sense, it is mentioned that the human whose mind has evolved is not conscious without the narrative. The term *homo-narrative* has been introduced to the field in a rivaling form to the term *homo-sapiens*.

Among the elements of language and various forms of religious and mythical conceptualization, first of all, it is mentioned that the conditions of the individual's self-awareness in the formation of the mind are expressed in language. Therefore, the formation ground of mythical narratives was discussed, and it was mentioned that all this mental process, that is, consciousness, constitutes a culture.

In this process, it was explained how the identity of "we" was created so that the "me" and the self could find itself. During the creation of this identity, the formation of "cultural memory" is mentioned, including *memory*. Then, while talking about the human mind continuing on the path to form the narrative, first with sound and then with *words*, the holiness of the *sound* and the *myths* of this sacredness were evaluated in this process.

Finally, based on folk psychology, "Is Archaic Human Mind and Child Mind Similar?" The answer to the question has been found in the context of mythical and ordinary experiences. It was mentioned how child narratives and mythical narratives are constructed in the mind, it was discussed whether a new theory could be taken into the formation of myth through myth theories, and Creation Mythology was examined in the context of Folk Psychology.

Key Words: *folk psychology, narrative practice hypothesis, mythical narrative, archaic mind, child mind*

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	7
1.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi.....	7
1.2. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri.....	8
1.3. Araştırmanın Sınırları ve Sınırlılıkları.....	9
1.3.1. Halkların Psikolojisi.....	11
1.4. Halk Psikolojisi Çalışmaları.....	16
1.4.1. “Medical”de Halk Psikolojisi Çalışmaları.....	18
1.4.2. “Humanities”de Halk Psikolojisi Çalışmaları.....	21
2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL YAPI VE ÇERÇEVESİ	31
2.1. Halk Psikolojisi.....	31
2.1.1. Modüler Kuram.....	40
2.1.2. Kuramsal Kuram.....	42
2.1.3. Benzetim Kuramı.....	44

2.1.4. Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi.....	46
3. BÖLÜM: HALKBİLİMSEL OLARAK HALK PSİKOLOJİSİ.....	50
3.1. Halk Psikolojisinin “Ben” Oluşumuna Etkileri.....	50
3.2. Halk Psikolojisinin “Halk” Oluşumuna Etkileri.....	67
3.2.1. Hatırlamanın Gücü: Kolektif Hafıza/Kültürel Bellek.....	74
3.3. Halk Psikolojisinin “Anlatı” Oluşumuna Etkileri.....	86
3.3.1. İlk An: Ses.....	88
3.3.2. Ses, Söz, Dua, Anlatı.....	94
3.3.3. Anlatının Döngüsellığı.....	100
3.4. Halk Psikolojisinin “Kültür” Oluşumuna Etkileri.....	106
3.4.1. Mistik Deneyimden Sıradan Deneyime.....	107
3.4.2. Mistik Deneyim vs. Çocuk Zihni (İnancı)	120
3.4.3. Mitsel Anlatı vs. Çocuk Zihni.....	128
4. BÖLÜM: HALK PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA MİT KAYNAKLI DESTAN ANALİZİ.....	133
4.1. <i>Mite, Diğerlerine ve Kuramlarına</i> Halk Psikolojisi Yaklaşımı.....	133
4.1.1. Mit ve <i>Diğerlerine</i> Kısa Bir Bakış.....	133
4.1.2. Mit Kuramlarına Halk Psikolojisi Yaklaşımı.....	143
4.2. Yaratılış Mitolojisi İnceleme.....	148
SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA.....	163
EK 1. Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu.....	180
EK 2. Tez Çalışması Etik Komisyon Muafiyet Formu.....	181

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Ben-Bilinç Noktası.....	50
Şekil 2. Beynin Gelişim Basamakları.....	52
Şekil 3. Beynin Gelişim Basamaklarının Özellikleri.....	54
Şekil 4. 0 Noktası Olarak Bilinç.....	57
Şekil 5. Jung'un "Ben" Şeması.....	60
Şekil 6. Jung'un Duygudurum Bölgeleri.....	61
Şekil 7. Assmann'ın "Kimlik" Şeması.....	71
Şekil 8. Anlatı Gerçekleştirme Ânı.....	74
Şekil 9. Assmann'ın "Bağdaşıklık" Şeması.....	101
Şekil 10. Ruh-Bilinç Ayrımı.....	110
Şekil 11. Mistik ve Sıradan Olarak Deneyim.....	112
Şekil 12. Ruh ve Bilinç Olarak Deneyim.....	116
Şekil 13. Freund'un Zihinsel Evrim Basamakları.....	124
Şekil 14. İşlenmemiş Anlatı / İşlenmiş Anlatı.....	134

GİRİŞ

İnsanın varlığının kendisi (hem iç hem de dış) en derin kalıtımsal paylaşımıdır. Var olmak iletişimde bulunmak demektir.

Mikhail Bachtin

Zihnin halkbilim açısından ele alınması ve halkbilimine zihinsel bir yaklaşım olarak karşılıklı nitelendirebileceğimiz bu çalışmada zihin kuramı içerisinde halkbilimine dair olguları değerlendirmeye geçmeden önce zekânın ne olduğu üzerine birkaç şey söylemek gerekir:

Türkçedeki “zekâ” terimi Arapça *el-zakâa* kökenlidir ve ateş, parlama anlamına gelir. Sözcüğün, diğer dillerdeki kökenleri ise Yunancada da Herakleitos, “akıl, mantıklı söz” anlamına gelen *logos*’u *zekâ*’ya benzer bir biçimde, şimşek, ateş, kıvılcım, parlama gibi anlamlarla ele almış hem “zekâ” hem de “akıl” için kullanılan terimlerin kökenini belirlemiştir. Latince *intelligentia* da Yunancadan feyz almış: *inter+legere*, “arada+seçim yapma” anlamında toplama; paratoner, yıldırım, ateş ile ilgili, zihinde bir ışık yanması gibi kullanılır. *Logos* ise *legein*’in ism şeklidir. İngilizcedeki *intelligence* terimi de *intellect* terimi de bu kökten gelir. İngilizcede *intellect*, Latincesiyle *intellectus* bilme yetisi, anlama gücü, *intelligence* becerisi anlamında *intelligentia*’nın geçmiş zaman halidir (Bilgiç, 2016: 13).

İnsanın *homo sapiens sapiens* olması, *bildiğini bildiğini bilmek* ile başlar der Harari. Aklın zihin ile yolculuğunda halkbilimsel açıdan yaklaştığımız tezimizde “bilme”, bildiğini bilme eyleminin *sese* ve *söze* dökülmesi yani *anlatının* oluştuğu ân çalışmamızın temelini oluşturur. Bu anlamda zihni evrimleşen insanın anlatı olmadan *bilinçli* olamadığına değinilerek alanda daha önce birçok kez kullanılmış olan *homo-narrative*¹ terimi ilk kez *homo sapiens*’e rakip bir biçimde bilincin oluştuğu ân anlamında bu çalışmada kullanılmıştır. Cassirer (2017: 67),

¹ Danışmanım Sayın Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu ile 15/11/2019’da gerçekleştirilen tez görüşmemiz esnasında, anlatı icrası hipotezini dinlerken “*Anlatan insanın Latincesi nedir?*” sorusu sayesinde kültürel antropolojide yer alan *homo-narrative* terimi *insanın* iletişimsel bir varlık olarak miladı sayılan *homo-sapiens* yerine kullanılması fikrinin ortaya atılmasına, soruları ve sorgularıyla vesile olan hocama bir kez daha teşekkür etmek isterim.

dilin ögeleri ile dinsel ve mitsel kavramlaştırmaları ele aldığı *Dil ve Mit* adlı çalışmasında dilin ve mitin böylesine kenetlenmiş bir biçimde olmasının tesadüften kaynaklanmadığını söyleyerek söylemin kökünün özellikle dil ve mitin ortak bir karakteristiğinde yatıyor olmalıdır der. Dolayısıyla öncelikle zihnin oluşum aşamalarında bireyin kendinin farkına varması (homo sapiens) koşullarının dilde kendini göstermesi ve dolayısıyla *mitsel* anlatıların oluşum zeminini ele alınmakla birlikte, tüm bu zihinsel sürecin ses ile karşılaşmasından bu yana bilincin bir kültür ve kültürel bellek oluşturmasına değinmiştir.

Bu bağlamda *ilk bölümde*; -*Araştırmanın Metodolojisi* içinde- araştırmanın amacı, kapsamı ve önemi verilirken, yola çıkışımızın temelinde “arkaik insan zihni ile çocuk zihni benzerliği” sorunsalı olduğu belirtilmiş; bu sorunsaldan öncelikle zihin kavramına ait bir yaklaşımla çıkabileceğimizin altı çizilerek, son dönem dünya literatüründe yükselen bir ivme ile değer kazanan “Halk Psikolojisi”nin aklımızdaki sorulara yanıt verebileceği yargısından hareket edilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın “Halk Psikolojisi” temelinde ele alındığı vurgulanmıştır. Böylece çalışmanın amacı, “zihnin gerçekleşen evrim yapısı içerisinde, çocuk zihni ile benzerlik olduğu kabul görülen genel geçer görüşü kaynaklarıyla açıklamak, farklılaşan anlatı türlerine değinilerek *mitin* oluşumuna yeni bir kuramla yaklaşmak ve zihnimizin günümüz çalışma düzenine attığı basamağı insanlığın “anlatıyı gerçekleştirdiği ân” olarak açıklamaktır. Bu doğrultusunda son amaç *Yaratılış Mitolojisi* üzerinde bir inceleme yapmak şeklinde belirtilmiştir.

Araştırmanın yöntem ve teknikleri içerisinde tekli ve çoklu mit kuramlarına değinilerek, ele aldığımız “Halk Psikolojisi Yaklaşımı” ile çalışmanın nasıl temellendirileceği belirtilmiştir. Çalışmanın sınırları ve sınırlılıkları bölümünde çalışmanın önemli bir noktasını oluşturan “Halk Psikolojisi”nin *ne olmadığına* açıklık getirilmiş, “Halkların Psikolojisi” (Völker-psychologie) tanımı yapılmış, bu olgunun ne olduğu ve halk psikolojisi ile olan farkı ele alınmıştır. Tarihte ilk kez Wundt tarafından ele alınan bu konunun, bir psikoloji unsurunu içinde barındırdığından söz edilmiştir. Ancak yine bu bölümde Halk Psikolojisinin zihin kuramına dahil bir beceri olarak, doğrudan insan ve dolayısıyla insanı merkeze alan *halkın* oluşumunda zihinsel bir süreci ifade ettiğine değinilmiştir. Aynı şekilde, çalışmamızda zaman zaman Zihin Kuramı adıyla da anılan Halk Psikolojisi teriminin daha başka birçok tanımlama şekli varken, neden *Halk Psikolojisi* teriminin tercih edildiğine de yine burada değinilmiştir.

Çalışma, interdisipliner bir çalışma olarak bir “Medical Humanities” sahası içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla Halk Psikolojisi çalışmaları “Medical”de Halk Psikolojisi çalışmaları ile sosyal bilimler alanına dahil “Humanities”de Halk Psikolojisi çalışmaları şeklinde iki farklı açıdan ele alınmış ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Sosyal bilimler alanında ülkemizde yapılan çalışmalar da ayrıca ele alınarak, Halk Psikolojisi’nin *nelere cevap verebileceği* de yine bu bölümde temellendirilmiştir.

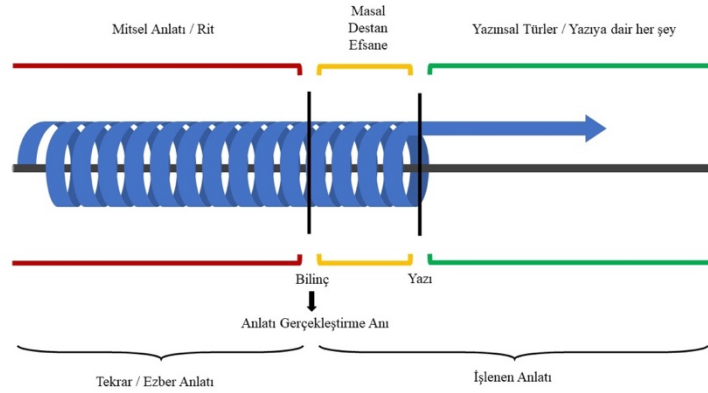
Araştırmanın Kavramsal Yapı ve Çerçevesini barındıran **İkinci bölümde**; Halk Psikolojisi tanımı üzerinde durulmuş ve halk psikolojisinin ortaya atıldığı ilk andan günümüze üzerine düşünülen teoriler bu bölümde verilmiştir. Ayrıca, tezimizin temel noktasını oluşturan ve son dönemde Halk Psikolojisi çalışmalarında oldukça yeni bir Hipotez olan “Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi” de yine burada açıklanmıştır. Buna göre, insanı insan yapan olgunun basit bir tabirle *bilinç* olmadığı, bilincin ötesinde *anlatı* ve *anlatı yetisi* olduğu üzerinde durularak, halk psikolojisi becerisine sahip olmayan bireylerin (0-4) anlatıları ile *mitsel* anlatıya kısmen değinilmiş, zihinlerinde henüz simgeleştirmenin yapılmadığından söz edilerek bu simgeleştirmenin yapılamamasının bireylerin doğayı algılamalarında ve dolayısıyla korku ve hayal gibi unsurların onların hayatlarındaki görme biçimlerine değinilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümleri, psikiyatri ve psikoloji bilimlerine ait görünen halk psikolojisi kavramının nasıl insanlığın varoluşunu açıklaması anlamına geldiği üzerinde durmaktadır. Çünkü, insanlığa ait bir bilimin, insansız ve insana ait sonuçların olmadan değerlendirilmesi mümkün değildir.

Çalışmanın yapı taşı oluşturulan Halk Psikolojisine Halkbilimsel Yaklaşım adını taşıyan **üçüncü bölümde**; ilk olarak **Halk Psikolojisinin “Ben” Oluşuna Etkileri** ele alınmış, halkbilimi ile halk psikolojisi bağdaştırılmış dolayısıyla bireyin bilinciyle birlikte öncelikle “ben” algısını keşfetmesi üzerinde durulmuştur. Bunu en ayrıntılı biçimde açıklayabilmek için zihnin gelişim evrelerinden yararlanılmış ve halk psikolojisi becerisine sahip olmayan modern çağ insanı (0-4 yaş) ile arkaik insan benzerliğine ilk olarak burada değinilmiştir.

Bireyin birey olduğunu, bilincinden önce kendini, soyutu algılamasından hemen öncesinde somutu algılaması, nesne sürekliliği gibi halk psikolojisi terimleri ile birlikte, *mitik deneyime* ve *mitsel anlatıya* bir kapı aralanarak, halkbilimindeki bilincin yeri ve konumu üzerinde

durulmuş ve aynı zamanda bir *zaman* kavramına değinilmiştir. Zamanın hafızada yer tutunacak yeri olmadığından, zaman kaos ile bir tutulmuş ve burada mite dair birçok özellik ele alınmakla birlikte, “ben” kavramına yoğunlaşmış, mitsel özellikler bilincin insanın benliğini kavrayıp kavramadığı o bilinç ânı doğrusal zamanı üzerinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bir özeti biçiminde değerlendirilecek bu şema ile çalışmada bilinç, zamansal bir doğru üzerine yerleştirilmiş ve Anlatı Gerçekleştirme Anı ile *bilinç* eş tutularak anlatı üzerinden zaman, kaos, kozmos gibi kavramlar açıklanmıştır.

Halk Psikolojisinin “Halk” Oluşumuna Etkileri adlı üçüncü bölümün ikinci bölümünde ise bireyin birey olduğunu anlaması için öncelikle bir topluma ihtiyacı olduğu çıkarsaması yapılmıştır. “Ben” olgusunun bir “biz” olgusuna ihtiyaç duyduğu ayrıntılandırılarak üçüncü bölümün ilk bölümünde bilinç sonrasının bir tarih içerdiği ve dolayısıyla hafızayı nasıl oluşturduğuna değinilmiş, bu hafızanın “biz” olma arzusu taşıyan “ben” ile kültürel belleği nasıl oluşturduğu üzerinde durulmuştur.

Bu bölüm, bir “ben” oluşturabilen bilincin artık “tanrı”, “kahraman”, “aşk” gibi başka birçok soyut kavramı zihninde oluşturabileceğini ispatlayan bölümdür. Böylesi bir ide oluşturmaya başlayan “ben”in, artık sonsuz ancak bir o kadar sınırları belirli ideler yaratabildiği yine bu bölümde değerlendirilmektedir.

Çalışmada bilincin “ben”i oluşturması ve “ben”in “biz”e ihtiyaç duyması ile halk psikolojisi becerilerinin “halk”ı oluşturmasına yine burada değinilmiş ve bilinç ânı ile birlikte var olan hafızanın *tarihi* oluşturduğu savı ortaya atılmıştır. Tüm bunlar, anlatı gerçekleştirme hipotezi

temel alınarak değerlendirilmiştir. Bu ân, insanlıkta *sesin*, *bilinç* ile harmanlandığı ve zihnin simgeleştirme yapabildiği âna vurgu yapar.

Bireyin “ben” algısını tam anlamıyla yerine oturabilmesi için “biz”e; dolayısıyla “halk”a ihtiyaç duyması da burada açıklanır. Tüm bu “biz” kavramı, bilinç kıyısından hemen sonra hafıza ile birleşecek ve kültürel belleği meydana getirecektir.

Çalışmamızda dilimizin çözüldüğü; dile ve mite dair söylemek istediğimiz her şeyi söyleyebildiğimiz bölüm; üçüncü bölümün üçüncü bölümü olan ***Halk Psikolojisinin “Anlatı” Oluşumuna Etkileri*** isimli bölümdür.

Bu bölümde, ses, sesletim, bilinç, dua, anlatı gibi söze ve bilince dair kavramlara değinilmiş, *mitsel anlatıların* neden ve nasıl rituel sonuçlar doğurduğu ifade edilmiştir. Çalışma içerisinde birkaç kez karşınıza çıkacak olan şema bu bölümde daha çok anlam kazanmıştır çünkü şema, bilinç ile anlatının tarihsel evrimsel süreçlerini gözler önüne sermeyi amaçlar. Dolayısıyla bu bölümde *İlk Ân* olarak adlandırılan *ses*’ten başlanarak, sesin anlamlanması süreçleri, sesin *âna* tutturulması, sesin tutunduğu bu ândan kutsala dönüşmesi, *adların kutsallığı*, kutsalın hafıza ile birleşmesi sonucu *tekrarın* oluşması ve tekrarın duaya dönüşmesi ele alınmıştır. Duanın sonunda *din* diye adlandırdığımız o *tapılan* olduğu savı ortaya atılarak, *tapılanın* düşünerek anlatılan yani *simgeleştirilen* olduğu bilinç ve bilinç yaratımları çerçevesinde sunulmuştur.

Sembolik düşünme, mitsel anlatma ve anlatının ayrıca ele alındığı bu bölümde genelde canlıların özeldense bilince sahip insanlığın kendini devam ettirme süreçleri işlenerek bir yanda ritüelistik davranış ile devam ettirme diğer yanda ise metinsel bağdaşıklık olguları ele alınarak *Yazı ve Yazıya Dair Her Şey* olarak nitelendirdiğimiz *işlenmiş anlatılar* ile halk psikolojisi ilişkisi yine burada verilmiştir.

Üçüncü bölümün nihai bölümü olan ***Halk Psikolojisinin “Kültür” Oluşumuna Etkileri*** isimli dördüncü bölümde, alanın sorunsalı olan “Çocuk Zihni ile Arkaik İnsan Zihni Benzer mi?” sorunsalı burada tam anlamıyla gün ışığına çıkarılmaktadır.

Bu bölümde, insana dair deneyimler yine bilinç bağlamında değerlendirilmiş, halk psikolojisi becerilere sahip olmayan bireylerdeki -dolayısıyla arkaik insandaki- deneyim *mistik*; halk

psikolojisi becerilerine sahip olan bireylerdeki deneyim ise *sıradan* biçiminde değerlendirilmiştir. Bu bölümde, *ruh* ve *ruhun* insan bedenindeki konumundan -ki bu zihindir-yola çıkılarak, anlatının gerçekleştiği o bilinç âni öncesine mistik deneyimin ruh dediği; *ruhun* konuşmaya başladığı o ân ise artık *ruhun ruh* olmayacağı açıklanmıştır.

Mistik ve Sıradan Deneyimlerin açıklandığı yukarıdaki bölümlerin ardından, buna ait arkaik insan yaşamlarından örnekler verilerek *mistik deneyim* ile *çocuk inancı* deneyimi karşılaştırılmış ve ardından halk psikolojisi becerilerini yerine getiremeyen çocuklardaki anlatılar göz önünde bulundurularak *mitsel anlatı* ile *çocuk zihni* karşılaştırılmıştır.

Halk Psikolojisi Bağlamında Mit Kaynaklı Destan Analizi adlı dördüncü bölümde işlenmemiş tür olarak adlandırdığımız mit ve işlenmiş tür olarak adlandırdığımız anlatıya dair insan eliyle sınıflandırılmış türlere halk psikolojisi bağlamında kısaca değinilmiş ardından geçmişten bugüne mit kuramları ele alınarak, tüm bu çalışmanın ortaya yeni bir mitsel anlatı kuramı atabileceği üzerinde durulmuştur.

Son olarak, Altay Türklerinin Yaratılış Mitolojisi anlatı gerçekleştirme hipotezi bağlamında değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE ÖNEMİ

Araştırmanın temel amacı, insan zihninin doğayı algılayış biçimiyle birlikte bunun iletişim sürecinde anlatılara yansımaları ve anlatının zihnin evrimiyle birlikte değişen ve dönüşen şeklini incelemek ve mitsel anlatının ortaya çıkışını zihinsel süreci göz önünde bulundurarak zihin kuramı içerisindeki halk psikolojisi becerileri ile açıklamaktır.

Literatürde türü tanımlama problemi edebiyatın salt iletişim olmasından günümüze, bir bilim halinde incelenmeye başlanılan andan bu yana var olagelmıştır. İnsanoğlunun doğayı ve kendini anlama çabasıyla -kaosu kozmosa dönüşme amacıyla- iletişime ihtiyaç duyulan bu süreçte anlatılar farklı kuram ve yaklaşımlarla sınıflandırılmış; ancak genelde türün, özelde ise *mitin* zihinsel kuruluşu halkbilimsel açıdan ele alınmamıştır. Bu çerçevede insanoğlunun antropolojik zihin geçmişi, bir çocuk zihni gibi değerlendirilerek algıları, kendi ve dünya farkındalığı mitsel unsurlar içeren destanlarda ve günümüz anlatılarında “halk psikolojisi” bağlamında değerlendirilmiş; değişim, dönüşüm ve farklar gözler önüne serilmiştir. Bu anlamda çalışma; tıp, psikoloji ve eğitim bilimleri literatüründen interdisipliner bir biçimde yararlanılarak halkbilimde “medical humanities” anlamında çalışılmış ilk örneği temsil etmektedir.

Çalışma, mitsel anlatı oluşumunu insanlığın anlatı referansı olarak zihin kuramı da denilen “halk psikolojisi” yaklaşımıyla açıklarken, bu yaklaşımda yer alan “Anlatı İcrası Hipotezi”ne problemin çözüm noktası olarak ağırlık vermektedir. Bu anlamda zihni evrimleşen insanın anlatı olmadan *bilinçli* olamadığına değinilmiş; dolayısıyla alanda zaman zaman duyduğumuz *homo-narrative* (anlatan insan) teriminin *homo sapiens sapiens* yerine kullanılması gerektiği alana sunulmuştur. Böylece çalışmanın amacı, zihnin gerçekleşen evrim yapısı içerisinde, çocuk zihni ile benzerlik olduğu kabul görülmüş genel geçer görüşü kaynaklarıyla açıklamak, farklılaşan anlatı türlerine değinilerek *mitin* oluşumuna yeni bir kuramla yaklaşmak ve zihnimizin günümüz çalışma düzenine attığı adımı insanlığın “anlatıyı gerçekleştirdiği ân” olarak açıklamak olmakla birlikte, *Yaratılış Mitolojisi* üzerinde bir inceleme yapmaktır.

1.2. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Mitoloji, psikolog önünde ya da metafizikçi ve epistemolog önünde tam güvende değildir. Ayrıca bir de psikanalitemiz var, o da bize, mitin insanın bir gündüz düşü olduğunu anlatmak ister ve onu ancak, doğadan, tarihten ve kültürden uzaklaşıp, dibinde psikanalizin bildik eklenti ve simgeleri bulunan bilinçaltının karanlık derinliklerine dalarak açıklayabileceğimizi söyler. Öyle ki, sonunda zavallı antropolog ve folklor araştırmacısı şenliğe katıldığında, geride onun için ancak birçok kırıntı kalmıştır (Malinowski, 2000: 97).

*Mit*lerin bilinmeyen, gizemli ve atalarımıza ait oluşu sebebiyle büyüsel bir merak uyandırması sonucu mitsel anlatıya ve *mite* ulaşma çabaları, gerek bilinçli bir halkbilimi ekolü içerisinde gerekse tarih araştırmaları çerçevesinde birçok sosyal bilimcinin ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda halkbiliminin bir değer olarak yükseldiği ilk günden bugüne üzerine onlarca çalışma yapılmış; tek merkezli ya da çok merkezli yaratma kuramlarından başka, metin merkezli kuramlar içerisinde tarihsel kuramdan, evrimsel kurama; psikoanalitik kuramdan biyolojik halkbilimi kuramına kadar birçok kuram ortaya atılmıştır. Tek merkezli kuramlar, tek bir noktadan *mitin* ve dolayısıyla kültürün yayıldığını iddia ederken, çok merkezli kuramlar insan zihninin birbirine benzer sosyokültürel, fizikî ve psikolojik şartlar altında aralarında ilişki olmamasına rağmen benzer şeyle düşünüp üretebileceği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Çalışmamız, tüm bu kuramlar göz önünde bulundurularak öncelikle bir soruya cevap aramaktadır: Arkaik insan zihni ile çocuk zihni benzer mi? Dahası bu sorunun cevabını yalnızca halkbilimi ve halkbilimsel teorilerde aramak yerine interdisipliner bir çalışma şeklini benimseyip, “medical humanities” çalışma prensibinde, biyolojik olguların insan yaşamına etkisi kadar insan ve insana dair tüm kültürel olguların altında da bir biyolojik bakış açısı aramaktadır. Bu bağlamda, sorunsalımıza, son dönemlerin yükselen değeri “Halk Psikolojisi” bakış açısında yaklaşmıştır.

Çalışmada, yeni ve yenilenen yüzyılın bir ihtiyacı olarak interdisipliner bir çalışma modeli benimsenmiştir. Bu bağlamda öncelikle yerel ve uluslararası medical çalışmalar incelenmekle birlikte, insanın söylem, ifade ve anlatı oluşumuna zemin hazırlayacak zihinsel bir yapı araştırılmıştır. Dünyada kabul görmüş olan “Halk Psikolojisi”nin Türkiye’de henüz hiçbir çalışmada öne sürülmemiş, incelenmemiş son dönem hipotezi olan “Anlatı Gerçekleştirme

Hipotezi” ile özelde *mitsel* anlatıların çocuk zihinleri ile ilgili yapısı ele alınmış, genelde ise bireyin zihinsel yolculuğu ile “kendini” ve “çevreyi” algılaması ve bu algı ile benlik, kimlik, kültür, ses, söz, dua ve anlatı gibi olguları oluşturması incelenmiştir.

Bilimin, indirgemeci ve yapısalcı olmak üzere, sadece iki işleyişi vardır. Bilim, bir düzeydeki çok kompleks fenomenlerin başka düzeylerdeki daha basit fenomenlere indirgenebileceğini bulmak mümkün olduğunda, indirgemecidir. Sözün gelişi hayatta, bütünü değil ama parçayı açıklayan fiziko-kimyasal süreçlere indirgenebilecek pek çok şey vardır. Daha aşağı düzeydeki fenomenlere indirgenemeyecek kadar kompleks fenomenlerle karşılaştığımız vakitse, onlara sadece birbiriyle ilişkilerine bakarak, yani ne türden bir orijinal sistem oluşturduklarını anlamaya çalışarak yaklaşabiliriz. Linguistikte, antropolojide ve başka alanlarda yapmaya çalıştığımız şey tam da budur (Levi-Strauss, 2018: 29).

Levi-Strauss’un da altını çizdiği üzere, çalışmada daha önce üzerine birçok şey söylenen *mite* yapısalcı yaklaşırken; çalışmanın sonunda sunulan *Destan Kaynaklı Mit* incelemesinde ele aldığımız *Yaratılış Mitolojisine* indirgemeci yaklaşmak tercih edilmiştir. Çünkü belirtmek gerekir ki yapısalcı bir analiz üretmek zordur; çünkü tüm söylem evrenini, geçmiş ve gelecek mitlerin boyutlarıyla birlikte bilmek mümkün değildir. Öte yandan, (yazılı ve metinleştirilmiş) geçmiş mitler üzerine bir çalışma yürütmek nispeten daha kolaydır, çünkü bu durumda metin incelediğimiz şeyin sınırlarını belirler (Goody, 2017: 15). Bu bağlamda, *mitin*, sözün, kutsalın ve ardından anlatının; zamanla anlatının bireyi ve kültürü oluşturmasının, hafıza ve kültürel bellek gibi kavramların anlatı gerçekleştirme hipotezi altında nasıl oluştuğuna dair bütünsel çıkarımlarda bulunulmuştur.

1.3. Araştırmanın Sınırları ve Sınırlılıkları

Halk psikolojisi terimi zihin ve felsefe biliminde kişinin önce kendi zihninin, ardından ise başkalarının zihninin varlığını ve zihin durumlarını anlama ve bunlara tepki verme durumu olarak anlaşılır. Aslında aynı beceri “zihin kuramı” (Theory of Mind), “zihin okuma” (mindreading), “zihinleştirme” (mentalizing) ya da “bilişsel bakış açısı alma” (cognitive perspective taking) olarak da kullanılır (Barlassina&Gordon, 2017: 1; Frith&Frith, 2003; Baron-Cohen, 1995; Hein&Singer, 2010: Akt. Kahveci, 2016: 30).

Zihin ve bilişsel bilim felsefesinde yeni sayılabilecek bir yaklaşım olan Halk Psikolojisi'nin birçok isme sahip olması konunun oldukça yeni olmasından kaynaklanmakla birlikte; konunun gelişim psikolojisi, sosyal psikoloji, klinik psikoloji ve nörobilim gibi birçok son dönem çalışmalarda incelenmesi ve incelenen alana göre bilim insanlarının isim tercihidir. Bu anlamda sınıflandırıldığında; nörolojik süreci inceleyen psikiyatri, gelişim psikolojisi ve klinik psikoloji çalışmalarında “Zihin Kuramı” olarak ele alınmıştır. Zihin kuramına “halk psikolojisi” terimini kimin getirdiği tam anlamıyla açık olmamakla birlikte, bu terim 1980’li yıllarda yaygın bir şekilde ve nadiren felsefenin dışında kullanılmaktaydı. Bir dönem “Bilinçaltı psikolojisi” ifadesinin, filozoflar tarafından “halk psikolojisi” ile eş anlamlı olarak kullanıldığı da çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir ancak “Bilinçaltı psikolojisi” terimi “Halk psikolojisi” içeriğinden giderek uzaklaşmış görünmektedir. Psikologlar ve nörobilimciler nadiren “halk psikolojisi” (ya da bazen “naif psikoloji”) ifadesini tercih ederek “zihin kuramı” ifadesini kullanmaktadırlar. Sebebi halk psikolojisi teriminin iki anlamlılık içermesi sebebiyle kullanımında belirsizlik yaratması ve “zihin kuramı” ifadesinin zihinsel süreci anlatma yolunda atıflara daha açık olmasıdır (Ravenscraft, 2019: 2).

Halk psikolojisi, özellikle Almancadan İngilizceye çevrilirken, İngilizlerin halkbilimi kavramında halk Wundt tarafından bilindiği üzere etnolojinin kültürle temasını içeren halkların hareketlerinin incelenmesi ve bunun sonucunda yeni kurum ve inanç biçimlerinin ortaya çıkması anlamında *Völkerpsychologie* biçiminde kullanılmıştır (Marett, 1916: 440). Bu kelime Marett’e göre aslında Wundt’un ifade etmek istediği iki anlamı da içermektedir. Bu anlamlar:

- 1- Özel halkların sınıflandırılması (Belirli bir halkın ruhu hakkındaki kitaplar² gibi).
- 2- Bir insan hayatı topluluğu tarafından yaratılmış zihinsel ürünlerin incelenmesi (Genellikle sosyal psikoloji olarak adlandırdığımız gibi).

Yani Marett’e göre zihin kuramı için kullanılan halk psikolojisi ifadesi, zaten Wundt’un da hemen hemen kullanmak istediği ifade ile aynıdır. Ancak Klautke’nin (2010: 2) de yüzyıllara göre halk psikolojisi teriminin kullanımını ayrıntılı bir biçimde açıkladığı gibi bu iki terim birtakım benzerlikleri içinde barındırsa da, ikisi aslında farklı iki fenomeni içerir. Bununla ilgili Wundt’un *Völkerpsychologie* terimine karşılık *Volkgeist* teriminin kullanılması uygun

² Türk halklarının psikolojisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Göka, Erol (2017). Türklerin Psikolojisi, Kapı Yayınları, İstanbul.

görülmüştür. Nitekim Türkçede de “Halk Psikolojisi” bilişsel bir süreci anlatırken; “Halkların Psikolojisi” belirli halkların psikolojisini ve ruhunu temsil etmektedir.

1.3.1.Halkların Psikolojisi

18. yüzyılın sonlarından itibaren “kültür” kavramı günümüzdeki anlamına yakın olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu kullanım 18. yüzyılın sonlarına değin kullanılan, tek bir kişinin “birikim” veya “yeteneği” bağlamında değil, artık bir insan topluluğu bağlamında, toplumbilimci bir anlamdadır. Bu durumda kültür, “bir insan topluluğunun, bir halkın, bir ulusun ve gitgide belli bir uluslar topluluğunun duyuş, düşünüş ve değer birliğini meydana getiren düşünsel, sanatsal, felsefi, bilimsel ve teknik birikimi”ni içine alan her şey için kullanılmış olacaktır. Kültürel terimin bu kullanımıyla, “çoğul” anlamdaki kullanımı, “tek insan değil de bir topluluğun, halkın, toplumun karakteristiğini oluşturan şeylerin tümü” anlamını kazanmıştır. Örneğin bu anlamıyla “kültür” kelimesinin yerine Almanlar “Volkgeist” terimini kullanmışlardır. Bugün de bu anlamda, bir Türk kültürü, Fransız kültürü, burjuva kültürü vb. gibi halk ya da sınıf gibi kimlik gruplarına ilişkin bir çeşit kültürden söz edilir. Bu durumda her topluluğun, her sınıfın, her halkın kendine özgü kültüründen bahsetmek mümkündür (Özlem, 2012: 159-160; Akt. İlhan, 2018: 70).

Halk Psikolojisi ile fonetik benzerliği bulunan ‘Halkların Psikolojisi’, halk psikolojisinin ne olmadığı konusunun anlaşılması açısından açıklamakta yarar gördüğümüz bir konu olmakla birlikte; psikoloji, psikoloji-halk ilişkisi ve etno-psikoloji gibi giderek özelleşen çalışma alanlarının varlığı ve sosyal psikoloji/bilişsel psikoloji kavramlarının farkı açısından önemlidir. Halk psikolojisi kavramı, bireylerin kendi bilinçlenme sürelerini söz konusu ederken, halkların psikolojisi kavramı bu noktada bir önem arz etmektedir. Halk psikolojisi ile halkların psikolojisinin farkı, bireylerin bilinçlendiği nokta ile bu bilincin toplum düzeyinde algılanması ve toplumun kolektif bir bellek ile geleceğe taşınmasıdır. Bu sebeple çalışmamızda yalnızca isim benzerliği sebebiyle değil, manevi bir birleşim noktası olduğu için de halk psikolojisi ile halkların psikolojisi farkı verilmiştir.

Halkların psikolojisine değinmek, yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda görülür ki, bireysel zihinlerin toplumsal yapıyı bu bireysel zihinle çözmeye çalıştıkları noktadır. Şu unutulmamalıdır ki, halkların psikolojisi demek, kolektif bellek, hatırlama ve kültürel bellek ile

ilişkilidir. Yani yine bir bilinçaltı noktasında Jung'un "ortak bilinçaltı" kavramı, halkların psikolojisini açıklamakta öncül kişidir. Toplumsal gruplar bireysel imgeleme yetisine sahip olsalar da toplumun ortak duyuş ve düşünüşünden, başka bir deyişle ortak bilinçaltından ayrı düşünülemez. Bir toplum için "ortak bilinçaltı" demek, o toplumun kültürel olarak ürettiği maddi ve manevi her türlü mirasın ulusal, milli veya kimlik hüviyetidir. O toplumun kültürel ürünlerinin kendine özgü oluşunu belirleyen zihinsel bir kavramdır (İlhan, 2018: 84).

Bu bağlamda psikoloji biliminde ayrı bir araştırma ve inceleme kolu haline gelmiş olan halkların psikolojisi, yalnız bireylerin değil, ulusların, etnik toplulukların psikoloji açısından durumlarını, düşünce ve davranış değişikliklerinin ele alındığı bir bilim dalıdır. En temelde halkların psikolojisinin, halkların bir psikanalizi olduğundan bahseden Miroglio (1973: 36), bu terim içerisinde halkların teker teker ele alınarak kendilerini özel ifade ediş biçimleri içinde ve karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesine vurgu yapmaktadır.

Halkların psikolojisi elbette yalnızca bir etnografya değildir; zaman ve mekân gibi iki boyutu dikkate almalı yani geniş ölçüde tarihe ve bunun psikolojik incelemelerine dayanması gereken bir psikolojik coğrafya olmakla birlikte, toplumsal grupların bilimi olan sosyolojinin de bir şeklidir.

Halkların psikolojisinin tarihine uzanıldığında, -ki günümüzde etno-psikoloji terimini kullanma eğilimi vardır- etno-psikoloji teriminden çok daha eskilere dayandığı görülmektedir. Halklar psikolojisinin kökleri, çağlar boyunca, tarih ya da coğrafya kadar eskidir. Miroglio'nun da belirttiği üzere (1973: 17) tarih, en başta insanları ve onların tutkularını ele alır, ki bunlar yalnız bireysel tutkular değildir. Buna karşılık coğrafya ise en başta ve özellikle yeryüzünün şekilleriyle ilgilenmekle birlikte, şu ya da bu fizikî çevrede yaşayan ve birtakım psikolojik karakterler gösteren halklara ilgi duymadan edememiştir. Ayrıca yüzyıllar boyu birçok düşünür halkların kendilerine, özgünlüklerine ve çeşitliliklerine ilgi duymuşlardır. Yazılan eserlerden ziyade öncelikle gelmiş geçmiş 'Halkların Psikoloji'ne ilgi duyan düşünürlerden söz etmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda ilk söylenecek isim elbette tarihin babası olarak adlandırılan Herodot olmalıdır. Herodot aynı şekilde halkların psikolojisinin de babası denilebilir. Ardından tıbbın babası olan Hipokrat hekim, yalnız bireysel mizaçların sınıflamasını yapan ünlü eserin yazarı değil, aynı zamanda yeryüzündeki varoluşların, rüzgârın, ısı değişimlerinin etkisi altında halk topluluklarının mizaçlarının nasıl olduğunu gösteren bir sınıflama da yapmıştır (bknz.

Hippokrates, 2015). Ardından Thukydides'ten bahsetmek mümkündür. Thukydides, kendilerine bir iç mantık veren ve egemen tutkularla yaşayan kolektif insanları iyi anlamış ve tarih yazımına bu anlamda bir yenilik getirmiştir (bknz. Peloponnesos Savaşları, 2000). Tüm bu tarihçilerin yanı sıra Eflatun ve Aristoteles de 'Halkların Psikolojisi' kavramının kurucularından sayılabilir. Her şeyi düşünmüş olan bu büyük düşünürler, halklar psikolojisini düşünmeyi de unutmamışlardır. İskenderiye Okulu'nun uzman coğrafyacılarının da '*Halkların mizaçları üzerinde topladıkları veriler pek de ihmal edilmeye gelmez.*' (Akt. Miroglio, 1973: 19) sözü üzerine, onların da halkların psikolojisi üzerine düşündüklerini söylemek yanlış sayılmaz. Akdeniz bölgesinden önce son olarak söylenecek bir başka düşünür; Kuzeyli coşkusunun karşısına Akdenizli aklını çıkarmanın yerinde olduğunu düşünen Posidonios'tur. Posidonios'u da Halkların Psikolojisi kavramının ilklerinden sayabiliriz. İki kültürü farklı açılardan ele alarak karşılaştırmalı kültüre bir giriş yaptığı söylenebilir. Yine Miroglio'ya göre tüm bu Yunan düşünürlerden sonra İbn-i Haldun da 'psikolojik bir coğrafyanın açık-seçik ilkelerini ve çok sağlam unsurlarını belirtmesi açısından Halkların Psikolojisinin ilkleri arasında sayılabilir. İbn Haldûn, et-Ta'rif'te sadece kendi hayatına dair bilgi vermekle yetinmeyip gördüğü veya içinde yaşadığı siyasî, tarihî, edebî ve kültürel oluşumlar ile ilgili geniş açıklamalar yapmıştır (İslam Ansk., 1999: 543; Akt. Miroglio, 1973: 21).

Halkların Psikolojisi kavramının tarihsel geçmişinde edebiyatçıları da içine alan Miroglio (1973: 25), edebiyatçılar aynı zamanda 'filozoflar', İnsan Hakları Bildirisini yayınlayacak politikacılar olduklarından, 18. yüzyılın klazizmde büyük eserler vereceğinin altını çizmekle birlikte; bunun karşısına geziler yapmayı, gezi izlenimlerini ve özel uzak diyarlarda keşifler yapmış gemicilerin anlatılarını ekler. Ve bunun Avrupa'da entelektüel alanda büyük bir alışverişi olduğundan ve bunun da toplum yaşamıyla ilgili bir kozmopolitliğin doğmasına yol açığının altını çizer. Ve şunları ekler: "*Devrimin insanlarından önce insan özgürlükleri uğrunda savaşıacak olan o düşünürler, bütün büyük akımlara katılmışlardı. İnsanı ve insanları tanımayı, incelemeyi biliyorlardı. Aralarından Voltaire ve Montesquie de halklar psikolojisine katkıda bulundular. Son olarak 18. yüzyılın insanları olan Vico ile Alman Herder'i de unutmamamız gerekecektir.*"

Herder hem bir düşünür hem bir Tanrıbilimci hem de halkların çeşitliliğine ilgi duyan, hatta bundan çok hoşlanan bir adamdır. Halkların Türkülerdeki Sesleri (Stimmen Der Völkern in Lieden) düşüncesini ortaya atmıştır. Halkların dillerine ve şiirlerine dayanarak zekâ ve

dehalarını sezme konusunda onun olağanüstü bir yeteneğe sahip olduğuna uzun zaman inanılmıştır ancak gerek Alman gerek Fransız çağdaş eleştirmenler böyle bir şeyin söz konusu olmadığını son yüzyıl boyunca ispatlamışlardır.

Tarihte Halklar Psikolojisini (Völker-psychologie) terim olarak ilk kez kullananlardan bahsedecek olursak Lazarus ve Steinthal isimlerini vermek gerekmektedir. Bunlar halklar psikolojisinin ortaya çıkışını ilan etmişler ve öncülerde görülen tutkuyla çok ciddi bir biçimde işe koyulmuşlardır (Miroglio, 1973: 34). Bu ilk isimlendirmeden sonra bilimsel psikolojinin gerçek başlatıcıları olarak öteden beri üç kişinin; Fransız Ribot'un, Amerikalı William James'in ve Alman Wundt'un adları anılır.

Halkların psikolojisi denilince sahada bu terimi ilk kez bilimsel anlamda kullanan Wundt'un eseri *Völkerpsychologie* 10 ciltlik bir eserdir. Wundt insan türünün teklifi fikrine inanmış olduğundan kolektif ruhlar niteliğinin tümündeki devindirici nedenleri keşfetmek ister. Özellikle de kültür alanlarının oluşumunu ve gittikçe ilerleyen çeşitlenişi ile uğraşır. İlkel güçler dilin, sanatın, mitosun, törenin güçleridir; bireysel ruhta kavrama, duygu ve istek nasıl birbirlerine bağlıysalar, diğerleri de birbirlerine bağlıdır düşüncesi hakimdir (Miroglio, 1973: 47).

Biçimsel açıdan incelendiğinde Halkların Psikolojisine psikolojik coğrafya mı, etnik psikoloji mi, kolektif etoloji (töre bilimi) mi, kültürel antropoloji mi yoksa etnografi mi yakın sorusu sorulduğunda denilebilir ki; halk psikolojisi en temelde halkların bir psikanalizidir. En çok etnografiye yakınlık gösterse de sosyal psikoloji bağlamında bireylerin, dolayısıyla halkların davranışlarının altında yatan psikanalitik çözümleme yapılmadıkça 'Halkların Psikolojisi'nden söz etmek mümkün değildir.

Filozof Wilhelm Wundt 1857'de Heidelberg'de, 1875'te Leipzig'de ders vermeye başladığında; bütün etnolojik malzemeyi, etnolojik psikoloji (Völkerpsychologie) üstüne sayısız yapıtıyla, psikolojik bakış açısıyla elden geçirmiştir ve bu zengin ve gelişime açık alanın henüz yeterli biçimde araştırılmamış olduğunu içtenlikle ifade etmiştir (Wundt, 1921; Akt. Campbell, 2006: 29).

Genel bir sunuş ile denilebilir ki halkların psikolojisi (etno-psikoloji);

- Duygusal, gönüllü ve bilişsel süreçlerin ulusal özellikleri, belirli etnik grupların temsilcilerine özgü tepkileri;
- Çeşitli etnik azınlık temsilcilerinin devlet ve kişilik özelliklerini;
- Bireysel ulusların ve insanların sosyo-psikolojik alanındaki olguların ve süreçlerin özgünlüğünü;
- Ulusal kimlik, etno-tarihsel değerler ve yönelim sorunlarını;
- Bireysel etnik grupların kültürel özelliklerini konularına dahil eder.

Yukarıda belirtilen eserlere³ ek olarak Halkların Psikoloji temelli; Ekber Bayramov tarafından kaleme alınmış *Kitab-ı Dede Korkut Destanlarına Etnik Psikoloji Hususiyetlerin İnikâsı* ve Erol Göka tarafından yazılmış *Türklerin Psikolojisi* isimli iki önemli eserden bahsetmek mümkündür lakin bunların Halk Psikolojisi açısından bilişsel bir yaklaşımla ele alınmayıp, sosyal psikoloji bağlamında incelemeye tabi tutulduğunun tekrar altını çizmek yerinde olacaktır.

Dolayısıyla çalışmanın, tüm literatür taramalarında halk psikolojisi ve onun diğer adlarıyla birlikte araştırıldığını, sosyal bilimlere uyumluluğu açısından ise *Halk Psikolojisi* terimi ile adlandırıldığını belirtmek isteriz. Tezimizde daha çok bilinen terimiyle neden “zihin kuramı” değil de “halk psikolojisi”ni tercih ettik? Çünkü halk psikolojisi, gündelik yaşamdaki psikolojimizi, doğayı algılayışımızı ortaya koyarken, zihin kuramı -temelde aynı şeylerdir- bu yetiyi kullanmanın beceri şekline dönüştürülüp dönüştürülmediğini araştırır. Yani bir bireye, denek gözüyle bakar. Halk psikolojisi ise daha çok sosyal anlamı ifade eder.

³ Halkların psikolojisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

Miroglio, Abel (1973). *Halkların psikolojisi*. Çev. Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınevi.
 Siegfried, Andre (1961). *Milletlerin Karakterleri*, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları.
 Freund, Sigmund (2017). *Kitle Psikolojisi*, 4.b., Çev: Kâmuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları.
 Başoğlu, Muzaffer Şerif (1943). *İrk Psikolojisi*, İstanbul: Üniversite Kitabevi.
 Wundt, Wilhelm (1921). *Völkerpsychologie*, W. Engelmann, 5 c., Leipzig, 1900-1909, 10., 1911-1920; *Probleme der Völker-psychologie*, 2. y.; Alfred Kroner Verlag, Stuttgart, 1921, s. 1-37.
 Habib, Bella (2002). *Bensizbiz: Topluluk Zihniyetinin Analizi*. (Ed.) İstanbul: İthaki Yayınları.
 Le Bon, Gustav (2018). *Kitlelerin Psikolojisi*. İstanbul: Koridor Yayıncılık.
 Başoğlu, Muzaffer Şerif (1943). *İrk Psikolojisi*. İstanbul: Üniversite Kitabevi.

Çalışmanın bir başka sınırlılığı ise dünyaca tanınan ve tanımlanan “halk psikolojisi” kavramını, halkbilimi içerisinde değerlendirirken, Türk halk anlatılarından yola çıkmamızdır. Türk halk anlatıları Türk insanının var olduğu günden bugüne, bir iletişim kanalı görevi görmekte, onların inanç, arzu ve acı gibi zihinsel durum terimlerini anlamlı bir biçime dönüştürerek öncelikle kendi ifadelerinde ardından geleceğe aktarımda önemli bir rol oynamaktadır. Bu süreçte Türk halk anlatıları, insanların zihnin yapısını, işleyişini ve bir anlatmada neden o anlatmayı tercih ettiğini bize yol göstermede önemli bir araçtır. Özellikle insanoğlunun zihninin geçmiş zamanlardan bugüne değişen zihin yapısı ele alındığında; doğayı algılayışı, inançları ve arzularının ifade şekillerinin ne denli değiştiği öncelikli olarak bu geçmişe sahip Türk halk anlatmalarında kendini gösterir.

1.4. Halk Psikolojisi Çalışmaları

Halk psikolojisi becerilerine yönelik ilk çalışmalar XIX. yüzyılın son çeyreğinde yapılmaya başlamış ve günümüze kadar yoğunlaşarak ilerlemiştir. Zihin kuramı olarak da bilinen halk psikolojisinin ilk çalışması primatlar üzerinde 1978 yılında Premack ve Woodruff tarafından gerçekleştirilen çalışma olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada “Primatların insan zihnine benzer bir zihin yapısı var mı?” sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır⁴. O günden bugüne olağan gelişim gösteren bireylerde halk psikolojisi becerilerinin izlenmesinin yanında özellikle psikiyatrik sorunların ele alınmasında, tıp bilimlerinde, klinik psikoloji alanlarında ve eğitim bilimlerinde -zihinsel, işitsel ve görsel yetersizlikler baz alınarak- yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Zihin kuramı terimi, 1978’de psikoloji literatürüne girişinden günümüze kadar çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur. “Web of science” veri tabanında konu olarak “halk psikolojisi” (folk psychology) anahtar sözcüğünü kullanan çalışmalar tarandığında bu terimin

---

⁴ Halk Psikolojisi ile ilgili yapılan ilk çalışma için bkz. Premack D, Woodruff G. (1978). *Does the chimpanzee have a 'theory of mind'?* Behavior Brain Science. 4: 515–526. Bu çalışmada Premack ve Woodruff şempanzelerin diğerlerinin zihinsel durumlarını anlama yetisine sahip olup olmadığı sorusuna yanıt aramışlardır. Birbirlerine bağımlılıkla ve karmaşık ilişkilerle yaşayan primatların, üyelerden iş birliğine yatkın olanları ve daha da önemlisi sorun çıkarmaya eğilimli olanları tanımlayabildikleri ve bunu diğer primatların zihinsel durumunu kavrayabilmeleriyle sağladıkları görüşlerini öne sürdükleri makalelerinde Zihin Kuramı adının kullanılmasını önermişlerdir (Yazgeç, 2018: 9).

1945-2019 yılları arasında 235 çalışmada anahtar kelime olarak sözü geçtiğinin ve 224⁵ çalışmanın ise ana konuyu oluşturduğu görülmüştür.

Ülkemizde yapılan çalışmalar söz konusu olduğunda, YÖK Dokümantasyon Daire Başkanlığı incelemesinde “Halk Psikolojisi” başlığı ya da konusu taşıyan herhangi bir tez bulunamamıştır. Bununla birlikte “Zihin Kuramı” anahtar kelimesiyle araştırıldığında konunun ülkemizde de son dönemde ilgiyle çalışılan bir konu olduğu açığa çıkmaktadır. Bu anlamda Eğitim Bilimleri, Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri olmak üzere toplam 94 çalışma dikkat çekmektedir.

	Yüksek Lisans	Doktora	Tıpta Uzmanlık
Eğitim Bilimleri	8	4	-
Sosyal Bilimler	30	5	-
Sağlık Bilimleri	5	1	41

Tablo 1. Türkiye’de Halk Psikolojisi Çalışmaları

Tablodan da anlaşılacağı üzere gelişimsel psikoloji (eğitim bilimleri), sosyal psikoloji (sosyal bilimler) ve bilişsel nörobilim (sağlık bilimleri) alanlarında yapılan çalışmaların ilgisinin insanın halk psikolojisi (zihin kuramı) becerisine odaklandığı rahatça söylenebilmektedir (Singer, 2006; Akt. Kahveci, 2016: 28). Tüm bu çalışmalara değinmeden önce, çalışmamızın interdisipliner bir çalışma olduğunu tekrar hatırlatmakta; bu nedenle yapılan tıbbî çalışmaları “medical” olarak ve *anlatıda* psikolojik unsurların incelendiği; dolayısıyla işi *insanla* olan literatür çalışmalarını ise “humanities” çalışmaları ile açıklamayı uygun gördüğümüzü belirtmek isteriz.

⁵ Çalışmaların ayrıntılı künyesi eklerdedir. Web of Science’ta tarama “zihin teorisi” (Theory of Mind) şeklinde yapıldığında terimin 7805 çalışmada anahtar sözcük olarak kullanıldığı görülmüştür. Çalışmalarda genel anlamıyla zihin kuramının tanım ve açıklamaları üzerinde tartışıldığı, bu kuramı açıklayıcı teorilerinin öne sürüldüğü, zihin kuramının kazanılmasındaki gelişimsel değişimler ve eksikliklerin ampirik yöntemlerle anlaşılmaya çalışıldığı, zihin kuramının etkilendiği ve etkilediği diğer bilişsel süreçlerin incelendiği ve son olarak türler ile kültürler arasındaki zihin kuramı farklılıklarının araştırıldığı tespit edilmiştir (Tarama tarihi: 06/12/2019).

1.4.1. “Medical”de Halk Psikolojisi Çalışmaları

Halk Psikolojisini Sağlık Bilimleri, Psikiyatri ve Klinik Psikolojide Ele Alan Çalışmalar

Halk psikolojisi kavramı ilk olarak Premack ve Woodruff’un 1978 yılında “*Does the chimpanzee have a ‘theory of mind’?*” adlı çalışması ile ortaya atılmıştır. Bu araştırmada primatlara, tavanda ipele sarkıtılan muza yetiştirmeye çalışan bir insan resmi gibi problemler ve bu problemlerin olası çözümlerinin resimleri gösterilmiştir. Primatlar çözüme yönelik gösterilen resimlerden, bir kutu üzerine çıkarak muzuyu yakalayan insan resmi gibi doğru çözümü seçmişlerdir. Premack ve Woodruff’a göre primatlar, doğru resmi seçerken amaç/niyet ve bilgi/kanı gibi zihinsel durumlara atıf yaparak davranışları hakkında çıkarımda bulunmuşlardır. Bu çalışma aynı zamanda primatların, birbirlerinin zihinsel durumlarını anlayabilme becerisinden bahsetmektedir.

Halk psikolojisi çalışmaları terimsel olarak 1978’de Premack ve Woodruff tarafından ortaya atılmış olsa da gelişimsel psikoloji alanında 1930’larda Piaget’in “*The child’s conception of physical causality.*” isimli makalesiyle (bkz. Piaget, 1930) başlattığı çocukların düşünce sistemleri üzerine yapmış olduğu çalışmalarla anlamlı bir giriş yapılmıştır. Bu süreçte çocukların kendi ve başkalarının zihnini keşfetme sürecinin incelenmesi önemli bir adım olmuştur. Piaget ile temellenen, çocukların düşünce sistemlerinin araştırılması, halk psikolojisi (Zihin Kuramı) kavramının literatüre girişi ile farklı bir perspektif ve yöntem bilim kazanmıştır (Ertuğrul, 2011; Akt. Furtana, 2018: 6). Zihin kuramı becerilerinin çocuklarda değerlendirilmesi ise ilk olarak Wimmer ve Perner tarafından “*Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children’s understanding of deception*” adlı çalışmada gerçekleştirilmiştir (Wimmer&Perner, 1983). Bu araştırmada, çocukların başkalarının zihinsel durumları çıkarsama yeteneğini ölçebilmek amacıyla “beklenmedik yer değiştirme testi” (unexpected transfer test) ve bu yöntem içinde geliştirdikleri hikâyeleri kullanılmıştır (Şahin vd., 2019: 25). Sonraları birçok eleştiriye rağmen beş binin üzerinde atıf alan Premack ve Woodruff’un çalışması Leslie (bkz. Leslie, 1987) tarafından “*Pretense and representation: The origins of ‘theory of mind’.*” adlı makalesinde bebek ve çocukların zihinsel durumları anlama becerisinin gelişimi takip ederken kullanılmıştır. Bu çalışmada Leslie, halk psikolojisi becerilerinin gelişmesindeki bir diğer aşamayı hayal gücüne dayalı oyunlar oynama olarak ifade eder. Çalışmaya göre 18-24. aylar arasında çocuk gerçek

ile temsil arasındaki farkı ayırarak “hayali” oyunlar (pretend play) oynayabilmekte, böylece üst temsilleri (metapresentation) geliştirmekte ve zihinselleştirme becerileri kazanmaktadır. Yine bu çalışmada Leslie, hayali oyun yardımıyla oluşan üst temsil kapasitesinin çocuğun bazı durumlarda kafasının karışmasına engel olduğunu ve burada ayırıştırma (decoupling) mekanizmasının kullanıldığını ifade etmektedir.

1989’da yapılan “*The logic of social exchange: Has natural selection shaped how humans reason?*” isimli makalede (bkz. Cosmides, 1987) “aldatanı belirleme” mekanizması deneysel olarak gösterilmiş ve böylece bireyin zihninin aldatanı anlayabilmesi de halk psikolojisi becerisine dayandırılmıştır.

Tüm bu ve buna benzer deneysel çalışmalara, beynin incelenebilir olması ile yeni deneyler eklenmiş, sağlıklı olan kişilerin halk psikolojisi görevlerini yerine getirirken aktif olan beyin kısımlarının incelendiği nörogörüntüleme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar halk psikolojisinin nöral temellerinin ayrışmasını hedeflemektedir. Yapılan çalışmalara göre zihin yapısındaki hareketten de yola çıkılarak 3-4 yaşından önce bireyin diğer insanların dünya görüşlerinin ve bilgilerinin kendileriyle aynı olduğu görüşü ortaya konmuştur. Fletcher ve arkadaşlarının 1995’te yaptıkları çalışmaya; Stone ve arkadaşlarının 1998’de yaptıkları çalışmaya; Gallagher ve arkadaşlarının 2000’de yaptıkları çalışmaya ve Rowe ve arkadaşlarının 2001’de yaptıkları çalışmaya istinaden; medial prefrontal korteksin, sağ ve sol orbital frontal kısımların, bilateral temporal, anterior paracingulate ve superior temporal sulcusun, inferior parietal korteksin ve temporal lob gibi beyin bölgeleri halk psikolojisi yani zihin kuramı yeteneklerinin kullanılabilmesini sağlamaktadır (Youmans, 2004; Firth ve Frith 2003; Gallagher ve Frith 2003; Vogeley, 2001; Akt. Badem, 2018: 26).

Üst temporal sulkusun eylemin farkındalığı, medial prefrontal alanın zihinselleştirme işlevlerinde öncelikli olarak önemli olduğu da yine yapılan klinik testlerle “*Interacting minds- a biological basis*” adlı makalede ortaya konmuştur (bkz. Frith & Frith, 1999). “*Mind reading: neural mechanisms of theory of mind and self-perspective*” adlı bir başka medikal çalışmanın sonucunda ise kişinin yalnızca kendi zihinsel durumunu temsillendirmesinde sağ inferior parietal lobül, yalnızca başkalarının zihinsel durumlarını temsillendirmesinde superior temporal sulkus’un öne çıktığı belirlenmiştir (bkz. Vogeley vd., 2001; Jellema vd., 2000).

“*Development and neurophysiology of mentalizing*” adlı bir başka önemli çalışmada ise diğer türlerdeki zihinselleşme ile ilgili belirsizliğe karşın insanlarda zihinselleştirme yani bir cismi, nesneyi ya da soyut varlığı zihinde düşünme, canlandırma ve gerçek ile varsayımın ayrımının yapılabilme becerisi olduğu üzerinde uzlaşmıştır (ayrıca bkz. Frith, 2003: 459-473). Aynı yıl, zihinleştirme ve zihin okuma süreçlerine teşkil eden beyin bölgelerinin kişinin yalnızca kendi zihinsel durumları, yalnızca başkasının zihinsel durumları ve hem kendisinin hem de başkasının zihinsel durumlarının temsillendirilmesinde rol oynayan beyin bölgeleri olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılabilceği ortaya konulmuş ve kişinin hem kendisinin hem başkalarının zihinsel durumlarını temsillendirme yetisinde ortak görev alan beyin bölgeleri olarak amigdala, orbitofrontal korteks, ventral medial prefrontal korteks ile anterior singulat girusu içeren limbik-paralimbik bölgeler, dorsal medial prefrontal korteks ile inferolateral frontal korteksi içeren prefrontal bölgelerin ön plana çıktığı yine aynı çalışmada belirtilmiştir (Akt. Yılmaz, 2016: 18; ayrıca bkz. Abu-Akel, 2003).

İnsanın sosyalleşmesinde, dolayısıyla sosyal bilimde oldukça önemli olan halk psikolojisinin anlaşılabilmesi kuram ile ilişkili nöron ağlarının nöroanatomik yerleşimi öncelikle beyin yapısının incelenmesi açısından tıp bilimlerinde fonksiyonel görüntüleme çalışmaları ile belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda halk psikolojisine açıklık getirebilecek bir başka çalışmada üst temporal sulkusun arka ucu ve komşu temporoparietal bileşke, temporal kutuplar ve medial prefrontal korteksin halk psikolojisi deneyleri sırasında aktive olan olduğu tespit edilmiştir (Akt. Büyükgöncü, 2015: 22; ayrıca bkz. Gallagher & Frith, 2003). Bir başka çalışmada bu alanların aynı zamanda ayna nöron olarak tanımlanan nöronların bulunduğu bölgeler olması, karşıdaki kişinin hareketini taklit etme ve davranışını izleme görevini üstlenmiş olan bu nöronların, zamanla karşıdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini fark edebilme becerisini de kazanmış olabileceği iddia edilmiştir (Bora, 2009; Akt. Büyükgöncü, 2015: 22).

Beynin yapısının incelendiği “*Emergence of Theory of Mind in Early Childhood*” isimli bir diğer önemli çalışmada araştırmacılar üç ve dört yaşındaki çocukların temporoparietal bağlantı ve ventromedial prefrontal korteks gibi sosyal bilgi işleme bölgelerindeki aktivite ile halk psikolojisi becerilerini bağlantılı bulmuş, halk psikolojisinin özellikle dört yaş civarında ilgili beyin bölgelerinde görülen beyaz cevher değişikliklerinin direkt sonucu olabileceğini göstermiştir (Akt. Ayribaş, 2017: 7; ayrıca bkz. Schreiber vd., 2017).

Ülkemizde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde;

Yurtdışında yapılan çalışmaların testleri Türkçeye ve Türk toplumuna uyarlanarak elde edilmiş çalışmalar (bkz. Güdük, 2010; Korkmaz, 2012; Sakarya, 2012; Akgül, 2015; Büyükgöncü, 2015; Yılmaz, 2016; Sağır, 2017; Dur, 2019; Günay Yağcı, 2019) dikkat çekmekle birlikte, var olan bir hastalık teşhisi özellikle de bipolar bozukluk ve şizofreni gibi zihinsel gelişim bozukluğu yaşayan bireyler üzerinden karşılaştırmaların yapıldığı görülmektedir.

1.4.2. “Humanities”de Halk Psikolojisi Çalışmaları

Halk Psikolojisini Deneysel ve Sosyal Psikoloji ile Eğitim Bilimlerinde Ele Alan Çalışmalar

Halk psikolojisi bilişsel gelişim alanı ile ilgili olsa da sadece gelişim psikologlarının değil, bununla birlikte felsefe, psikiyatri, nöropsikoloji, sosyal psikoloji, klinik psikoloji, karşılaştırmalı psikoloji, kültürel psikoloji, bilişsel psikoloji ve eğitim gibi alanlardan uygulamacıların da ilgisini çekmiştir (Flavell, 2004: 274).

Alvin Goldman da kitabının açılış konuşmasında, zihin felsefesinde çok yıllık problem olan “ben ve başkalarının ne anlama geldiğini, kendi günlük yaşamımızı ve komşularımızın, sevgililerimizin ve düşmanlarımızın fikirlerini, duygularını, düşüncelerini ve tasarımlarını tanımlamayı ifade eder (Stuart, 2009: 279). Dolayısıyla Goldman, “*Theory of Mind*” adlı kitabında bu yeteneğin arkasındaki evrimsel hikâyenin ne olduğu ve hangi bilişsel ya da nöro-bilişsel mimarlığın halk psikolojisinin temelini oluşturduğu sorusunu soranların ilkidir (Goldman, 2012: 1). Ortaklaşılabilir bir tanım olarak halk psikolojisi, kişinin kendisinin zihni ve başkasının zihinsel süreçleri hakkında çıkarsama yapabilme becerisi şeklinde kavramsallaştırılabilir (Schurz&Perner, 2015; Akt. Ayrıbaş, 2017: 4). Kimi araştırmacılar ise bu tanıma çıkarsama yapılanın sadece mental süreçler değil -dolayısıyla yalnızca medical süreçler değil- duygusal süreçler -yani sosyal süreçler- olduğunu da eklemiştir (Brüne&Brüne-Cohrs, 2006; Akt. Ayrıbaş, 2017: 4). Aynı şekilde Youmans (bkz. Youmans, 2004), “*Theory of Mind in individuals with Alzheimer-Type Dementia profiles*” adlı doktora tezinde halk psikolojisini sosyal bir biçimde ele alarak halk psikolojisini arzular, niyetler, inançlar ve isteklerin temsil edilme becerileri olarak nitelendirmiş, bu temsillerin kişinin kendi inançları ve inançlar doğrultusunda kendi davranışlarını oluşturma ve buna yön vermede

kullanıldığını belirtmiştir. Bu bağlamda zihinleştirme kapasitesinin, diğerlerinin olduğu kadar, bireyin kendi düşünce süreçlerini de takip etme ve anlamlandırmada önemli olduğunu vurgulamıştır. Medikal bir çalışmaya imza atmış olan Brüne de halk psikolojisinin, insanın sosyal etkileşiminde rol oynayan sosyal bilişsel yetilerin en önemlilerinden birisini anlatmak için kullanılan bir kavram olduğunun altını çizer (Brüne, 2006). Ayrıca Wellman' a göre (2000; Akt. Günay Arıkan, 2019: 22) halk psikolojisi becerileri, kişinin diğer insanları anlamalarını ve bu anlayış ise kişilerin sosyal çevreleri ile uyumlarını etkilemektedir. Özetle halk psikolojisi becerilerine sahip olmak diğer insanların dünyada bizden farklı bakış açılarının olduğunun bilinmesine; diğer insanların davranışlarını anlamak için, dünyanın konumunun kendi bakış açımızdan görüldüğü kadar onların bakış açısından da anlaşılabilmesine ve bu iki bakış açısının ayrılabilmesine ve karşılaştırılabilmesine olanak sağladığı anlamına gelmektedir (Davies&Stone, 1995; Akt. Günay Arıkan, 2019: 22). Dolayısıyla halk psikolojisini yalnızca tıbbî bir çalışma olarak görmek doğru değildir.

Halk psikolojisi araştırmalarının neredeyse tamamında çocukların inançlarla davranışlar arasındaki ilişkiyi gerçekten anlayıp anlamadığı, başkalarının gerçekliği nasıl algıladığını kavrayıp kavramadığını belirlemeye yönelik bir dizi test uygulanmaktadır (Flavell, 1999; Akt. Taş, 2017: 20). Bu testler klinik çalışmaların bir sonucu olsa da sosyal hayat içerisinde önemle yer almakta, dolayısıyla zihin kuramının insan yaşamının tüm bileşenlerine etki ettiği söylenebilmektedir. Baron-Cohen, bu bileşenleri *Theory of mind in autism: Its relationship to executive function and central coherence* (bkz. Baron-Cohen, 1997) adlı kitabında şu başlıklar altında toplamıştır:

- Akli/fiziksel ayrımı yapabilme
- Zihin işlevlerini anlayabilme
- “Görme, bilmeye neden olur.” prensibine hâkim olabilme
- “Akli” durumları içeren sözcükleri anlayabilme
- Akli durumları içeren sözcükleri konuşmada kullanabilme
- Sembolik oyunları oynayabilme
- Karmaşık duyguları anlayıp nedenlerini anlayabilme
- İstek ve düşünceleri anlayabilme
- Bir hareketin kaza ile ya da kasti yapıp yapılmadığını anlayabilme
- Kandırmaca durumları anlayabilme

- Mecazi ifadeleri anlayabilme
- Sebep-sonuç ilişkisi kurabilme ya da konuşmayı anlayabilme (Baron-Cohen&Swettenham, 1997; Akt. Balak, 2016: 25).

Halk psikolojisi, Leslie (bkz. Leslie, 1987) tarafından “*Pretense and representation: The origins of theory of mind*” adlı çalışmasında ilk kez çocuklardaki “zihinsel konum almanın” gelişimsel sürecini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu çalışmada Leslie, insan hayatının ikinci yılının en önemli gelişim belirtilerinden birinin başkalarını taklit etme ve taklitleri anlayabilme becerisinin ortaya çıkması olduğunu belirtmiş; çocuğun gerçek durumla ilgili bilgisinin taklitle değişmekte ve yalanlanmakta olduğunu ortaya koymuştur. Takliti anlamının, zihinsel durumları anlama becerisinin erken göstergesi olduğu ileri sürülmüştür. Bu mekanizmanın zihinsel temsil oluşturma (metapresentation) kapasitesini geliştirerek çocuğun var olan simgeselleştirme⁶ becerisini geliştirdiği ifade edilmiştir (Leslie, 1987: 414). Bu çalışmanın ardından çocuk gelişimi ve davranışları üzerine halk psikolojisi alanı daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Çocuk gelişimi ve halk psikolojisi bağlamında bir başka önemli çalışma “*Understanding the mind as an active information processor: do young children have a ‘copy theory of mind’?*” (bkz. Perner&Davies, 1991) adlı çalışmadır. Perner ve Davies tarafından yapılan bu çalışmada 3-5 yaş arası 96 çocuğa yapılan testler sonucunda sözlü bilginin gerçekliğini değerlendirmede zihnin aktif rolü araştırılmıştır.

Bir başka önemli çalışma Flavell (bkz. Flavell, 1999) tarafından gerçekleştirilen çocuk zihni ve halk psikolojisi bağlamı “*Cognitive development: children's knowledge about the mind*” adlı çalışmadır. Bu çalışmada çocuk beyninin nasıl geliştiği ve hayali oyunlardaki gerçek-gerçek olmayı algılama durumları üzerinde halk psikolojisi baz alınarak durulmuştur.

Çalışmamızın temelini oluşturan anlatı ve anlatının zihindeki oluşumu nedir sorunsalında dikkat çekici bir başka çalışma halk psikolojisi bağlamında dil gelişimi alanında yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalardan ilki Astington&Jenkins tarafından (bkz. Astington&Jenkins, 1999) gerçekleştirilen “*A longitudinal study of the relation between language and theory-of-mind development.*” adlı çalışmadır. Bu çalışmada sosyal yapılanmada özellikle dilin halk

---

⁶ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, arkaik insanın çocuk zihnine sahip olduğu teorisinden yola çıkarak büyü ve inancın taklit ve “-miş gibi oyunlar” yoluyla anlam bulması, zihinsel bir sürece dahil edilip simgeselleştirme ile açıklanacaktır.

psikolojisi (zihin kuramı) üzerindeki rolüne odaklanılmakta ve çocuğun zihin hakkındaki bilgisinin kaynağının dil olduğu belirtilmektedir.

Anlatının zihindeki oluşumu ve halk psikolojisi ile olan bağlantısı üzerine yapılmış çalışmalardan bir diğeri Kobayashi Frank tarafından gerçekleştirilmiş “*Linguistic Effects on the Neural Basis of Theory of Mind*” (bkz. Frank, 2010) adlı çalışmadır. Bu çalışmada zihnin yapısı ve dil üzerine yapılmış çalışmalar incelenmiş ve zihin kuramı ile olan bağlantı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Yine psikoloji alanında Berthram Malle tarafından “*The Relation Between Language and Theory of Mind in Development and Evolution*” adlı çalışmada (bkz. Malle, 2002) hikâye anlatıcılığının arkasındaki bilimden bahsedilirken, günümüz zihin yapısındaki anlatsal kurgu ele alınmıştır. Aynı şekilde Jill G. de Villiers and Peter A. de Villiers tarafından yazılmış “*The Role of Language in Theory of Mind Development*” isimli makalede (bkz. Villiers vd., 2014) dilin kullanımının halk psikolojisindeki yeri ortaya konmuştur. Eğitimde ve gelişim psikolojisinde karşımıza çıkacak olan bir başka çalışma “*Theory of Mind and Linguistic Acquisition*” (bkz. Goodwin, 2018) adlı çalışmadır. Burada da zihnin gelişimi ile dil edinimi arasındaki bağıntı ele alınmıştır.

Halk psikolojisi ve dil gelişiminin ardından, özellikle bu konuda öncü bir isim, Daniel D. Hutto’nun “*The Narrative Practice Hypothesis: Clarification and Implications*” adlı çalışması (bkz. Hutto, 2008) ve “*Folk Psychology as Narrative Practice*” adlı çalışması (bkz. Hutto, 2009) anlatıya uzanan bir çalışma olarak verilebilir. Bunlar, çoğunlukla “halk psikolojisi’nin ne olduğu üzerine yoğunlaşmış ve varlığının ispatı için bir anlatının olması gerekliliği sonucuna varmıştır. Tezimizde bizlere kaynaklık etmesi bağlamında önemli bir yere sahip olsa da anlatının türsel, mitsel ya da dönüşümsel bağlamlarından bahsetmediği bir gerçektir. Dolayısıyla bu çalışmalar da birer interdisipliner çalışma şekli olmakla birlikte, bir halkbilimi yaklaşımına sahip değildirler.

Son olarak psikoloji ile folklorun ayrılmaz bir bütün olması gerektiğini birçok düşünürden örnekler vererek açıklayan ve Simon J. Bronner tarafından yazılmış “*Toward the Formulation of Folkloristic Theory of Mind: The Role of Psychoanalysis and Symbolist Approach to Tradition*” (Bronner, 2015) adlı psikanaliz ve sembolist yaklaşımların değerlendirildiği bu çalışmada halk psikolojisinin özellikle folklor alanında kullanılması gerektiğine değinilir.

Çünkü Bronner'a göre arzu, inanç ve isteğin temel unsurları oluşturduğu halk psikolojisi özellikle toplumların bastırılmış duyguları ile folklorik öğelerde ortaya çıkar.

Ülkemizde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde;

Öncelikli olarak halk psikolojisinin; dolayısıyla zihin kuramının ne olduğuna dair temel bir fikir edinmek için “*Zihin kuramı gelişim sürecinin incelenmesi*” isimli doktora tezi (bkz. Ertuğrul Yaşar, 2016) verilebilir. Bu çalışmada zihin kuramı gelişimsel olarak ele alınarak gelişimin doğası ve kaynağı, gelişim süreci örüntülerini, bu süreçteki bireysel farkları ortaya konmuştur. Bunun dışında ülkemizde yapılan diğer çalışmalara bakıldığında yurtdışı kaynaklar temel alınarak, uygulamalı örnekler ile yapılan çalışmalar görülmektedir. Bunlar örneklem ve testlerin Türk toplumuna ve toplum içerisindeki okul öncesi çocuklara uygulanarak elde edilmiştir. Bu anlamda öncelikli olarak normal gelişim gösteren çocuklar ile engelli ya da otizmlili çocukların karşılaştırılmasıyla birlikte dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu gibi sosyal fakat aynı zamanda psikolojik alanlara hitap eden çalışmalar dikkat çekmektedir (bkz. Erdem, 2011; Sarı, 2011; Keçeli Kaysılı, 2012; Altıntaş, 2014; Badem, 2018; Çınbay, 2019).

Yine ülkemizde sıklıkla görülen bir çalışma şekli, işitsel, görsel ya da zihinsel engeli bulunan bireylerin kendilerini ifadeleri ve sağlıklı bireylerle aralarındaki farklarıdır (bkz. Alaylı, 2015; Sancar, 2004; Akkaya, 2018; Şipal, 2008; Karakaşoğlu, 2019; Özen, 2012; Biçer, 2015; Şen, 2016; Baştuğ, 2016; Işıtan, 2018; Altunbaş, 2017).

İnsanları diğer canlılardan farklı kılan salt fiziksel varlık olmayıp sosyalleşme yeteneğine de sahip olmasıdır ve sosyal davranış bilişsel, algısal ve duygudurumsal yeteneklerin birleşmesi sonucu ortaya çıkar. Bir sosyal ortamda uygun davranabilmek için kişilerin empati yeteneğine, yani karşısındaki kişilerin ne düşünüp nasıl hissedeceğini anlama yeteneğine sahip olması gerekmektedir (Bach vd., 2000; Akt. Elhadeş, 2017: 3). Dolayısıyla halk psikolojisini sosyal bağlamda ele almak önemlidir. Halk psikolojisini sosyal ortam ve kültürlerle ilişkilendiren bir çalışma olarak “*Sosyal bağlamda zihin kuramı: kültür, ortam ve hedefteki kişinin özelliklerinin rolü*” isimli doktora tezi (bkz. Akbulut, 2019) çocukların halk psikolojisi gelişiminin toplumun genel normları ile örtüşerek ilerlediğini ortaya koyarak halk psikolojisini sosyal bağlamda ele almıştır. Yine halk psikolojisini sosyal bağlamda ele alan bir başka çalışma “*Yuvalarda yaşayan okul öncesi dönemdeki çocuklarda sosyal yetkinlik, zihin kuramı ve yönetici işlevler*”

isimli çalışmadır (bkz. Etel, 2012). Aynı şekilde çalışmada okul öncesi çocuklarıyla ölçekli bir çalışma gerçekleştirilmiş, halk psikolojisi becerisi olan bireylerin toplumsal uyumları konu edinilmiştir.

Halk psikolojisi bağlamında dil çalışmalarına örnek gösterilebilecek bir çalışma olarak “*Zihin kuramı, dil ve çalışma belleği arasındaki gelişimsel bağlantılar*” isimli tez (Ertuğrul, 2011) verilebilir. Bu çalışmanın temel çıktısı, çalışmamızda da sözü edilecek olan çocuk zihninin doğayı algılayışını konu ediniyor olmasıdır. Aynı şekilde dil ve dolayısıyla anlatı çalışmalarıyla ilişkisi kurulabilecek bir çalışma olarak “*Okul öncesi dönem çocuklarda iki dilliliğin zihin kuramı gelişimi üzerine etkisi*” isimli çalışma (bkz. Canan, 2012) örnek gösterilebilir. Bu çalışma daha çok dil edinimi ve öğrenimi alanlarına yoğunlaşsa da dilin zihindeki işlevini konu alması bakımından önemli sayılabilir.

Bir halk psikolojisi çalışması olmasa da Türk Halkbilimi alanında yapılmış gelişimsel psikoloji ile interdisipliner öncül çalışmalardan biri Özlem Demren’in “*Geleneksel halk anlatılarının çoklu zekâ kuramı çerçevesinde tahlili*” isimli doktora tezidir (bkz. Demren, 2009). Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu’nun danışmanlığında yürütülen bu tez, gelişim psikolojisi ile halk anlatılarını bir zeminde inceleyen ilk çalışmadır. Çalışma, sözlü kültür bağlamındaki performans olarak adlandırılan iletişimsel süreç, icracı (kişisel boyut), anlatı (söz boyutu) ve seyirci (sosyal boyut) olarak ele alınmış; çoklu zekâ kuramı içerisinde sözel-dilsel zekâ alanında değerlendirilmiş ve geleneksel sözlü halk anlatılarından örnekler seçilerek yorumlamalar yapılmıştır.

Değerlendirme

Premack ve Woodruff tarafından ortaya atılan “Does the chimpanzee have a theory of mind?” adlı araştırma metodolojik olarak eleştirilmiş olsa da hali hazırda beş binin üzerinde atıf alarak halk psikolojisinin, özellikle son yirmi yılda önemli bir çalışma sahası olarak ortaya çıkmasına öncülük etmiştir (Mahy, Moses& Pfeifer, 2014; Akt. Ayırbaş, 2017: 4).

Çalışmalar incelendiğinde görülür ki, halk psikolojisinin literatüre girdiği sıralarda öncelikle tanım ve açıklamalar üzerine yoğunlaşmış, daha sonra teorik arka plan oluşturularak halk psikolojisinin çeşitli teorilerle gelişimsel değişimi üzerinde durulmuştur. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda halk psikolojisinin etkilediği veya etkilendiği bilişsel süreçler araştırma

konusu olarak yer almıştır (Hasselhorn vd., 2005; Akt. Balak, 2016: 25). Bu şekilde zihin kuramının diğer bilişsel ve sosyal süreçler ile arasındaki ilişkilerin ortaya çıkması, bireylerin sosyo-bilişsel gelişimlerinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu bağlamda literatürde halk psikolojisinin dil ve anlatı gibi bilişsel süreçlerle ilişkili çalışmaların sayısı artmıştır. Zihin kuramı ve dil ilişkisine bakıldığında, çocukların; günlük hayatlarında dili kavrayıp kullanabilmelerinin, kelimelerin belirttiği zihinsel durumları algılayabilmelerinin, kelimelerin ve cümlelerin sıralanması ile ilgili kuralları edinebilmelerinin bilişsel süreçle yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda denilebilir ki zihin kuramı gelişimi (halk psikolojisi becerisi), dil gelişimi ile paralellik gösterir (Balak, 2016: 25-26). Bu noktadan yola çıkarak arkaik insan zihni ile çocuk zihninin bilişsel gelişim sürecinin aynı doğrultuda olabileceği savına giderek yaklaşıyor denilebilir. Bu da çalışmamızın temelini oluşturan arkaik insan zihnine bir gönderme demektir.

Halk psikolojisi pozitif bilimlerle felsefenin ortak temas ettiği bir alan olarak kabul edilebilir. Klasik olarak “intentionality” kavramı ile felsefede yerini bulan; bireyin kendi zihin ve başkasının zihni üzerine zihinsel aktivitesi meselesinin psikoloji ve davranış bilimlerindeki karşılığının halk psikolojisi (zihin kuramı) olarak ele alındığı söylenebilir (Ayrıbaş, 2017: 8). Bu sebeptendir ki “halk psikolojisi”ne dair, onu anlatan; üzerinde düşünülen ya da içerisindeki kuramlardan yararlanılarak bilim dünyasına katkıda bulunan tüm çalışmalara değinilmiştir. Değerlendirme aşamasına geçildiğinde kendi içinde, “medical” çalışmaların her birinin farklı örneklemeler üzerinde yapılmış farklı çalışmalar olduğu söylenebilir. Gayet açıktır ki, çalışmamızın yaklaşımı bir tıp bilimi açısından değil; genelde sosyal bilim, özelde ise bir halkbilimi yaklaşımıdır.

Halk psikolojisi becerilerinin sadece insana özgü olup olmadığı hâlâ netleştirilememiş bir tartışmadır. Devam eden bu tartışmanın merkezinde, insan dışı canlılardaki sosyal beyin süreçlerini halk psikolojisinin daha az gelişmiş bir formu olarak mı yoksa kendi içinde özelleşmiş ve insandaki halk psikolojisinden farklı bir sistem olarak mı değerlendirilmesi gerekliliği hâlâ yanıt bulamamıştır (A. Martin&Santos, 2016: Akt. Ayrıbaş, 2017: 5). Bu tartışma halk psikolojisinin insan kültürel evrimi ve *homo sapiens*in evrimi ile ilişkisine kadar uzanmaktadır. Povinelli, zihin kuramının evrimsel süreçte insanın diğer türlerden ayrıştıktan sonra edindiği bir beceri olduğunu savunur (Povinelli&Preuss, 1995; Akt. Ayrıbaş, 2017: 5).

Zira Povinelli&Preuss bu ayrışmada ifade biçimleri ya da türlerin farklılıkları esnasında herhangi bir ifade biçiminin altını çizmemiştir.

Bir davranışı anlamlandırmaya çalıştığımız zaman, yani doğayı algılayıp, kendi zihninizin varlığının farkına varıp başka zihinlerin durumunu kabul ettiğinizde tüm bağlantı yollarını kullanmış olmanız gerekir ve bu yolları “halk psikolojisi”nden (zihin kuramından) yararlanarak yapabilirsiniz diyen Ravenscroft (2019: 5), halk psikolojisinin sosyal boyutuna dikkat çekmektedir. “Humanities”deki halk psikolojisi çalışmalarına bakıldığında ise yine, yurtdışında geliştirilen ölçeklerin ülkemizde uygulandığı dikkat çekmektedir. Burada halk psikolojisi ile ilgili ne gibi interdisipliner çalışmalar yapılabilir sorusu sormak oldukça yerinde olacaktır.

- Halk psikolojisinin beyinde nasıl temsil edildiği sorulabilir. Dil benzeri bir ortamda (Fodor, 1975) mı temsil edilir yoksa bağlantı ağında mı temsil edilmektedir? (Churchland,1995)
- Beynimizde halk psikolojisinin uygulanması sorulabilir. Geniş bir beyin alanı yelpazesi zihin okuma ile ilişkilendirilmiştir (bkz. Goldman 2006: 140-142).
- Halk psikolojisinin içeriği sorulabilir. Hangi durumlar ve özellikler bunu ölçer ve hangi düzen bunu doğru sayar? (Von Eckardt, 1994)
- Halk psikolojisinin yapısı hakkında sorular sorulabilir. Bilimsel kuramlarinkine benzer bir yapıya sahip olan “proto(ilk)-bilimsel” bir teori midir, yoksa başka bir formda mıdır? (Bakınız örneğin Gopnik & Meltzoff 1997; Hutto 2008.). Halk psikolojisi tündengelimli bir normatif teori midir yoksa bir model midir? (Maibom 2003; Godfrey-Smith 2005).
- Halk psikolojisinin durumu sorulabilir. Paul Churchland'ın (1981) meşhur önerisi gibi, radikal olarak yanlış olabilir mi?
- Küçük çocuklarda halk psikolojisinin gelişimi sorulabilir. Karakteristik bir gelişim kalıbı sergiliyor mu? (bkz. Wellman 1990).
- Halk psikolojisinin doğal tarihi ve evrimsel akrabalarımızdaki varlığı sorulabilir (bkz. Sterelny, 2003)
- F ve G soruları ile yakından ilgili olan evrensellik meselesidir. Halk psikolojisinin gelişiminin ve olgun yetkinliğin kültürden kültüre ne derece değiştiği sorulabilir. (Örneğin referans listesinde Lillard ve Vinden tarafından hazırlanan makalelere bakınız. Ayrıca bkz. Nisbett 2003.)

- Halk psikolojisini yerleştiren mekanizmanın Fodor’un (1983) terim anlamına yakın bir şekilde birimsel olup olmadığı sorulabilir. (bkz. Sterelny, 2003)
- Halk psikolojisinin patolojileri (hastalık bilimlerini) sorulabilir. Halk psikolojisi normal olgunlaşmadığı zaman ne olur? (bkz. Carruthers & Smith (ed. 1996) (Ravenscroft, 2019: 5-6). (<https://plato.stanford.edu/entries/folkpsych-theory/> Erişim tarihi: 06.03.2018)

Bu sorulardan da görüldüğü üzere, halk psikolojisinin bir sosyal bilim mi yoksa bilişsel bilim mi olduğu sorusundan ziyade bilim adamları onu sınıflandırmak yerine hangi alanlarda kullanılabileceğine dair fikir yürütmüşlerdir. Bu anlamda halk psikolojisini içine alan her çalışmanın, interdisipliner bir çalışma gerektirdiği açıkça görülmektedir. Tezin probleminin çözüm noktası olan “Anlatı İcrası Hipotezi”ni ortaya atan Hutto da bu hipotezi ortaya attığı ilk makalesinde şöyle der:

“Sonuçta anlatı icrası hipotezini ciddiye almak, teste tabi tutmayı gerektirir. Bu, iyi bilenen belirli deneysel verilerin uygunluğuna tekrar bakmayı ve yeni çeşitler aramayı gerektirir – hatta belki de onu toparlamak ve değerlendirmek için yeni yöntemler gerektirebilir. Örneğin genel anlatı uygulamaları ve belirli kültürlerin açıklayıcı eğilimleri ile ilgili karşılaştırmalı veriler istenmektedir. Yeni araştırmalara duyulan ihtiyaç şu gibi sorularla bizleri daha da heveslendirir: Tarih öncesi tarihimizle ilgili anlatı uygulamaları ne zaman ortaya çıkmış olabilir? Başlangıçta ve daha sonra hangi formu aldılar? Daha temel anlatsal yetkinliklerimizle nasıl ilişkilidir ve bunlar neye benzer? Sonrakinin doğası ve kaynağı nedir? Bu yeterlilikler nörolojik donanımımızda mı gerçekleşiyor yoksa programlanmış mı (ve eğer öyleyse, nasıl?). Bu tür soruların ele alınmasında gerçek bir ilerleme kaydedilmesi gerekiyorsa disiplinler arası iş birliği şarttır.”

Bahsi geçen yukarıdaki çalışmalara dönüldüğünde, bunların kendi içlerinde doğrudan kendi alanlarını ilgilendiren çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte yukarıda da bahsedildiği üzere yalnız bir çalışma dikkat çekmiş, yine bu çalışmada da çalışmamızdan çok farklı bir konu ele alındığı söylenebilir. Denilebilir ki, incelenen tüm çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, çalışmamız, özelde Türk Halkbilimi alanında genelde ise gerek halkbilimi gerekse antropoloji gibi sosyal alanlarda ilk kez konu edilecek bir çalışmadır. Çalışmamızda yukarıda bahsi geçen bu çalışmalardan farklı olarak “halk psikolojisi” öncelikle Türkiye’de sözü edilmemiş bir hipotez olan “Anlatı İcrası Hipotezi” bağlamında ilk kez incelenecek; ardından bu hipotezin insan zihninin gelişimi içerisinde “insanı günümüz insanına evrimleştiren

şey”in *anlatı* olduğu üzerinde durularak, anlatının bireyi var etmesi, dolayısıyla halk kavramının ortaya çıkışı ve arkaik insan zihni ile çocuk zihninin mistik deneyim ve mitik anlatı benzerlikleri ortaya koyulacaktır. Sonuç olarak varlık felsefesi, tıp bilimleri ve sosyal bilimlerin alanına dahil olan halk psikolojisi ilk kez halkbilimi yaklaşımı ile değerlendirilecektir.

2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL YAPI VE ÇERÇEVESİ

2.1. Halk Psikolojisi

İnanç, istek, hayal, arzu, duygu gibi zihin durumlarını anlamlandırmak ve günlük hayatta diğer insanların zihin durumlarını değerlendirerek onların davranışları hakkında varsayımda bulunabilme becerilerinin tamamı zihin kuramı (halk psikolojisi) olarak adlandırılmaktadır (Meijering vd., 2012; Akt. Altunbaş, 2017: 1). Zihin kuramı, kendi zihinsel durumlarını ve başkalarının zihinsel durumlarını algılamayı ve anlamlandırmayı kapsayan bilişsel bir beceriyi ifade etmekle birlikte akılla ilgili günlük konuşmalarımızı da ifade eder. Bu beceriyi tanımlayan diğer isimler arasında ortak psikoloji, saf psikoloji, yaygın psikoloji, zihin okuma (mind reading), bilişsel bakış açısı alma, ötekinin zihnini anlama (otherminds), zihinselleştirme (mentalsing/metarepresentation), sağduyu psikolojisi, naif psikoloji, homo sapiens psikolojisi, inanç-arzu psikolojisi (Hutto, 2009: 10) ve son olarak halk psikolojisi⁷ gibi çok sayıda farklı terim kullanılmıştır (Goldman, 2012: 1; Almbaidheen, 2015: 11). Halk psikolojisi son yıllarda psikoloji ve çokdisiplinli alanlarda oldukça önem kazanmış olup farklı kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bir diğeri halk psikolojisinin, gündelik pratik anlamlarımızı, kendi başına ve diğerlerinininkileri anlamlandırma konusunda gündelik pratik önermelerimizi ifade ettiğidir (Hutto, 2009: 10). Halk psikolojisinin farklı terim ve tanımlara sahip olması zihin kapasitesinin farklı süreçlerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Harrington vd., 2006; Akt. Vural, 2018: 20).

Halk psikolojisi öncelikle kişinin kendi zihninin varlığını anlaması, ardından başka zihinlerin ve algılamaların olduğunu ve üstelik diğerlerinin zihinlerinin farklı çıkarımlara sahip olabileceği görüşüdür. Halk psikolojisine ilişkin ilk araştırma olarak kabul edilen Premack ve Woodruff'un 1978 yılında primatlarla yaptığı araştırma sonucunda, primatların da insanlar gibi amaç ve hedeflerine ulaşmak için bazı davranışlar gösterdikleri ileri sürülmüştür. Daha sonraları Premack ve Woodruff bu sonuçtan yola çıkarak bunu "bireyin kendisinin ve başkalarının zihinsel durumuna atıf yapabilme becerisi" olarak tanımlanmıştır.⁸ Zihinsel

⁷ Çalışmada halk psikolojisi teriminin tercih sebebinin ayrıntılı açıklaması için bkz. Bölüm I.

⁸ Bu çalışmada primatlara, tavandaki ipte sarkıtılan muza yetismeye çalışan bir insan resmi gibi problemler ve bu problemlerin olası çözümlerinin resimleri gösterilmiştir. Primatlar çözüme

durumlar doğrudan gözlenemediği ve atıflar başka canlıların davranışları hakkında çıkarım yapmayı sağladığı için atıf yapma becerisi yani bir davranışı algılama ve anlamlandırma, kuram olarak kavramlaştırılarak halk psikolojisi terimi de ortaya atılmıştır (Ünüböl, 2014: 57). Bu araştırma ile, diğerlerinin zihin durumlarına atıf yapabildikleri sonucuyla halk psikolojisine dair merak oluşmuş ve ardıl çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Erdem, 2011; Akt. Yurttaş, 2018: 6). Zamanla birçok araştırmacı halk psikolojisi becerilerine yönelik yeni kavramlar ve düşünceler ortaya atmıştır. Bu araştırmacılardan Baron-Cohen ve diğerleri (1985), halk psikolojisini sosyal bir beceri şeklinde kabul etmiş ve bunu, diğer bireylerin bildiklerini, istediklerini, hissettiklerini veya var olan durumla ilgili nasıl bir inanç geliştirebileceklerini bilme ya da tahmin etme olarak tasvir etmişlerdir (Değirmencioğlu, 2008; Akt. Yurttaş, 2018: 6).

Halk psikolojisi, aynı zamanda sosyal bir biçimde inançları, arzuları, umutları, duyguları ve diğer tanıdık zihinsel durumları da içine alarak birbirimizi tanımlama, yorumlama ve öngörme yeteneğimizin temelini oluşturur (Golfrey-Smith, 2005: 1). Halk psikolojisi; başkasının zihninde olup bitenler üzerine düşünebilme, kendisi ve diğerlerinin duygu, düşünce, istek, inanış ve bilgisi gibi zihinsel durumlarının anlayabilme, kişinin kendisinin ve başkasının, inanç, niyet ve tasavvur etme (imagination) gibi zihinsel durumlarını anlayabilme ve bunları tasvir edebilme becerisi olarak tanımlanır (Premack&Woodruff, 1978; Sayın&Candansayar, 2008; Akt. İnanç, 2013: 7). Aynı zamanda halk psikolojisi bir başka kişinin kendininkinden farklı bir zihne sahip olduğunu fark edebilme, kendisinin ve diğer kişilerin zihinsel durumlarını tahayyül edebilmesi için gerekli olan bilişsel kapasite olarak tanımlanabilir (Baron-Cohen, 2001; Youmans, 2004; Akt. Vural, 2018: 20). Halk psikolojisi diğer insanların davranışlarını tahmin edebilmek ve bunları açıklayabilmek için insanların inanış, bilgi, istek ve ilgileri gibi zihinsel durumlarını fark etmektir (Lantz, 2002; Rowe, 2001; Akt: Yurttaş, 2018: 4). Kısacası bu beceriye sahip olmak, kişinin kendi zihniyle birlikte diğer kişilerin de zihninin içeriğini yansıtabilmesi demektir (Baron-Cohen, 2000; Akt. Emek, 2018: 4).

---

yönelik gösterilen resimlerden, bir kutu üzerine çıkararak muzuyu yakalayan insan resmi gibi doğru çözümü seçmişlerdir. Premack ve Woodruff'a göre primatlar, doğru resmi seçerken amaç/niyet ve bilgi/kanı gibi zihinsel durumlara atıf yaparak davranışları hakkında çıkarımda bulunmuşlardır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Premack D, Woodruff G. Does the chimpanzee have a 'theory of mind'? Behav. Brain Science 1978; 4: 515–526.

Halk psikolojisi kavramı, aldığı birçok isimden başka zaman zaman zihinselleştirme (mentalizing) ile de aynı anlamda kullanılmaktadır (Frith vd., 1991; Öztürk&Uluşahin, 2008; Frith, 2003; Gallagher&Frith, 2003; Abu-Akel&Shamay-Tsoory, 2011; Akt. İnanç, 2013: 7). Zihinselleştirme, kişinin kendisinin bir zihni ve başkalarının farklı bir zihni ve zihinselliği olduğunu fark etmeyi içerir. Zihinselleştirme süreci somut değildir, bir şeyin gizli anlamını fark etmeye veya tahmine dayalıdır. Metafor, ima ve ironinin anlaşılmasını da içeren bir beceridir (Öztürk&Uluşahin, 2008; Akt. İnanç, 2013: 8).

Halk psikolojisi kavramı son yarım yüzyılda zihin ve bilişsel bilim felsefesinde önemli bir rol oynamıştır (Ravenscraft, 2019:1). Halk psikolojisine bu denli verilen değerin anlaşılması için zihin felsefesindeki önemli iki soru hakkında kısa bir hatırlatma ve sorulardan birine yüzyıllar boyunca en etkili yanıtın getirdiği problemler ile başlamak yararlı olacaktır. Sorular zihinsel durumların fiziksel durumlar ile nasıl bağlantılı olduğunu ve diğer insanların zihin durumları hakkında neler bildiğimizi soran zihin-beden problemidir. Zihin felsefesinin alanına dahil olan Descartes'ın akıl-vücut problemine yönelik çözüm önerisinde evrende iki farklı madde türü vardır: uzayda ve zamanda yer alan fiziksel madde (beden) ve zaman içinde bulunan fakat uzayda olmayan zihinsel madde (ruh) (Stich&Nichols, 2003: 236). Bununla birlikte halk psikolojisi başka zihinlerin durumlarını anlamlandırma çabası içindeyken doğrudan soyutu somutlaştırma ile ilgilenir.

Halk psikolojisinin insan bilgi ve düşünme becerisinin sınırlı olduğu zamanlarda ve yaşamın erken dönemlerinde ortaya çıktığı; ayrıca insan hayatında sosyal iletişimin ve öğrenme sürecinin temelini oluşturduğu düşünülmektedir (Leslie, Friedman ve German, 2004; Akt. Işıtan, 2018: 20). Piaget ile temellenen çocukların düşünce sistemlerinin araştırılması, halk psikolojisi kavramının literatüre girişi ile farklı bir perspektif ve yöntem bilim kazanmış, insan zihninin oluşumu; öncelikle somutu algılayışı, ardından soyuta geçişi ve sorgulaması araştırılmıştır. İnsanı anlamının ön koşulu olarak elbette ki çocuk zihnini anlamak gerek sosyal gerekse fen alanında çalışma yapan araştırmacılar için doğru bir başlangıç noktasıdır. Çocuklarda zihinsel yapı çalışmasını başlatan Piaget, onların farklı yaşlardaki düşünme biçimlerini, gerçekliği nasıl algıladıklarını ve problemleri nasıl çözdüklerini ayrıntılı olarak betimlemiştir. Ona göre çocuk, bilişsel yapıya uygun olarak çevresindeki bilgilerden kendisine anlamlı gelenleri seçer ve yapılandırır (Flavell, 1996; Miller, 2008; Akt. Ertuğrul Yaşar, 2016: 4). Baron-Cohen de (1985; Akt. Fazlıoğlu, 2018: 3), halk psikolojisini etrafımızdaki insanların,

istek, inanç ve duygularını fark etmeye yardımcı olan sosyal bir yetenek olarak tanımlamış, bunu bebeklerin ve küçük çocukların doğumla getirilen evrimsel genetik zihinsel gelişimi üzerinden anlamlandırmıştır (Leslie, 1987; Akt. Fazlıoğlu, 2018: 4).

Halk psikolojisi yetilerinin gelişmesiyle ilgili çok sayıda çalışma ve farklı görüş olmakla birlikte, halk psikolojisinin diğer bilişsel ve motor beceriler gibi beyin yapılarının olgunlaşmasıyla birlikte yaşamın ilk aylarından itibaren aşamalı olarak geliştiği ve yaklaşık 3-4 yaş civarında halk psikolojisi becerisi olarak ifade edilebilecek becerilerin kazanıldığı kabul edilmektedir. Bebeklik döneminden itibaren *ortak dikkat* (Camaioni, 1992) ve *sembolik oyun* becerileri (Leslie, 1987) ile temelleri atılan, yaklaşık olarak dört yaşta olgunlaşan (Dohrty, 2009) halk psikolojisi becerisi, bireyin kendisinin ve diğer bireylerin istek, duygu, kanı, düşünce gibi zihinsel durumlarını anlayarak hakkında yorum ve çıkarımlarda bulunmasını sağlamaktadır (Schick, 2002; Wellman, 1990; Akt. Akkaya, 2018: 3). 14. aydan itibaren frontal lobların gelişmesiyle ilişkili gözlenmeye başlayan *ortak/paylaşılmış dikkat* ve *öncü-açıklayıcı işaretleme* yetenekleriyle kişinin dikkati kendisi, etkileşim halinde olduğu kişi ve nesne arasında düzenleyerek üçlü temsil oluşturabilmesi sosyal iletişimin gelişmesine yardımcı olmaktadır (Brüne, 2006; Akt. Vural, 2018: 21). Buna göre halk psikolojisi becerisini kazanan çocuklar, insanların fiziksel dünya ile çelişen kanıları olabileceğini ve bu kanıların kendi kanılarından farklı olabileceğini anlayarak zihinsel temsil ile gerçeklik arasındaki farkı anlamlandırabilirler (Wellman vd., 2001; Akt. Kahveci, 2016: 33). Bu dönemde ortak dikkatle ilgili sosyal referans kullanma becerilerini geliştirirler. Baron-Cohen de halk psikolojisi becerilerinin gelişiminde önemli yapı taşlarından olan *ortak dikkatin* bu dönemde geliştiğine vurgu yapmıştır. Halk psikolojisi becerilerine sahip çocuklar aynı konuya odaklandıklarında yalnızca karşısındaki kişilerin neyle ilgilendiklerini değil aynı zamanda kendisinin de neyle ilgilendiğini fark etmektedirler (Stone ve diğerleri, 1998; Akt. Yurttaş, 2018: 12). Çocukların halk psikolojisi gelişimlerinde görünüş-gerçeklik, diğer insanların sahip olduğu fakat gerçek dünyada doğruluğu olmayan inançlar ve sunumsal değişimleri algılama dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Heubner, 2000; Akt. Taş, 2017:20). Leslie tarafından “zihinselleştirme” (mentalisation) olarak ifade edilen modele göre halk psikolojisi bebeğin gerçeklik temsili ile hayali olanın temsili birbirinden ayırıştırmasına dayanmaktadır (Leslie, 1987: 412; Akt. Günay Arıkan, 2019: 22).

Bebeklerin doğumdan 18. aylarına kadar sosyal algıları gelişmektedir. Halk psikolojisi becerilerinin gelişmesindeki bir diğer aşama hayal gücüne dayalı oyunlar oynama olarak kabul edilmektedir. 18-24 ay arasında hayalî oyunlar ile zihin kuramı gelişiminde yeni ve önemli bir adıma geçilmektedir (Leslie, 1987; Akt. Canlı, 2018: 24). Bu durumda çocuk, hayali oyunlarda bir nesne yerine kullandığı bir başka nesneyi ilk kimliğinden ayrıştırarak, ona geçici/temsili bir rol vererek davranmaktadır (Flavell, 1999; Akt. Günay Arıkan, 2019: 28-29). Yine bu dönemde, 18-24 aylık bir bebek, gerçek ve hile arasındaki farkı ayırt edebilir. “Eşleştirme” (decoupling) denen bu durumda bebek gerçek bir olayın temsiliyle, varsayımsal bir durumun temsilini ayırabilmekte; gerçek ile farz edilen arasındaki farkı ayrıştırarak “-mış gibi” oyunlar oynayabilmekte; böylece üst-temsillerini geliştirmekte ve yavaş yavaş zihinsel durumları içeren kavramları da kavrayabilmektedir (Brüne, 2006; Akt. Vural, 2018: 22).

İki yaşına geldiklerinde hayalî oyunlar kurarak kendilerinin ve başkalarının zihinsel durumlarını örtük bir şekilde anlayıp, davranışlarını o yönde şekillendirebilmektedirler (Frith&Frith, 2003: 460). Ayrıca sembolik oyunda değişik nesnelere kullanarak fikirlerini hayata geçirebilirler (Canlı, 2018: 24). Bu süreçte yine kendi zihinsel durumları anlamaya ve zihinsel durum sözcüklerini kullanmaya başlarlar (Astington&Dack, 2008; Akt. Akkaya, 2018: 7). İki yaşındaki çocuklar diğer insanlarla istekler ve duygularla ilgili konuşurlar. Yine bu süreçte niyet, istek ve duygularının farkındadırlar. Algı ve bilgi edinimi farkındalığı, akıl yürütme ve zihinsel durum terimleri kullanma becerilerini kazanmışlardır (Benson ve Haith, 2009; Akt. Gürleyik, 2018: 16). Üç-dört yaşlarında düşünceler hakkında konuşurlar ve hatalı kanıyı anlamaya başlarlar (Wellman, 2014; Akt. Akkaya, 2018: 8). Bu dönem aslında halk psikolojisi açısından oldukça önemli gelişimsel farklılığın olduğu bir dönemdir. Çocuklar insanların davranışları ile kanıları arasında bir bağ olduğunu fark etmenin yanı sıra onların zihinsel durumlarından aldıkları ip uçlarıyla davranışlarını da açıklayabilirler (Schult&Wellman, 1997; Akt. Akkaya, 2018: 8). Üç yaş civarında erken çocukluk döneminde bir çocuk, zihinsel durumlar hakkında konuşmaya başlar. Bu kelimeler “bence”, “benim düşünceme göre”, “belki” ve “ne biliyor?” gibi kelimelerdir. Erken çocuklukta bilişsel ifadeler, bilme, düşünce, anlam, unutmak ve tahmin etme gibi kelimeleri yine 3-4 yaş arasında kullanmaya başlamaktadırlar (Shatz&Silber, 1983; Taymaz Sarı, 2011: 16-17). 3-4 yaşına gelen bebeğin artık, kendisiyle zihinsel durumu (niyet, inanç, istek ve bilgileri) ile ötekini zihinsel durumu ayırt edebilmesi beklenir (Ünüböl, 2014: 59). Ancak halk psikolojisi becerisinin tam olarak oluşması, temel bileşenlerinden biri olan inancı anlamının dört yaş civarında gerçekleşmesiyle olur. Çocuklar 3-4 yaşlarına kadar başkalarının kendinden farklı inançları olabileceğini anlayamazlar (Brüne,

2006: 440). 3-4 yaşından itibaren çocuk kendisiyle bir başkasının zihinsel durumunun farklı olabileceğini, benzer durumlarla alakalı başkalarının duygu, düşünce, niyet, istek ve inançlarının farklı olabileceğini çıkarsayarak, davranışlarını yönlendirebilmeye başlamaktadır (Brüne, 2006; Akt. Vural, 2018: 22).

Diğer insanların duygularına ve düşüncelerine dair inanç atfı içeren halk psikolojisi, Baron-Cohen (1995) tarafından zihin okuma olarak da adlandırılır. Çünkü normal gelişim gösteren çocuklar 4 yaş civarında diğer kişilerin ne düşündüğünü ne istediğini ve hangi inançlara (kanı) sahip olduğunu ve bu kanılar sonucunda nasıl davranacaklarını tahmin etmeye başlarlar (İşitan, 2018: 16). Okul öncesi dönemi kapsayan 4-5 yaş aralığında, zihinsel temsil yeteneği gelişir. Bu dönemde çocuk gerçek ile gerçek olmayanın ayrımını yapar (Tekin ve Girli, 2011; Akt. Gürleyik, 2018: 16). 6-7 yaşlarından itibaren başkalarının zihinsel durumlarının içeriğine dair temsiller üretmeye başlanmakta, başkasının diğer kişilerle ilgili düşüncelerinin ve niyetlerinin anlaşılmasını kapsayan halk psikolojisi becerisi tamamlanmaktadır. Bu durum “düşünce hakkındaki düşünce” olarak kavramlaştırılabilir (Perner&Davies, 1991; Akt. Vural, 2018: 22). Halk psikolojisi becerisine sahip bireyler, insanların gerçek dünyayla ilgili fikir ve inançlarının olduğunu ve davranışlarının realiteden ziyade kendi inançlarına dayandığını anlarlar. Olgunlaşmış halk psikolojisine sahip çocuklar insanları harekete sevk eden şeyin kendisi değil de onların gerçeğe dair inanç ve düşünceleri olduğu bilincindedirler (Lundy, 2002; Akt. Balak, 2016: 24).

Halk psikolojisi becerisi, daha önce bahsedildiği üzere kişinin kendi zihni ve başkalarının zihinlerinde gelişen durumları (duygularını, düşüncelerini, inanışlarını, isteklerini vb.) çıkarsama yetisini ifade eden ve kişilerarası bağlamda karşılaştırılan bir özelliktir (Ünüböl, 2014: 57). Yapılan araştırmalar çocuğun dil gelişimi ve zihin kuramı gelişimleri yani beynin gelişimi arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Taş, 2017: 19; Gürleyik, 2018: 11). Gelişim dönemleri içerisinde 18. ayın birçok yönden bebeklikte bir geçiş sürecine işaret ettiği yukarıda belirtilmişti; bu dönem önemlidir çünkü bu dönemde özellikle bebeklerin dil gelişimlerinin önemli ölçüde hız kazandığı da bilinmektedir (Frith&Frith, 2003: Akt. Yurttaş, 2018: 11). Dil, bilinç ile aynı anda zihinde yer alan bir yeti olmakla birlikte çocuğun dil becerileri özellikle karmaşık söz dizimi ve kelime bilgisi, halk psikolojisiyle yakından ilişkilidir (Stanzione&Schick, 2014; Akt. Gürleyik, 2018: 11). Konuşmadan ilgili anlam çıkarmak, halk psikolojisi becerisi gerektirir. Dili etkili bir şekilde kullanmak ve yorumlamak için genellikle,

bağlamsal bilgiler temelinde sözcüklerin ve ifadelerin gerçek anlamının ötesine geçilmek zorunludur (Wilson, 2002; Akt. Günay Yağcı, 2019: 16). Düşüncenin başlangıcı adlı kitapta Hobson'un belirttiği üzere; çocukların kendi ve diğerleri ayrımı yapmaya başlaması ile dil bilgisi ile sözcük dağarcığındaki artışın ortaya çıkışının birbiri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Çocuklar, dili kullanmayı öğrenmeleri ile birlikte kendisi dahil diğer kişilerin farklı rollere bürünebildiklerini ve daha önemlisi dil aracılığıyla diğerlerinin zihinlerini ve davranışlarını etkileyebildiklerini öğrenmektedirler (2004).

Zihin kavramı tanımlanması itibariyle biraz karmaşık olsa da başlıca ve en asli özelliğinin bilinç olduğu söylenebilir. Bilincin özelliğine baktığımızda da içsel, niteliksel ve öznel olarak sıralanabilir. İnsanların davranışlarının inançlar, istekler, planlar ve niyetler gibi içsel zihni durumlar tarafından yönlendirildiğini anlamayı içerir (Searle, 2006; Akt. Balak, 2016: 23). Materson (2008)'a göre Fonagy, zihinleştirmenin en önemli noktasının, zihin durumu ile gerçeklik arasındaki ayrıma ilişkin farkındalık olduğunu vurgulamıştır. Zihinsel durumlar gerçeklikle eşdeğer tutulurlar (Akt. Vural, 2018: 20). Dolayısıyla insanı insan yapan etmen olarak bilinç, zihin kuramına göre en öncelikli unsur gibi görünmektedir. Bu anlamda Dunbar, Descartes'in zihin ve beden ayrışması sistematığının, insanı hem zihin hem beden sahibi bir canlı olarak ele alıp, hayvanları insan olmamaları üzerinden sadece bedenden oluşan canlılar kategorisine dahil ettiğinin altını çizer (Dunbar, 1996; Akt. Ayrıbaş, 2017: 5). Ancak, dahası insanların davranışlarının görünen gerçeklikle arasındaki farklılıkları anlayarak kendilerinin ve başkalarının zihinsel durumlarından elde ettikleri tüm bilgiyi kullanmaları bireylerin halk psikolojisi becerilerine sahip olduğunun yani "bilinçli" olduğunun bir göstergesidir.

Genel anlamıyla halk psikolojisi yeteneğine sahip denilebilmesi yani bir bilince sahip denilebilmesi için bireylerden şu ayrımları yapabilmesi beklenir:

- Düşünceler ve nesnelere farklı olabilirler.
- Gerçekler ve inançlar farklı olabilirler.
- İstekler ve sonuçlar farklı olabilirler.
- Gerçekler hayalleri kısıtlamaz.
- Zihin bireyseldir.
- Zihin ve beden farklıdır (Wellman, 1990; Akt. Kahveci, 2016: 31).

Dolayısıyla, yetişkin zihin kuramı yeteneğine sahip olanların düşünce, inanç, istek gibi zihni durumların fiziksel gerçekleri içeren, maddi dünyadan farklı olduğunu ve içsel zihni durumların insanların davranışlarını yönlendirdiğini anlamaları gerekir. Halk psikolojisi, çocukların inanç, davranışlar ve düşünceler arasındaki bağlantıları anlama girişimlerini açıklayan “naif, denenmemiş, toy (naive) bir psikolojidir (Wellman vd., 2001; Akt. Kahveci, 2016: 32).

Halk psikolojisi becerileri “içsel” (internal) ve “dışsal” (external) olmak üzere iki durumlu incelenebilir. “İçsel” olarak incelendiğinde halk psikolojisi bireylerin kendi zihinsel temsillerini şekillendirmesini ve bunu kullanabilmesini, bu sayede kendisi ile diğer insanların temsillerine karşı farkındalığını sürdürebilmesi ile ilgilenir. “Dışsal” olarak halk psikolojisi, günlük iletişim ve derinlemesine sosyal ilişkiler esnasındaki davranışları kapsamaktadır (Hughes&Leekam, 2004; Akt. Altunbaş, 2017: 1). Dışsal halk psikolojisi becerileri, kaynağını içsel halk psikolojisi becerilerinden, yani inançlardan ve isteklerden alır; bu durum zihnin doğasının bir parçasıdır (Altunbaş, 2017: 2). Dolayısıyla halk psikolojisi insanın kendi varlığını anlamasından, çevresindeki nesnelere algılamaya ve başka bilince sahip olan canlılarla iletişim kurmaya doğru giden bir gelişim şeklini kapsar.

İnsan, yalnız bedensel üstünlük değil, dil-zihin gelişimi gibi bazı ayırıcı özellikleri sayesinde diğer canlılardan ayrılmaktadır; insanın sosyal bir varlık oluşu, ahlak duygusuna sahip oluşu, konuşabilmesi, yalan söyleyebilmesi, empati yapabilmesi ve iş birliği yapabilmesi gibi unsurlar insan doğasında diğer canlılara göre en gelişmiş haliyle mevcut olan en önemli ayırıcı özelliklerdir (Ayala, 2010; Akt. Altunbaş, 2017: 6). Yaklaşık son iki yüzyıldan beri, kendimizin ve diğerlerinin bilişsel ve duygusal durumunu anlayabilme ve temsil edebilme becerisi sosyal biliş kavramı içerisinde yer almıştır (Abu-Akel, 2014; Akt. Ünübol, 2014: 55). Başkalarının inançlarını, düşüncelerini, niyetlerini anlayabilme, duygusal ve sosyal durumlarını algılayabilme, böylece onların davranışlarını anlamlandırabilme, diğer insanların kendisinden farklı bir zihne sahip olduklarını fark edebilme ve karmaşık sosyal çevreler ile etkileşime girebilme yeteneği olarak tanımlanabilecek olan sosyal biliş, sosyal etkileşimde rol oynayan bilişsel süreçleri ifade etmektedir (Özbaran vd., 2009; Akt. Ünübol, 2014: 55). Gündelik yaşamımızda sosyal yaşam, çevremizde bulunan bireylerin duygularından inançlarına kadarki bilişsel durumlarının anlaşılabilir, davranışları hakkında yorum yapabilme yeteneğine dayanmaktadır. Davranışları değerlendirme becerisi ise zihinsel bir yetenektir ve zihin kuramı ile bu durum açıklanmaktadır (Wellman&Estes, 1986; Akt. Fazlıoğlu, 2018: 3). Sosyal bilişin

bir yönü olan zihin kuramı yeteneği aynı zamanda diğerlerinin davranışlarını doğru bir biçimde tahmin etmemize, ip uçlarını, amaçları, hileyi, mizahı, metaforu ve ironiyi anlamaya olanak tanırken (Almbaidheen, 2015: 11); insanların davranışlarını öngörme ve kavrama yeteneğinin ve buna bağlı olarak diğer insanların niyetini anlayabilmenin temelini oluşturmaktadır (Brüne, 2006; Günay Arıkan, 2019: 21). Bu bağlamda zihin kuramının aslında kişinin kendi karar verme süreçlerinden ziyade içinde bulunduğu grubun değerlerine adapte olmasını sağladığını düşünen araştırmacılar vardır (Devaine, Hollard & Daunizeau, 2014; Akt. Ayrıbaş, 2017: 6). Çünkü aynı zamanda başarılı bir sosyal etkileşim, diğer insanların bilişsel ve duyuşsal süreçlerinin farkına varabilme becerisine dayanmaktadır (Deakin&Eliott, 2006; Akt. Altunbaş, 2017: 6;). Sosyal biliş, bir bilgi işlem sürecidir ve doğuştan gelen, aşamalı olarak örgütlenmiş bir modülü temsil eder (Burns, 2004; Akt. Ünübol, 2014: 57). Sosyal bilişte karşımızdaki kişinin inanışları hakkında fikir sahibi olmak için ise yaşantılarımızı ve deneyimlerimizi karşılaşılan yeni bilgi ile birlikte düşünerek aktif bir süreç kullanırız (Wimmer vd., 1998; Akt. Ünübol, 2014: 57). İşte sosyal bilişin bu yönü, insanları insansılardan ayıran başlıca özelliktir.

Neredeyse tüm dil toplulukları, algılar, bedensel duygular, duygusal durumlar ve önerme tutumlar dahil olmak üzere zihinsel durumları tanımlamak için kelimeler veya ifadelerle sahip görünüyor. Sosyal hayata karışan insanlar, sözlü olmasalar bile, başkalarının ve kendi zihinsel durumları hakkında birçok düşünce ve inanca sahiptirler (Goldman, 2012: 1). Astington ve Edward'a (2010) göre bireyler kendi davranışlarını açıklarken, ne düşündüğünü ve istediğini diğerlerine anlatırken ve diğer insanların konuşmalarını, davranışlarını onların düşünce ve isteklerine dikkat ederek yorumlarken zihin kuramı becerilerini kullanır (Işıtan, 2018: 15).

Sonuç olarak içten başlayıp dışa doğru ilerleyen halk psikolojisi becerilerine sahip olabilmenin temel özellikleri, öncelikle kendi bilincinin farkına varabilmek (*homo sapiens sapiens*)⁹, nesnelere görüntüsü ile gerçekliğini anlamak, insanın bir uzvunun nerede bittiğini ve nerede başladığını kavrayabilmek, nesne görüntülerinin derinliklerini algılayabilmek ve ardından her insanın tüm bu yetkinliklere sahip olduğu gerçeğini kabul etmektir. Ayrıca halk psikolojisi becerisini tamamlamış bireyler dünyaya bir başka bireyin kendisinininkinden farklı bir bakış açısı

---

⁹ Noah Harari *Sapiens* adlı kitabında *homo* (insan) cinsinin *sapiens* (zeki) olan ile eşleştirmesinin bizim ilk türümüzü oluşturduğunu; modern zamanların insanların ise *homo sapiens sapiens* zekâsının farkında olan insan olarak nitelenmesi gerektiğini belirtir (Harari, 2015: 17-51).

ile bakabileceğini bilebilmek ve kendi bakış açısı ile diğerlerinininki arasındaki farkı ayırtılabilmektedir.

Tüm bu süreç insan zihninde oluşurken; süreçleri tanımlamak ve anlamlandırmak için birtakım hipotezler ortaya atılmıştır.

2.1.1. Modüler Kuram

Modüler kuram, zihnin doğuştan yeteneğine vurgu yapar ve gelişimsel psikoloji bakış açılarından biridir (Meltzoff, 1999; Scholl&Leslie, 1999; Akt. Fazlıoğlu, 2018: 4). Bu kurama göre, zihin doğuştan gelir; zihnin gelişim öncesi bir süreci vardır ve diğer bilişsel becerilerden farklı bir olgunlaşma süreci geçirir (Leslie&Roth, 1993; Akt. Emek, 2018: 6). Baron-Cohen becerinin doğuştan geldiğini fakat yalnızca geldiği şekliyle kalmayıp olgunlaştığını ve geliştiğini öne sürmüştür (Youmans, 2004; Akt. İnanç, 2013: 10). Dolayısıyla bir noktada hem doğuştancılık hem de deneyim önem arz etmektedir. Kimi araştırmacılar mekanizmanın temel yapısının doğuştan varoluşuna daha çok önem verirken (Leslie, 1987: 412), kimileri deneyimi öğrenmede ön planda tutar (Gürleyik, 2018: 8). Yine de modüler kuramcılar, en genelde, halk psikolojisinin öğrenmeyle kazanıldığını savunan kuramsal kuramcılarının aksine halk psikolojisini doğuştan getirilen genetik yapılara dayandırmaktadır¹⁰ (Scholl&Leslie, 1999; Akt. Kahveci, 2016: 36). Çünkü deneyimler halk psikolojisi becerilerinin oluşumunu belirlemez; yalnızca mekanizmanın harekete geçmesini tetikleyebilir (Baron-Cohen ve Wheelwright, 2004; Akt. Vural, 2018: 23). Brüne ve diğerleri (2006), halk psikolojisi becerilerinin gelişiminin bireyde var olan nörolojik bölgenin olgunlaşmasıyla gerçekleştiğini, deneyimlerin bu bölgeyi uyardığını ancak, bu faktörlerin söz konusu bölgenin çalışmasını belirlemeyeceğini ileri sürmektedir (Yurttaş, 2018: 9).

Halk psikolojisinin modüler kuramını açıklayan uzmanlar, halk psikolojisi becerilerinin diğer bilişsel becerilere göre işlevsel olarak oldukça ayrı bir yetenek olduğunu ve beyinde belirli bir alanın bu beceriyi yönettiğini savunmaktadırlar (Youmans, 2004; Akt. Yurttaş, 2018: 9). Modüler kuramcılara göre insan beyninde belli bilgi gruplarını işleyen alana-özgü (domain-specific) bilişsel modeller bulunmaktadır ve zihin kuramı için de sosyal bilişe dair bilginin işlendiği ayrı bir modül mevcuttur (Leslie, 1987: 412). Dolayısıyla bu kuramda insan beyninde

¹⁰ Bu bize *mükemmel yaratılış*'a inancı hatırlatır.

doğuştan zihinselleştirme yetisine özgü bilginin işlendiği ayrı bir zihin kuramı modülü (nöral mekanizmalar) bulunduğu, bağlantılı beyin bölgelerinin gelişmesine bağlı olarak halk psikolojisi becerilerinin geliştiği savunulmaktadır (Harrington vd., 2005; Akt. Kırtıl, 2016: 5).

Modüler kuram, mantıksal betimleme, gerçeğin yönlendirimi (manipulation) ve inançların ifadesi gibi farkındalık halinde yapılan ve fiziksel dünyaya ait çıkarsamaların yapılması gerekli beceriler ile zihin durumlarının çıkarsamalarının yapılması için kullanılan becerilerin arasında kesin bir ayırım yapmaktadır (Youmans, 2004; Akt. Emek, 2018: 6).

Modüler kurama göre zihin kuramı ediniminde iki temel bileşen vardır: Birincisi, beyinde bir veya daha fazla zihinsel boyuta özgü modüller vardır ve bunlar ilgili zihinsel alan için özel temsilleri kullanır. İkincisi, bu modüller öğrenme yoluyla edinilemeyen ve olgunlaşan ya da bir sonraki aşama için kendiliğinden hazır olan bilişsel yapılardır (School&Leslie, 1999; Akt. Akkaya, 2018: 6).

1983'te Fodor ile birlikte psikolojiye giren modül kavramı, zihnin alana özgü modüllerden oluştuğu görüşüne dayanmaktadır. Bu modüller doğuştan zihnimize programlanmış olmakla birlikte tetiklenmek için az da olsa çevresel etmenlere ihtiyaç duymaktadır (Miller, 2008; Akt. Ertuğrul Yaşar, 2016: 16). Daha önce de bahsedildiği üzere, modüler kuram, bireylerin zihin kuramı becerilerinin gelişimlerini gelişimsel psikoloji bakış açısıyla ele almaktadır. Buna bağlı olarak da davranışsal değişimi gelişim sürecinde, olgunlaşma ya da çevresel olayların etkisi ile açıklamaktadır (Meltzoff, 1999; Akt. Şen, 2015: 22). Bu çevresel etmenlerin farklılaşması modüllerin tetiklenme zamanını değiştirirse de sonunda tüm kültürlerde ve çocuklarda zihin kuramının kazanılması aynıdır (Scholl&Leslie, 1999; Akt. Ertuğrul Yaşar, 2016: 16). Küçük yaştaki çocuklar gelişimleri bakımından karşısında bulunan bireylerin düşünceleri hakkında doğru fikir geliştiremezler, fakat yeterli nörolojik olgunlaşma ile diğer bireylerin düşünce sistemini anlayabilirler (Dönmez, 2009; Akt. Yurttaş, 2018: 8). Sonuç olarak gelişim süreci içinde bireyler diğer kişilerin eylemlerinin farklı fikir ya da inanışla, farklı amaçlarla gerçekleştiğini ayırt edebilmektedir (Miller, 2002; Yurttaş, 2018: 8).

2.1.2. Kuramsal Kuram

Bilişsel gelişimi açıklamaya çalışan kuramsal kuram, teori-teori ya da kuramsal teori olarak da adlandırılmakta ve halk psikolojisi durumlarının yorumlayıcı tarafından algılanan ve zihinlerin nasıl çalıştığı ile ilgili bir kuramın kullanılmasını göstermektedir (Golfrey-Smith, 2005: 1). İlk kez Adam Morton tarafından ortaya atılan kuramsal kurama göre, halk psikolojisi becerileri (zihin kuramı) bireylerde doğuştan yoktur ve deneyimlerle beraber öğrenilmektedir.

Kuramsal kuram görüşüne göre, bireyler doğuştan halk psikolojisi (zihin kuramı) yeteneklerine sahiptir ve bu yetenekleri zaman içerisinde geliştirmek suretiyle nitelikli olarak değişmektedir. Bu durumda denilebilir ki çocuklar, günlük olayları soyutlayarak elde ettikleri bilgilere dayanarak bilimsel olmayan “denenmemiş, sezgisel, gündelik, halka özgü kuramlar” üretmektedirler (Miller, 2001; Akt. Kahveci, 2016: 33). Ürettikleri bu kuramlar sayesinde çocuklar olaylar arasında nedensel ilişkiler kurmaya ve evreni açıklamaya çalışmaktadırlar (Ünüböl, 2014: 62). Çünkü kuramsal kuram, erken yaşlardan itibaren bireylerin farklı alanlara özgü sezgisel ve denenmemiş kuramlar oluşturabildiklerini ve bu kuramları alanları açıklamada kullandıklarını öne sürmektedir (Miller, 2008; Akt. Ertuğrul Yaşar, 2016: 15). Çocuklar, nedensellik sebebiyle dünyayı ve etrafındakileri gözlemlerler, doğuştan getirdikleri “soyutlama becerisi” ile kuramlar oluştururlar, kazandıkları “deneyim”lerle halk psikolojisi (zihin kuramı) becerileri kazanırlar ve bu sayede diğer kişilerin inanç, niyet ve isteklerini bu yol ile tahmin edebilirler (Hiatt&Trafton, 2010; Akt. Emek, 2018: 6). Kuramsal kurama göre, çocuklar zihinsel olarak dört yaş gibi anlamlı kavramsal değişimler yaşamaktadırlar. Bu kavramsal değişimlerde kastedilen zihne ilişkin bilgiler ve gelişimlerdir. Bu gelişim hem zihinsel temsillerin hem de aynı zamanda resimlerin ve sözcüklerin doğasının yani dilin anlaşılmasının paralel olduğu bir gelişimdir. Çocuklar deneyimleri sonucunda, basit bir yapıdan yola çıkarak karmaşık olayları birleştirip, dünya hakkında belirli kazanımlar gerçekleştirir. Yani çocuklar bu süreçte, bir bilim insanı¹¹ gibi tutarlı değerlendirmeler yaparak dış dünyayı algılar, yorumlar ve kendisine ait düşünceleri düzenlerler (Kaysılı, 2014; Akt. Furtana, 2018: 19). Bu sebeple bu kuram için gelişmekte olan bir süreci içerdiğinden “çocukların zihin kuramı” ifadesi olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Wellman, Gopnik ve Meltzoff çocukları, farklı alanlarda düşüncelerini değiştirip şekillendiren küçük birer bilim insanı olarak görmüşlerdir. Aynı şekilde bu düşünceyi açıklarcasına Wellman (2014), kuramsal kuramın yapılandırmacı bakış

¹¹ Gopnik, Allison (1996). The Scientist as Child, Philosophy of Science, Vol. 63, No: 4, s. 485-514.

açısına sahip olduğunu belirtir. Çünkü çocuklar yalnızca fiziksel olaylarda değil aynı zamanda gözlenemeyen zihinsel durumlarda da teoriler üretir, geliştikçe aldıkları verilere (girdi) dayanarak dünyaya yönelik teorilerini değiştirir ve olayların basit teorilerinden daha karmaşık teorilere geçişini sağlarlar. Oluşturdukları teorinin çıktılarını uyguladıklarında yanlış bir sonuçla karşılaştıklarında kurulan bu teoriyi yıkıp yenisini oluşturmak için yine deneyimlerini kullanırlar (Akkaya, 2018: 5). Meltzoff'a göre (1999) gelişimin herhangi bir noktasında, çocuğun teorisi ham bilginin yorumunu yapmasına ve yeni olaylar hakkında öngörülerde bulunmasına izin vermektedir (Akt. Günay Arıkan, 2019: 23). Aynı zamanda kendilerinin ve diğer insanların niyet, istek, kanı gibi zihinsel durumlarının farkında olup bunları anlamak için üst temsil kurallarını kullanarak diğerlerinin hangi durumlarda nasıl davrandıklarıyla ilgili teoriler oluştururlar (Sarı, 2014; Akt. Akkaya, 2018: 5). Gözlemler, kanılar ve deneme yanılmalar sonucunda içgüdüsel olarak teoriler oluşturup yine deneyim, gözlem ve kanılar yoluyla oluşturdukları teorileri ya tamamen değiştirirler ya da yeniden düzenlerler. Bu şekilde kendilerinin ve diğer insanların zihinsel durumlarına dair anlayışları gelişir (Gopnik&Wellman, 1992; Gopnik&Meltzoff, 1997; Akt. Akkaya, 2018: 5).

Bununla birlikte doğuştan getirilen bir soyutlama ve kuram oluşturma eğilimi olduğu öne sürülen kuramsal kuram, bu kuramların zaman içinde değiştiğini; dolayısıyla evrim geçirdiğini vurgulamakta ve böylece gelişimsel bir bakış açısı da ortaya koyarak (Miller, 2008; Akt. Ertuğrul Yaşar, 2016: 15) kuramların değişime açık olduğunu ileri sürmektedir (Kahveci, 2016: 33). Bu süreçteki değişiklikleri ayrıntılı biçimde açıklayan Perner'a göre (1991) zihin ile gerçeklik ilişkisini açıklamak için kuramlar üreten çocuk, zihin temsil yetisini anladığında zihin kuramını kazanmış olmaktadır. Örneğin sembolik oyun kuran çocuk aynı obje için birden fazla temsil oluşturarak bu temsilleri doğru/yanlış olarak ayırabilirken temsillerin temsil olduğunu bilmemektedir. Başka bir deyişle çocuk, kanıların insanların zihinlerinde oluştuğunu anlayamamakta ve gerçeklik ile kanı arasında ilişki kuramamaktadır. Bunun yanı sıra temsillerin zihinsel temsil olduğunu fark ederek kişilerin davranışlarının gerçeklikle değil gerçekliğin zihinsel temsili ile yönlendirildiğini anlamaktadır (Akt. Kahveci, 2016: 35).

Ayrıca bu kurama göre gerçek dünya ve zihin durumlarının ayırt edilebilmesi yalnızca halk psikolojisi becerileri (zihin kuramı) ile değil birçok zihinsel modelin bir arada karşılaştırılabilme becerisiyle mümkündür (Brüne, 2005; Akt. Altunbaş, 2017: 3).

Kuramsal kuramın temel dayanağı, çocuk zihninin oluşumunun hemen ardından, toplum psikolojisinin altında yatan işleyişin, bilinçli davranışın açıklanması ve yorumlanmasının, psikolojik uygulamalar hakkında içsel olarak temsil edilen bir bilgi ya da kuramdan yararlanması ve hangi davranışa yol açtığına bilinmesidir. Kuram kuramının savunucuları, içsel olarak temsil edilen bilgi birikiminin zihinsel durumları davranışa, diğer zihinsel durumlara ve duyuşal girdilere bağlayan bir nedensel kurallar ağı hakkındaki bilgiden oluştuğunu ileri sürmektedir (Fodor, 1990; Akt. Gürleyik, 2018: 10).

Teori teori önermesi zihin kuramının nedensel ilkelerinin ve varoluşunun kendisine yönelik olduğunu varsaymaktadır (Brüne&Cohrs, 2006; Akt. Badem, 2018: 24).

Ayrıca bu teoriye göre, zihin kuramı doğuştan gelen olgun bir beceri değildir ancak bununla birlikte doğuştan gelen genel bir oluşum mekanizmasına sahiptir. Zihin kuramına özgü ayrı bir nöral yapı yoktur; daha çıkarımsal yeteneklere bağlı nöral yapılar ile desteklenmektedir (Youmans, 2004; Akt. Günay Yağcı, 2019: 17). Sonuç olarak kuramsal kurama göre bireyler halk psikolojisi (zihin kuramı) becerilerini yerine getirmek için uygun donanımla dünyaya gelirler, fakat bununla birlikte zaman içinde diğer insanlarla etkileşim sonucundaki deneyimlerle şekillenen niteliksel değişimin de kişinin gelişiminde etkili olduğu ileri sürülmektedir (Meltzoff, 1999; Gopnik, 2000; Youmans, 2004; Akt. Şen, 2015: 23-24; Yurttaş, 2018: 10; Fazlıoğlu, 2018: 6); çünkü deneyim bireylerin zihin kuramı yetisiyle desteklenemeyecek bilgiler sağlar (Völlm, 2006; Akt. Badem, 2018: 24).

2.1.3. Benzetim Kuramı

Benzetim teorisi, en sade tanımıyla, düşünce süreçlerini kendi akıl yürütme mekanizmalarımızda simüle ederek [bir benzerini kurgulayarak] başkalarını yorumladığımızı ve tahmin ettiğimizi ifade etmektedir (Golfrey-Smith: 2005: 1). Halk psikolojisini açıklamak için geliştirilen bir diğer teori olan benzetim teorisi, empati teorisi olarak da adlandırılmaktadır (Goldman, 2012). Bu teori, tamamen modüler teori görüşüne; kısmen de kuramsal kuram görüşüne karşı gelmektedir. Kuramsal kuramın savunduğu doğuştan temsil yeteneğinin olmadığı belirtilen benzetim teorisinin temelleri Robert Gordon (1986) tarafından atılmış olup diğer insanların zihinsel durumlarını tahmin etmenin “O’nun yerinde olsaydım ne yapardım?” sorusuyla birlikte “O kendi durumunda ne yapar?” sorusuna verilen cevapla mümkün olduğu savunulmuştur (Akt. Ertuğrul Yaşar, 2016: 17). Diğer insanları anlamanın, empati kurma ya da

onların zihinsel durumlarını yeniden deneyimleme yoluyla gerçekleştirdiği ileri sürülmektedir. Benzetim teorisinde de kuramsal kurama benzer biçimde deneyimler önemlidir ancak birey bu teoride kendisinininkine benzer zihinsel durumlar üreterek bir başkasının benzetimini yapar (Akkaya, 2018: 6). Bu demektir ki; bu teori insanların iç gözlem yoluyla zihinsel durumları ile ilgili farkındalığa sahip olduklarını varsayar. Bu farkındalığı diğerini benzetimini kurma ya da onun rolüne bürünme süreci ile diğerlerinin zihinsel durumlarını içselleştirmede kullanılabilirliğini ileri sürer. Daha açık bir ifade ile kişinin zihinsel olarak kendisini diğer kişinin yerine koyup, karşı tarafın gözünden kendisine bakarak nasıl görüldüğüyle ilgili benzetim yapıp diğer insanın nasıl davranacağını tahmin etmesini dolayısıyla dış dünyayla ilgili çıkarsamalarda bulunduğunu öngören bir teoridir. Bu teoriye göre, kişiler başkalarının zihinsel durumu hakkında algıladıklarını kendi zihinsel süreçleri kanalıyla inceleyerek, diğer insanların perspektifinden gerçekliği değerlendirmekte ve davranışlarını yorumlamaya çalışmaktadır. Özetle, bireylerin dünyaya ilişkin bakış açıları, bilişsel olarak kendilerini yerine koydukları insanın bakış açısı yoluyla gerçekliğin başkalarına nasıl görüldüğünü benzetim kurarak (simulate) ve sonra empati kurarak kendisinin ne yapacaklarını yordayarak yönlendirilir (Youmans, 2004; Akt. Fazlıoğlu, 2018: 5; Badem, 2018: 24). Bir anlamda, zihin kuramının “kişinin kendini diğerlerinin yerine koyabilme kabiliyeti” ile ilgili olduğu öne sürülmektedir (Gallese&Goldman, 1998: 493; Akt. Günay Arıkan, 2019: 23).

Birey, başkasının zihinsel durumunu taklit etmek için kendi zihnini kullanarak sonuçta nelerin olduğunu ya da olabileceğini belirler (Goldman, 1989; Heal, 1986; Akt. Akkaya, 2018: 6). Diğer bir deyişle, aslında bütün zihinlerin temelde aynı prensiple işlendiği, bir durum karşısında göstereceğimiz tavır aynı durumda başkalarının ne yaptıklarından yola çıkarak belirleyebileceğimizi ileri sürmektedir (Doherty, 2009; Akt. Akkaya, 2018: 6).

Simülasyon teorisinde, çevrenin zihinsel bir manipülasyonunu kapsayan görsel ve somut alma arasında bir ayrım yapılmamaktadır. Bu yüzden de perspektif alma yeteneğini destekleyen nöral yapıların olduğu ifade edilmektedir. Bu teori yoluyla, kişiler diğer insanların perspektifinden gerçekliği değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Yani, kendileri yerine koydukları kişinin bakış açısıyla gerçekliğin o kişiye nasıl görüldüğünü yordamaya çalışırlar (Youmans, 2004; Akt. Badem, 2018: 24). Bu teori, halk psikolojisi becerilerine özgül ayrı bir nöral yapı yerine ayna

nöronlar¹² kanalı ile bilgi edinebileceklerini öne sürmektedir (Korkmaz, 2012: Akt. Fazlıoğlu, 2018: 5).

Çocuk gelişiminde bakıldığında da halk psikolojisi becerilerinde benzetim kuramını benimsemiş araştırmacılar, bireyin ancak kendi zihinsel durumunu kavrayıp benimsedikten sonra başkalarının zihin kuramı becerilerini keşfedebileceklerini öne sürmektedirler (Gopnik, Capps&Meltzoff, 2000; Akt. Yurttaş, 2018: 9). Çocukların zihin kuramı becerileri çevresinde bulunan kişileri model alarak öğrendiklerini ve zamanla gündelik hayatta tecrübelerinin etkisiyle geliştirerek başkalarının duygu, düşünce ve inançlarını anlayabildiklerini varsaymaktadır (Gage, 1998; Akt. Yurttaş, 2018: 9). Araştırmacılar çocukların çevreyi izleyerek, model alarak, taklit ederek ve daha sonra kendi davranışlarını ve düşünce yapılarını oluşturduklarını ve buna bağlı olarak davranışlar geliştirdiklerini savunmaktadırlar (Harris& Farrant, 2006; Akt. Yurttaş, 2018: 9). Goldman ve Shanton'a (2010) göre ise kendi zihninin benzer çalıştığını düşünen çocuklar başkalarının kanı ve davranışlarını açıklamak için kendilerinin benzer durumdaki olası kanı ve davranışlarını hayal etmekte veya belleklerinden böyle durumları seçmektedirler. Daha sonra hayal ettikleri veya belleklerinden seçtikleri kendi zihinsel durumlarını başkalarının kanılarına atıf yapmak için kullanmaktadırlar. Böylece başkalarının zihinlerini kuramlar oluşturarak değil, başkalarının yerine geçerek, kendi zihinleri aracılığıyla açıklayabilmektedirler (Akt. Kahveci, 2016: 36).

2.1.4. Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi

1957'de Helbert Paul Grice tarafından ilk defa, bir ifadenin başarılı bir şekilde anlaşılması ile konuşanın niyetinin anlaşılmasının doğru orantılı olduğu görüşü ortaya atılmakla birlikte, bir konuşmada anlamın direkt olarak verilmemesi durumunda, konuşmayı anlayabilmek için

---

¹²Ayna nöronlar özgül bir nöral yapıdan çok, perspektif alma becerilerinde görev üstlenen nöral yapılardır. Ayna nöronlar yoğunlukla temporal kutuplar, üst temporal sulkusun arka ucu, komşu temporoparietal bileşkede ve medial prefrontal kortekste bulunmaktadır (Yazgeç, 2018: 12).

Ayna nöronlar ve nöral yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gallese V, Goldman (1998). Mirror neurons and the simulation theory of mind-reading, *AJTics*, 2(12):493-501.

Halk psikolojisi becerilerinin beyin bölgelerindeki işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için; bkz. Ondobaka S, Kilner J, Friston K. The role of interoceptive inference in theory of mind. *Brain and cognition*. 2015. Ayrıca bkz. Völlm BA, Taylor AN, Richardson P, Corcoran R, Stirling J, McKie S, et al. Neuronal correlates of theory of mind and empathy: a functional magnetic resonance imaging study in a nonverbal task. *Neuroimage*. 2006;29(1):90-8.

zihinleştirmenin yapılması gerektiği öne sürülmüştür. Kelime anlamının hem o andaki durumun hem de geçmiş durumun sosyal ve duygusal birikimlerin bir araya getirilmesi gerekmekte ve bu durum ancak halk psikolojisi becerileri ile mümkündür (Monetta, 2009; Akt. Emek, 2018: 10). Bu düşünüşün ortaya attığı zihinleştirme temelli söylem fikri, yıllar sonra ilk kez Daniel Hutto tarafından, halk psikolojisi becerilerinin nasıl oluştuğuna dair bir fikir vermesi ve bu oluşumların varlıklarının tespit edilebilmesi için bir *anlatının* olması gerektiği iddiası ortaya atılmıştır. Buna göre, Narrative Practice Hypothesis (NPH), halk psikolojisi yeteneklerimizin temelini anlamaya çalışma mücadelesinde, kendimizi açıklama yeteneğimizi içeren, nedenleri ve başkalarını kavrayabilenleri anlama tartışmasına katılan, üzerinde henüz düşünülmeğe başlanmış ve alana son dönemde giren yeni bir konudur. Bu hipotez, kendimizi açıklama ve diğerlerinin bilincine varma kapasitemizi gösterir (Hutto, 2008b: 175). Türkçeye Anlatısal Uygulama Hipotezi ya da daha kullanışlı biçimiyle Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi olarak çevrilebilecek, Hutto'nun (2008a) oldukça kapsamlı bir biçimde açıkladığı bu ilk çalışmasında halk psikolojisi kavramı mantıksal olarak birbirinden farklı iki iddia içermektedir. Biri, tanıdık bir tür felsefi denklem olmakla birlikte halk psikolojisinin temelde bir anlatı uygulaması olduğunu hatırlatmayı hedeflemektedir. Buna göre Hutto, ilk iddiasının yıllar önce “psikolojik açıklamalar ve tahminler yapma yeteneğinin normalde işitme, anlama ve hikâye oluşturma” sürecinde olduğu fikrine dayandığını belirtmektedir (Hutto, 1997: 70-75). Bununla birlikte Anlatısal Uygulama Hipotezinin (NPH) ampirik bir hipotez olduğuna değinir. Çocukların halk psikolojisi yeterliliğini kazanması için bir anlatıya maruz kalmaları gerektiği ve sonucunda halk psikolojisi becerisinin yeterli olduğunun ispatı için de *anlatabiliyor* olması gerektiği kanısındadır. Bu anlatı sınıfını “halk psikolojisi anlatıları” şeklinde yorumlayan Hutto, bu anlatıların inanç ve arzu gibi zihinsel durumların sahiplerinde nasıl görüldüğünden söz eden türler olduğunu ifade eder (Hutto, 2009: 11). Ayrıca anlatı icrası hipotezi, zihin kuramı yeterliliğinin temeli hakkında kuramsal kuram, benzetim kuramı veya bunların çeşitli kombinasyonlarından farklı bir hikâye sunar. Ayrıntıları iyileştirmeden, temel iddiası, halk psikolojisi yetkinliğini sağlamak için belirli türden anlatımlarla karşılaşmaktan sorumludur (Hutto, 2008b: 177).

Hutto, bir önceki kuramların eksikliğine istinaden şöyle der: Halk Psikolojisi yetkinliği diğer kişilerin zihinsel durumları ve hatta özellikle kendi inançları ve arzuları hakkındaki düşünceleri barındırmasından daha fazlasıdır. Bu tür yetkinlikler zihnin gelişiyor olması için gereklidir ancak yeterli değildir (Hutto, 2009: 13). Hutto, çocuk zihninin belirli anlatı becerilerine hâkim olana kadar zihin kuramı becerisine yani halk psikolojisine hâkim olmadığını söyler. Bu

bağlamda denilebilir ki; anlatıyı gerçekleştirme becerisine hâkim olmak, halk psikolojisi yeteneğimizin kaynağıdır.

Batılı çalışmaları, çocukların hikâye anlatımı yeteneğinin güvenilir şekilde geliştiğini göstermektedir; hikâyeleri anlatabilme becerileri 2 ila 3 yaş arasında ortaya çıkar (Sutton-Smith, 1986; Akt. Hutto, 2009: 22) ve 30 ay kadar küçük çocuklar dilin anlatsal ve anlatsal olmayan kullanımları arasında ayırım yapabilirler (Scalise Sugiyama, 2001; Akt. Hutto, 2009: 22). Fakat zamanla çocuklar daha bilişsel, iletişimsel ve dilsel olarak yetenekli hale geldikçe, çoklu bakış açılarıyla daha iyi başa çıkabilmeleri ve anlayabilmeleri; farklı bakış açıları; değişen özelliklere sahip istikrarlı kişileri, fikri, nelerin belirtilmesi gerektiği ve neyin verilebileceği, daha karmaşık konu ve çoklu isimlerin kullanımı gibi çocukların olgun anlatı yapılarının nasıl oluştuğuna bağlı olarak ortaya çıkan, önceki “rol yapma oyunları”nda geliştirilen anlatım öncesi yetkinliklere dayanan, bunları birleştiren ve genişleten gelişim psikolojisindeki yeni çalışmalar, bu süreci daha iyi anlamamıza yardımcı olur (Hutto, 2009: 22).

Rol yapma oyunu, özellikle sosyo-dramatik rol oynama, çocukların çoklu zihinsel bakış açılarını anlama ve koordine etme yeteneklerini vurgular ve teşvik eder. Okul öncesi öykülerinin hikâyeleri genellikle taklit oyun anlatılarına göre daha karmaşık ve amaçlıdır. Ancak ilk başta bu karakterler çok az ayrıntı veya psikolojik derinlik ile tanımlanan genel tipler olarak kalma eğilimindedirler. Hem rol yapma oyunlarında hem de hikâye anlatımında, küçük çocuklar yavaş yavaş tam bir anlatı senaryosu oluşturma becerisinde ustalaşırlar (Nicolopolou, 2007; Akt. Hutto, 2009: 22).

Temel fikir hikâye anlatımı ve halk psikolojisi uzmanlığı arasında bir geri beslenme döngüsü olduğudur. Hikâye anlatımı, halk psikolojisi becerilerini daha da zenginleştirirken, halk psikolojisi becerisi geliştikçe anlatı güçlenir (Scalise Sugiyama, 2005; Akt. Hutto, 2008: 177; 2009: 23). Bu demektir ki önce zihin anlatmayı oluşturmakta; anlattıkça zihin oluşmakta ve zihin oluştuğunda anlatı güçlenmekte; dolayısıyla birbirini besleyen bir döngüden bahsedilmektedir.

Değerlendirme

Halk psikolojisinin insanın kendi zihnini ve kendi varlığını anlaması olarak tanımlanan bu bölümde, halk psikolojisinin aynı zamanda başkalarının varlıkları ve duygu durumlarının da bireyin zihninde canlandırması şeklinde nitelendiği belirtilmiştir. Bu bağlamda birey, karşısındaki kişiyi görebilir, gördüğünü anlayabilir; gördüğünü anlamlandırabilir ve gerçek ile gerçek olmayan arasında muhakeme yapabilir. Halk psikolojisi becerilerine sahip bireyler temelde şu becerileri yerine getirebilirler:

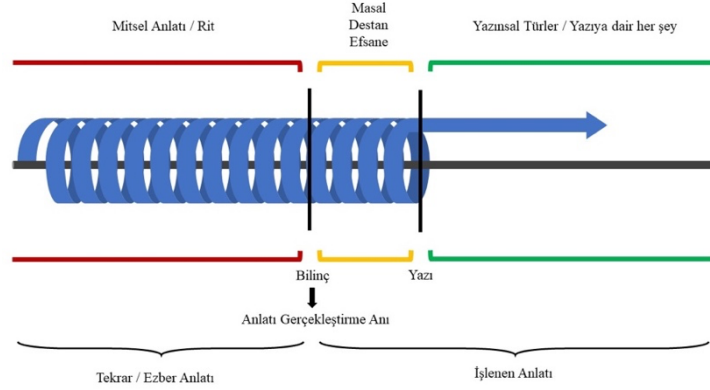
- Ortak dikkat (İki kişinin gördüğü nesnenin aynı olduğunu bilmesi)
- Sembolik oyun (-miş gibi oyunlar oynabilmesi -ki bu zihin simgeleştirme becerisi gerektirir.)
- Görünüş-gerçeklik farkı muhakemesi
- Kendi aklı ile başkalarının aklı arasındaki farkı algılama

Tüm bu becerilere zihnin nasıl sahip olduğuyla ilgili birtakım kuramlar ve bir hipotez ortaya atılmıştır. Bunlar: Doğuştan gelen yeteneği temsil eden **Modüler Kuram**; doğuştan olmayıp deneyimle kazanıldığını iddia eden **Kuramsal Kuram**; başkasının davranışlarından yola çıkılarak kendimizi tahmin etme yeteneği biçiminde ortaya atılan **Benzetim Kuramı** ve son olarak bireyin bu becerileri yerine getirip getirilemediğinin ölçülebilecek en öncelikli ve anlamlı şeyin bireyin *anlatabiliyor* olmasına dayandırılan **Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi**.

Çalışmanın temelini oluşturan *anlatı gerçekleştirme hipotezi* bireyin anlatabilme becerisini bilinç ile eş değer tutar. Bilinci açıklamak, bireylerin zihinsel evrim süreçlerini incelemek ile mümkündür ki bu süreç, zihnin ve dilin halkbilimsel olarak incelendiği bir sonraki bölümde açıklanmıştır.

3. BÖLÜM: HALKBİLİMSEL OLARAK HALK PSİKOLOJİSİ

3.1 Halk Psikolojisinin “Ben” Oluşumuna Etkileri

Şekil 1. Ben-Bilinç Noktası

“Halk psikolojisi nedir?” “Halkbilimi ile ilgisi ne olabilir?” sorularının yanıtına geçmeden önce; halk psikolojisi becerisini daha iyi anlatmak ve bu zihinsel gelişim evresinin insanı insan yapma yolunda ne gibi süreçlerden geçtiğini ifade etmek için; tüm çalışmanın sonucunda ortaya çıkmış yukarıdaki şema ile başlamayı uygun gördük. Bu şema, öncelikle psikolojik bir unsur olan zihin kuramı ve halk psikolojisinin genelde halk bilimi; özelde anlatıdaki yerini anlatmada somut bir biçim taşımaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde zaman zaman yeniden karşımıza çıkacak olan bu şemayı en anlaşılır biçimde ifade edebilmek ve zihin kuramı olarak da anılan halk psikolojisinin halkbilimi içerisinde değerlendirilme gerekliliğini açıklayabilmek için zihnin evrimsel gelişimini incelemek gerekir. Jung’un (2018: 25) zihinsel gelişimi açıklarken kullandığı biçime benzer ancak sadece zihin algısının değil, bu algının anlatıyı oluşturma biçimini gözler önüne seren ve doğrusal zaman biçiminde yaratılmış bir şemadır sıklıkla kullanacağımız şema. Jung, kendi çalışmasında yer verdiği yatay yayılımı açıklamak için bizim çalışmamızın içeriyle ilgili ve elbette insanlığın gelişimi için şu ilgi çekici ifadeyi kullanmıştır: *Fizikî düzende yer alan açıklayıcı ilkeleri çekip çıkarmaya yönelik eğilim, son dört yüzyıldır sürüp gelen bilincin yatay yayılımını hatırlatır. Her zaman bireysel bilincin*

*sınırları içinde yer alan halkların psikolojisinin*¹³ bir belirtisidir bu (Jung, 2018: 25). Jung, açık bir biçimde halk psikolojisinin insanın zamanı, kendini ve çevresini algıladığını belirtmese de burada halk psikolojisi terimini algıların gelişimi anlamında kullanmıştır.

İnsanlığın muhtelif kısımları arasında kültürel farklılıklar olmasına rağmen, insan zihninin her yerde bir ve aynı kapasitelere sahip bulunduğu, muhtemelen antropolojik araştırmaların pek çok sonucundan biridir (Levi-Strauss, 2018: 39). Anlatının zihinde oluşmasına zihin kuramı bağlamında yaklaştığımız bu çalışmada bireyin kendini tanımasına yol açan öncelikli etmenin beynin gelişimi olduğunu bir önceki bölümde anlatı gerçekleştirme hipotezini açıklarken belirtmiştik, ancak burada anlatının icrasını zihinle ilişkilendirmek ve birey kimliği ile anlatının oluşumunun eşleştiğini söylemek gerekir. Bu noktada gelişim sürecinde duyularının oluşumu yardımıyla zihin, kimliği oluşturma yolunda ilk adımı atacaktır. Beyindeki sinir hücreleri ve nöronların oluşumunun, birbirlerine kollarla (sinapslarla) bağlanması, sinaptik boşluğa kimyasal transmitterlerin boşaltımlarıyla 0-1 veya evet-hayırlı ikili basit tepkilerle bir bilgisayar gibi çalışması, sonunda beynin doğal çevreyi algılamasını ve piksellerden oluşan bir ayna gibi *simgelerle* çevreyi modellemesini sağlamıştır. Soyutlamanın birinci evresi olarak nitelendirdiğimiz bu süreci Bilgiç, paranın yazılı-turalı iki yüzü gibi tanımlamış ve sıfır noktasını soyutlamanın karanlık duvarına bitişik olarak ele almıştır (2016, 22). Bu bağlamda öncelikle, bireyin zihin evriminde hangi aşamalardan geçtiğini incelemekte fayda vardır. Bu inceleme zihnin nasıl öncelikle “ben” algısı oluşturduğunu ve ardından bu “ben”in toplum duygusu ve anlatmayı oluşturduğunu açıklayacaktır.

---

¹³ Halkların psikolojisi terimi burada “halk psikolojisi” anlamında kullanılmıştır. Halk psikolojisi ile halkların psikolojisi ayrımı için ayrıntılı bilgi bkz. Bölüm 1.

İlkel Beyin	Duygusal Beyin	Akılcı Beyin
Bazal Gangliya (Beyin sapı)	Limbik Sistem	Neo (frontal) Korteks
Savaş ya da kaç (İçgüdüsel yanıtlar)	Duygular, anılar, alışkanlıklar (Bedensel-duygusal ve duygusal deneyimler)	Dil, soyut düşünce, hayal kurma, bilinçlilik (Zekâ ve uygulayıcı işlev, sözlü dil, bilinçli düşünce ve öz-farkındalık)
Otopilot	Karar Alma	Mantıklı Düşünme
Bedensel duyuların ve dürtülerin dili	Hislerin ve duygusal durumların dili	Düşüncenin ve sözlü ifadenin dili

Şekil 2¹⁴ Beynin Gelişim Basamakları

Beynin milyonlarca yıllık evrim tarihi içinde farklı yetenekler geliştirdiği ve üç ayrı evrenin dikkat çekici olduğunu vurgulayan Sagan (2016: 59) bundan birkaç yüzyıl önce “*sürüngen kompleks*”i denilen bölümün geliştiğini belirtir. Ona göre bu evrede beyin sapı gelişmiş ve öncelikli alan olan “yaşamsal alan” a hizmet ederek yalnızca saldırganlık, bölgecilik ve cinsellik ihtiyaçlarına cevap vermiştir.

Beynin ikinci evrim basamağında limbik sistem denen, sürüngen kompleksin üzerini saran, kol ve bacak uzantılarıyla, uzanma ve istemeye ilgili duygusal bölümün oluştuğuna dikkat çekilir. Talamus, hipotalamus, hipofiz bezi, hipokampus “*limbik sistem*”i oluşturur. Memeli hayvanlar, primatlar ve ilk insanımsılarda görülür. Sürüngen kompleksinden gelen kalıtsal verilerin korunması topluluk içi hiyerarşik ilişkilerin kurulması ve doğal çevrenin tamamının organik bir hiyerarşik düzen içinde algılanmasına dönüşmüş ve “hiyerarşik, törensel” davranışlar görülmeye başlamıştır. Bu doğrultuda geliştirdiği duygusal istekleri limbik sistem hemen (düşünme olmadığı için, bir karar vermiş gibi) doğrudan eyleme dönüştürür. *Homo erectus*ların doğayı kutsal ananın karakterinde törensel kutsalmaları, bu şaşmaz harika yaratımlar bireye ait

¹⁴ Bkz. Carl Sagan (2016). Cennetin Ejderleri, Say Yayınları. s. 59.

değildir çünkü kendisinin eylemi olduğunun farkında değildir¹⁵. Bu bölümde “yaşamsal alan” a bir “duygusal alan” eklenerek, psişik yapı ve ben çevresinde duygusal denge gibi yeni ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması sağlanmıştır.

Beynin üçüncü evrim basamağında ortaya çıkan “*neokorteks*” ise bilişsel bir sistem olarak modern insana özgüdür (Bilgiç, 2016: 24-25). Kafatası dikey durunca, üzerindeki basınçtan önemli ölçüde kurtulmuş ve gelişmenin sınırladığı dik durmaya yarayan kasları daha az kullanmaya başlamıştır. Böylece beynin önünde bulunan lob kendisini belli eder (Eckoldt, 2018: 10). Burada artık hem yaşamsal hem duygusal hem de zihinsel bir işleyişin varlığı dikkat çeker. “Yaşamsal alan” da topluma daha çok hizmet etme (Hiyerarşik ve törensel köle-efendi kültürü, aile, din, devlet gibi olgular) arzusu ile birlikte, “duygusal alan” da oluşan “ben” bilinci ve akla uygun psişik deneyimler kendini geliştirir. Son olarak eklenen “zihinsel alan” ise bilişsel yargılama, yaratıcı düşünüm, seçme ve irade gösterme gibi oluşumlar sergiler. Bu mucizevi oluşum duygusal olan alt, somut yapıların gelişerek bir meta yapı kuralları belirleyecek hale gelmesi ve bir üst soyutlama düzlemine yükselmesiyle oluşur. Bu geri dönüşü olmayan, tek yönlü bir oluşumdur. Var olan alt yapıdır fakat alt yapı artık nasıl yönetileceğini belirleyen üst yapının denetimine girmiştir (Bilgiç, 2016: 66).

---

¹⁵ Tören ve kutlamaların henüz “ben” algısının oluşmadığı bu dönemden gelmesi oldukça muhtemel. Bu sebeple arkaik insan yapılarında toplum bilincinin yüksek olması ve ritüelin topluluk tarafından yapılıyor olması önemlidir. “Ben” kimliği oturduğu andan itibaren anlatmaların da bireyselleşmesi oldukça olağandır.

	Yaşamsal	Duygusal ¹⁶	Zihinsel
Beyin Sapı	Saldırganlık, bölgecilik, cinsellik. Çevresel ve kalıtsal veriler = İç güdü = İç örgütsel bütünlüğü koruma.		
Limbik Sistem	Hiyerarşik, törensel, saldırganlık ve bölgeci grup, aile davranışları. Kalıtsal ve çevresel verilerin düzenlenmesi, simgeleştirme.	Psşik yapı, ben çevresinde duygusal denge. İç güdü = dış eylem örgütleme.	
Neofrontal Korteks	Hiyerarşik ve törensel köle-efendi kültürü, aile, din, devlet. Anlama, zekâ, kavramsallaştırma, tanıma, algılama, bilme.	Ben bilinci, akla uygun psşik denge kurma isteği. Değerlendirme, akıl yürütme, isteme.	Bilişsel yargılama, yaratıcı düşünüm. Hoşlanma, seçme, irade gösterme, karar.

Şekil. 3 Beynin Gelişim Basamaklarının Özellikleri

Dünyanın en başarılı nörobilimcilerinin oluşturduğu New Science dergisi yazarları da beynin en basit şekilde, her biri farklı işlevler gerçekleştiren üç bölüme¹⁷ ayrıldığı konusunda hem fikirdirler. Buna göre Arka, Orta ve Ön bölümlerinden oluşan beyinde; Arka beyin (Beyin sapı) beyinciğin duygusal ve bilişsel becerilerimize ince ayar yapmakla ilişkili olduğu; Orta beyin diğer kısımları işitme duyusu, görsel bilgilerin işlenmesi, göz hareketlerinin kontrol edilmesi ve ruh halinin düzenlenmesi gibi çeşitli işlevler gördüğü; Ön beyin ise duyguları düzenleyen amigdala ve anıların oluşmasında önemli bir rol oynayan “hipokampus”tan oluştuğu ifade edilir. Son olarak ön beyne bağlı selebral korteksten söz eden bilim insanları burada planlar yapıldığında, kelimelerin bir araya getirildiğinden ve fikirlerin oluşturulduğundan bahseder. Burası yaratıcı zekâmıza, hayal gücümüze ve bilincimize ev sahipliği yapar. Zihnimiz burada oluşur (New Scientist, 2017: 20-22). Soyutlama ediminin kendini soyutlamış olan bir üst soyutlama mantığı düşünmeyi yöneten bir düzeydir çünkü onun aracılığı ile, ancak ondan sonra bilinç ve farkındalık olanaklı olur ve düşünme başlar (Bilgiç, 2016: 58). Çalışmamız bağlamında halk psikolojisi açısından bakıldığında; araştırmacıların zihin kuramı becerilerinin temelinde “karşısındaki kişinin duygularının bilincinde olma”,

¹⁶ Harari’ye göre Homo sapiens her şeyden önce sosyal bir hayvandır, sosyal iş birliği hayatta kalma ve üreme için kritik öneme sahiptir. Kadın ve erkek bireyler için aslanların ve bizonun yerini bilmek yeterli değildir, asıl önemli olan kabileden kimin kimden nefret ettiğini, kimin kiminle ilişkiye girdiğini, kimin dürüst ve kimin hilebaz olduğunu bilmektir (Harari, 2017: 36).

¹⁷ Evrimsel gelişim sürecinin tamamlanmasından sonra beyni iki farklı lobla inceleme konusunda dikkat çeken çalışma için bkz. Ornstein, Robert E. (1990). Yeni bir psikoloji. Çev. Erol Göka, Feray Işık. İnsan Yayınları: İstanbul.

Maddeyi algılamak üç ana bölümde gerçekleşirken, beyin iki lobunun zamanı algılamasındaki yeri için bkz. https://www.ted.com/talks/jill_bolte_taylor_my_stroke_of_insight

“ikinci düzey”, “bireyler arası öznellik”, “inanç ve istek arasında muhakeme”, “sosyal referans oluşturma” ve “zihin okuma” gibi kavramların olduğunu ileri sürdüklerini (Yurttaş, 2018: 10) önceki bölümde belirtmiştik. Bu, halk psikolojisi kazanımının yani zihin kuramı becerilerinin beynin gelişim evrelerinin sonunda gerçekleştiği; dolayısıyla bireyin 3-4 yaş civarına gelene dek beynin gelişimini tam edinemediği anlamına gelir. Tarihsel süreç içerisinde arkaik insanda tıpkı zamanda uzun vadelerde gelişen beyin gibi, günümüz çocuk beyninin tam yetkinliğe ulaşması 3-4 yaş civarını bulmaktadır.

Beynin gelişim evrelerinin bu üç temel ana bölümden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda hayvanların psişik dünyasının doğaya çok yakın bir uyumluluk göstermesi oldukça anlam kazanır. Düşünme tarihinin ilk basamaklarında, arkaik kültürlerin hatta antik felsefelerin dil kullanımlarının da daha doğrudan, somut, doğaya bizim anlayamayacağımız kadar yakın, bize göre daha az soyutlanmış anlatımlar olması da yine bu evrimsel süreci göstermektedir (Bilgiç, 2016: 22).

Beyinli varlıklardan önceki evreyi sıfır noktası olarak değerlendiren Bilgiç, gelişmiş hayvan beynini ilk elden bir ayna gibi doğanın kopyasını çıkarttığı birinci soyutlama evresi olarak tanımlarken, insan beyninin zekâ niteliği gösterdiği ânı ikinci kat kopyalama ile ifade eder (2016: 10-26). Çünkü beyin artık örgütseldir, plan yapar, hoşlanır, seçer ya da reddeder; dolayısıyla karar mekanizması mevcuttur. Eliade de bilincin oluştuğu o andan itibaren Dünya'nın arkaik insan için saydam olduğunu, insanın da Dünya'nın kendisine “baktığını” ve kendisini anladığını hissedebildiğini ifade eder. Av hayvanı ona bakar ve onu anlar, ama kaya ya da ağaç veya ırmak da onu anlar. Her birinin ona anlatılacak kendi “tarih”i, ona verilecek bir öğüdü vardır (Eliade, 2016: 194).

Bilincin oluşacağı o ân'a dek kortekse gelen simgesel uyarımların ve verilen tepkilerin bir kat daha simgeleştirilmesi her şeyin anahtarıdır ve geçmişinden geleceğine, insanın bütün hikâyesinin özetini verir. İnsanın ayırıcı özelliği, simgeleştirilen varlık olmasıdır diyen Özlem (2008: 185), *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi* adlı kitabında günümüz insanının ayırıcı etmeni olarak genel geçer kabul görmüş konuşan hayvan algısından farkına değinmiş, dilden ziyade simgeleştirebildiğine dikkat çekmiştir. Aynı şekilde Harari (2017: 129) de simgeleştirmeden kastettiği durumu “İnsanlar bilinçli olduklarını bildiklerinde beyinde beliren, bilinçsiz anlardaysa asla ortaya çıkmayan belirli kalıpları bilişsel evrim sürecinde ayırt

edebildiler.” demiştir. Bu nokta beynin *homo sapiens*’ten *homo sapiens sapiens*’e geri dönülmez geçiş evresidir, simgesel soyutlamalar kullanan bilinçli insanın başlangıcıdır, insan evreninin *Big Bang* noktasıdır¹⁸. Bu *big bang* noktasının ardından zihindeki soyutlamaların yani görüngülerin gerçekliği iddia edilmek yerine ancak doğrulukları umulabilir. Zihinde soyutlama başladığı andan itibaren zihin, geri dönülemez bir yola girmiştir (Bilgiç, 2016: 35).

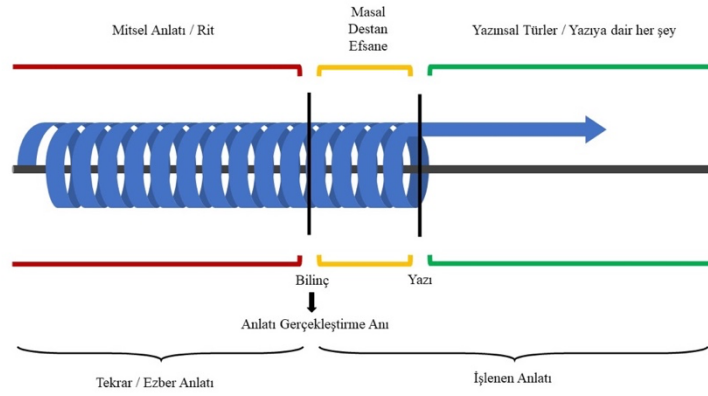
Doğayı ve toplumu organik, hiyerarşik, katı bir simgesel harita içinde kopyalaması artık kavramsal bir zekâ inşa etmesine, zekâ veya anlama yetisinin kendiliğinden fiziksel dünyayı algı düzeyinde anlamlandırmasına, kavramsal olarak, gerçeğine oldukça uygun, sıkı ve net bir fiziksel dış dünya ilişkileri kurmasına evrilmiştir. Neokorteks sayesinde sürüngen kompleksinin genetik verileri kullanma ve çevresel verileri düzenleme işlevi, zekânın nesnelere tanıyabilir, “kendiliğinden” anlamlandırabilir ve diğer yetilerin etkin kullanması için bilgi üretebilir olmasına dönüşmüştür. Gene neokorteks limbik sistemde de “ben” sevgisinden yayılan duyguların bir değerler sırası halinde değerlendirilebilmesini ve akıl yürütmeyi düşünmeyi, bilinçli istek ve hayaller geliştirmeyi, istemeyi akla uygun ilkelere bağlamayı sağlamıştır (Bilgiç, 2016: 26).

Tüm bu beynin oluşum evrelerinde öncelikle bireyin *kendisi* algılanır. Farkındalık, biçimsel olarak, düşünmenin kavramlar aracılığıyla biçimlenişini izlemek, tanımlayabilmektir (Bilgiç, 2016: 50); ve zihin öncelikle etrafında ilk var olanı, kendisini anlamlandırmaya çabalar. Levy-Bruhl’un da dediği gibi (2018: 141) “Her birimiz, bireyselliğimizi oluşturan unsurları kesinlikle bildiğimize ve sınırlarının nerede sona erdiğinin bilincinde olduğumuza inanırız. Duygularım, düşüncelerim, anılarım demek ben demektir. Başım, kollarım, bacaklarım, iç organlarım vs. gene ben demektir. Bunun dışında kalan hiçbir şey bana ait değildir. Bireyselliğim bilincim tarafından belirlenmekte ve bedenimin yüzeyiyle sınırlı olup, komşumun bireyselliğinin de tıpkı benimki gibi oluştuğunu düşünürüm.” Mitosun kendini açarak, ben bilincini ortaya koyması (Cassirer, 2005: 27) bakımından halkbilimsel imgelem hem bireysel hem toplumsal hem de kültürel imgelemi yoğurur; bu imgelemlerin emrindeki bellekleri de şekillendirir (İlhan, 2018: 157). İşte bu olgu zihin kuramı olarak da anılan halk psikolojinin halkbilimi ile olan temas noktasını oluşturmakta ve ona katkı sağlayan “ben”, “biz”, “anlatı” ve “kültür” başatlarının oluşumuna bir başlangıç noktası sağlamaktadır. Çünkü gerçeklik (*gerçek* değil; soyutlanabilen gerçeklik ve dolayısıyla bilinç) yalnızca ve yalnızca anlatısal çerçevede oluşur ve gerçeklik, sahip olunan insani tüm özelliklere etki eder (D.N). Tüm bu başat olguların var

¹⁸ “*Homo*’nun *sapiens sapiens*’e çift sapientia almış, “bildiğini bilen” insana dönüşmesinin ayırıcı ölçümünü simge kullanması kanıtlar.” diyen Bilgiç’in (2016: 35) aksine, Levy-Bruhl (2006: 147) “Simgeyi doğuran şey, temsil etme işlevini yerine getirmeye yönelik, zihinsel bir eylem değildir.” demiştir. Dolayısıyla dilden hemen önce; bilincin ya başladığı an ya da başlangıcının hemen ardından simge oluşturma devrededir denebilir. Bunu da “bilinç kıyısı” şeklinde adlandırmak yerinde olacaktır.

olabilmesi öncelikle “zaman” ve onun algısıyla ilintilidir ve “mit”in de zamansal bir anlatı ve yolculuk olduğunu unutmamak gerekir.

Ortaya koyduğumuz zamansal ve anlatsal şemayı bir kez daha göz önünde bulundurduğumuzda;

Şekil 4. 0 Noktası Olarak Bilinç

(Hemen öncesi ve hemen sonrası bilinç kıyısı)

Halk psikolojisinin halkbilimindeki varoluşuna kapı aralayan şeyin bilincin algılarının zamana yayılarak gelişmesi, ilk ve öncelikli olarak kişinin *kendini* tanınması yani *bilinç*lenmesi demiştik. Oluş sürecinin en son, en yüksek ilkesi olarak, işlevi ilke koymak olan aklın kendini ilk, temel ilke olarak belirlemesi, aklın özerklik ilkesine göre, başkalaşmaya karşı direnir kendi oluş tarzını meşrulaştırmayı istemesi, kendi oluş “kiplik”ini belirlemesi demektir. Bu süreç artık beynin gelişim evresinin sonunda, günümüzde bildiğimiz insan tipinin son birkaç bin yıllık kültürel evresine karşılık gelir. Böylece bir ahlak altına girmiş bir ideoloji içinde insanın kendi tarih, toplum ve inanç grubu dışına uzanan, her zaman akıl sahibi herkes için geçerli, evrensel bir rasyonel insan olma ilkesi isteme kipini belirleyen en yüksek istek olması anlaşılabilir bir arzudur (Bilgiç, 2016: 64). Bilincin bu kendini tanıma arzusunu gerçekleştirdiği o ân’ı 0 noktası ve öncesini homo sapiens¹⁹ (bilen insan) olarak değerlendirmekteyiz. Tüm bu öncesi, ânı ve sonrası olarak sıralandığımız zihinsel yolculukta aslında mit’e denk gelen (kırmızı) evrenin

¹⁹ Homo sapiens vs. *iHomo-narrative* açıklaması için bkz. 1. Bölüm: Araştırmanın Metodolojisi.

Pettazzonni'nin de vurguladığı gibi (2006:183) L. Levy-Bruhl'un mantık öncesi evresinden ne daha fazla ne de daha az soyut değildir. Bu demektir ki, mit'in sınırlandırıldığı bir “zaman” olsa, bu, bilincin oluşmadığı, bilinç öncesi evrededir. Mitler, uzak ve masalsı bir geçmişte olup bitmiş bir olaylar dizisini ve gündelik yaşamın bir parçası olmayan *kimseleri* anlatır (Eliade, 2016: 23). Dolayısıyla belirgin *kimselerin* anlatılmama sebebi de yine “ben” kavramının henüz oluşmamış olmasıyla ilgilidir.

Nöron-nöron ilişkilerinden üst soyutlamalara, nöron-kavram hatta kavram-kavram ilişkilerine, ideler arası ilişkilere çıkıldıkça [“ben” algısı oluştuğunda] edilgen, zorunlu ilişkilerden etkin ve seçmeli ilişkilere dönüşen evrimsel bir süreç gerçekleşir. Böylece zekâ özgürlük, mutluluk, aşk, onur, hak, yanlış, yalan ve [*zaman*] gibi çokanlamlı ideler üretilir ve son derece karmaşık, çok seçenekli düşünme yolları sergilenir (Bilgiç, 2016: 38).

“Ben” algısının oluşumunu bu üretilen ideler içerisinde *zaman* çerçevesinde ele aldığımızda karşımıza Kozmos bağlamı çıkmaktadır. Varlık dünyası nasıl insanı çevreleyen bir oluşa sahipse, zaman da bu oluşu mümkün kılan sonsuz bir süreğen tekrarıdır. Zaman kavrayışı, hiç şüphesiz, şimdi ve burada olan bir dünyada saklı bulunandır ve yaşanan zaman ancak deneyimlenen bir dünya içerisinde var olur (Bozkurt, 2015: 14; Akt. İlhan, 2018: 49). Arkaik insan ise şimdiki zamanda yaşar. Onun için ne geçmişin ne de geleceğin bir önemi vardır. Bir günün önceki günden kötü olamadığı, ân demenin üretmek olduğu; değişim mekaniği üzerine kurulan bugünkü toplumlarımızın aksine arkaik toplumun amacı statik mutluluğu devam ettirmektir (D.N.). Yalnızca insan, geçmiş ve geleceği olan edebi bir benlik olarak algılar kendini. Çünkü muhtemelen sadece insanlar geçmiş deneyimleri ve gelecek davranışları üzerine kafa yorarken dillerini yani anlatma yetilerini kullanırlar. Diğer tüm hayvanlarsa geçmiş ve gelecekte bağımsız, ezeli bir şimdide sürdürür varlıklarını. Geçmişlerini hatırlayıp geleceğe dönük planlar yapabiliyor gibi görünseler de aslında sadece anlık dürtülere ve uyarılara tepki verirler (Harari, 2017: 135). Arkaik insanda söz konusu olan şey ise içinde bulunulan ân'a yakın kesin bir noktadan hareket edip, dünyada “patlayan” ilk varoluşun Zaman'ı başlattığı ân'a, kökene (*ad originem*) ulaşmak için, zamanı geriye doğru (*pratiloman*, ters yönden, aykırı yönden) aşmak ve ötesinde hiçbir şey ortaya çıkmadığı için, Zaman'ın var olmadığı o aykırı nitelikteki ân'a erişmektir. Zamanda geriye doğru giden kişi, kaçınılmaz olarak, hareket noktasını bulacaktır. Geçmiş zamanlarını yeniden yaşamak demek onları anlamak ve belli bir noktaya kadar, “günahlar”ını, yani bilgisizliğin etkisi altında olan ve bir

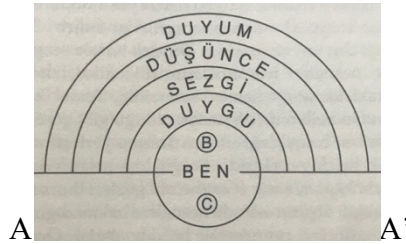
yaşamdan öbürüne *karma* yasasıyla biriktirilen davranışlarının toplamını “tüketmek”tir. Ama daha önemli bir şey vardır: Bu da Zaman’ın başlangıcına varmak ve günahkâr insanın ilk kez var olmasıyla kurulan zaman deneyiminden önceki sonsuz Şimdiye, Zaman-Olmayan’a ulaşmaktır²⁰ (Eliade, 2016: 76-77). Çünkü insan doğadan düşünsel bir mesafe almakla, uzaklaşmakla zekâ sahibi olur ve bütün hedefi kendini aramak, bilmek ve uzaklaştığı hakikatine geri varmaktır (Bilgiç, 2016: 20). Mircea Eliade’nin yorumuyla ise döngüsel/dairesel zaman sonsuz geriye dönüşü, çizgisel/doğrusal zamansa geriye döndürülemez bir zamanı ifade eder (2001: 86; Akt. İlhan, 2018: 170). Bir başka deyişle, zamansal sürenin herhangi bir ân’ından hareketle bu süre, ters yönde aşılarak, *tüketilebilir* ve sonunda Zaman-Olmayan’a, sonsuzluğa açılma söz konusu olabilir (Eliade, 2016: 120). Çünkü beyinde kendi yaptığı işlemleri gözleyebilen bir farkındalığın doğması bir *big-bang* noktasıdır ve doğrudan kendini tanımlayan bir bilince, aşkınlaştırma hareketine, çok hızlı çok katlı soyutlamalara, dil-kültür gelişimine ve sonsuzluğa uzanan soyut [zamansal] bir özgürlük arayışının başlamasına neden olmuştur (Bilgiç, 2016: 54). “Bu arayışta dış dünyayla ilişkimiz, entelektüel ve kültürel gelişim ilerleme kat ettikçe, bununla orantılı bir şekilde edilgen bir tutumdan etkin bir tutuma doğru evrilir. İnsan dış izlenimlerin ve etkilerin altında oradan oraya savrulan bir kuru yapraktan ibaret olmaktan çıkar; olayların akışını ihtiyaç ve arzularına göre yönlendirmek için kendi istencini uygular. Bu akış artık kendi ölçü ve dönemselliğine sahiptir ve insan etkinlikleri belli aralıklarla ve tekdüze döngüler içerisinde günden güne, aydan aya kendilerini tekrar eder ve değişmez, kalıcı etkilerle bağlantılıdır” diyen Usener şöyle devam eder: Ne var ki, insan benliği eski edilgenliği kadar mevcut etkinliğini de yine ancak onu dış dünyaya yansıtarak ve ona somut bir biçim vererek anlayabilir (Usener, 1896: 280; Akt. Cassirer, 2017: 27). Halk psikolojisi içerisinde var olan teorilerden benzetim teorisine göre, birey, kişilerin zihinsel durumlarını içselleştirilebilir ve kişiler hakkında iç gözlem yolu ile onların zihinsel durumlarının farkında olurlar (Flavell, 1999; Akt. Badem, 2018: 23). Zihin kuramı gelişiminin kendinin farkında olma, öz bilinç ve kendini düşünme üzerine etkisi vardır. Dolayısıyla başkalarının düşüncelerini ve kendi düşüncelerini paylaşma ve bireylerin fikirlerinin değişebileceğini fark etmeyi de içerir (Howlin, Baron-Cohen & Hadwin, 2000; Akt. Taymaz Sarı, 2011: 27-28). Başka bir deyişle, zihin teorisine göre, role bürünmenin zihinsel durumları diğer kişilere atfetme yeteneği olarak düşünülmektedir (Coltheart ve Langdon, 2001; Akt. Badem, 2018: 23). Bu sebeple Cassirer’in dikkat çektiği

²⁰ Terimin düz anlamıyla “kökene dönüş”, yani kozmos’un biçimi olmayan, kaos niteliğindeki bir duruma doğru gerilemesi ve bunu yeni bir kozmogoninin izlemesi vardır. “Başlangıçların yetkinliği” fikrinin zamanla ilgili olmayan bir geleceğe de nasıl yansıtıldığını görmek önemlidir. Dünya’nın Sonu ile ilgili mitler, insanlık tarihinde kuşkusuz bu sebeple önemli bir rol oynamıştır (Eliade, 2016: 76-77).

üzere insan etkinliğinin her şubesi [kendini tanıdıktan sonra] onu temsil eden özel bir tanrının ortaya çıkışına neden olur (Usener, 1896: 280; Akt. Cassirer, 2017: 27). Ortaya bir lider çıkması, liderin kendini lider olarak tanımlaması ve bunu insanlığın kabul etmesi kısacası kişinin bir kez “ben”i algılaması genel ifade ile zihnin *evrimleştiğinin*; özel ifade ile ise zihinde benzetimin/soyutlamanın oluştuğu anlamına gelir ve bu halk psikolojisi içerisinde “anlatı gerçekleştirme hipotezi” basamağında yer alır.

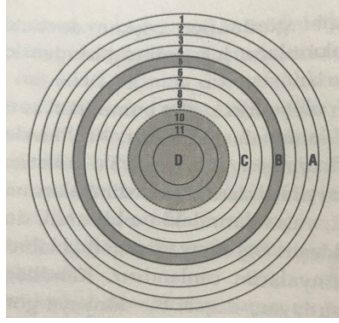
İnsanın “ben”i algılaması noktasında sorulacak soru şudur: Bilinç nedir? Bilinçli olmak, içinde bulunduğu ilişkileri nedeniyle dış dünyayı algılamak ve onu tanımak demektir. Bireyin kendini dış dünyayla ilişki içinde görmesi, kendini çevresi içinde tanınması anlamına gelir. “Kendisi” ne demektir? Her şeyden önce, bilincin merkezi, “ben” demektir (Jung, 2018: 78). Farklı metaforlar beynin etkinliklerinin pek çok yönünü gösterirken bize insanın kendini algılayışının evrimini anlatırlar. İnsan kendisini, beyninin bildirdiği şekilde tanımlar (Eckoldt, 2018: 15).

Bizim “ben” algısı ve bunun anlatı oluşumu üzerine oluşturduğumuz doğrusal şemayı andırır bir biçimde ortaya konulmuş Jung’un “ben” şeması, öncelikle doğrusal bir çizgi dahilinde görünmektedir. Jung’un bilinç üzerine oturttuğu bu şeması şöyledir (Jung, 2018: 87):

Şekil 5²¹ Jung’un “Ben” Şeması

²¹ Şekil 5’de görüldüğü gibi AA’ doğrusuyla kesişen “ben” (benlik), iki parçaya bölünüyor. Alt kısımda kalan “ben”, bilincin dışındadır (C); orada farkına hiç varılmayan şeyler bulunur. Canlı varlığımızın ruhsal bütünlüğünü tamamlayıcı bilinçdışı kimi bölümleri varsaymaktan yoksunuzdur. Bunlar AA’ çizgisinin altında yer alırlar. Ortadaki çember “ben”i gösterir. Çevresinde, kişiye göre değişebilen bir düzen içinde dört ana işlev sıralanır. Bu şema, “ben”in çevresinde yer alan çeşitli bireysel kuşakların sıralanabileceği bir yapıyı yansıtmaktadır.

Jung'un Duygudurum Bölgeleri Şekil 6²²

1. Duyum	}	A Bölgesi
2. Düşünce		
3. Sezgi		
4. Duygu		
5. Benlik, İrade ²³	}	B Bölgesi
6. Anılar		
7. Öznel katkılar	}	C Bölgesi
8. Coşkun etkiler		
9. Ataklar	}	D Bölgesi
10. Bireysel bilinçaltı		
11. İrksal bilinçaltı ²⁴		

²² Şekil 6'te "A" ile gösterilen dış bölge bilinci, algıladığımız biçimiyle yani duyum, düşünce, sezgi ve duygu aracılığıyla yönlendiğimiz bilinç dünyasını göstermektedir. A ile C bölgesi arasında geçiş görevi üstlenen 5 nolu halka (B Bölgesi), benliğin dış dünyadan iç dünyaya geçişini sağlayan eşiği belirliyor. Bilinçli dış dünya tüm dikkatimizi kendi üzerine çektiğinden bu yardımcı bölgenin fazla farkına varamıyoruz. Ama bilincin gücü zayıfladığında, anılar, öznel katkılar, coşkun etkiler, ataklar, bölgenin yüzeyinde belirirler. Geldikleri yer ise, bilinçaltı dediğimiz karanlık merkezdir (Jung, 2018: 115).

²³ Jung, bilinç oluşumunu açıklarken, beynin evrimleştiğine dair belirgin bir ifade kullanmamıştır. Fakat yine de milyonlarca yıllık soygelişimsel mirastan bahseder. Ve bilinci, "ben" oluşumundan itibaren katmanlaştırmış; arkaik insanın zihin yapısını temelde "ben"i bulduğu noktada bitirmiştir. Ardından ona eklenen duygu, sezgi gibi ögeler "modern" insan olarak bizlerin zihin yapısına gidişin bir yoludur. Bir başka ifade edilmesi gereken nokta ise, "ben", yani "bilinç" olgusunun Assmann tarafından iki ayrı nitelikte değerlendirildiğidir. Buna göre Assmann bilinci "kişisel kimlik" ve "bireysel kimlik" olarak ele alır. Bireysel kimlik bireylerin bilincinde kurulan ve saklanan, onu tüm öneme sahip diğerlerinden ayıran detayların yarattığı imgedir, bedensel varlığın kılavuzluğunda gelişen kendilik bilinci, onun indirgenemezliği, benzersizliği ve yeri doldurulamazlığıdır. Bir yaşamın doğumdan ölüme, varlığının maddi temelleri ve temel ihtiyaçlarına kadar tek kişiye özgü ve rastlantısal "verilerle" ilişkisine dayanır. Kişisel kimlik ise bireyin, sosyal yapının özel bileşimlerine dahil oluşu ile yüklendiği roller, özellikler ve yetkililerdir. Kişisel kimlik, kişiye özgü olmanın aksine bireyin cezai ehliyete sahip olması ve sosyal kabul görmesine dayanır (Assmann, 2018: 141-142).

²⁴ Jung'a göre çevrelenen ırksal bilinçaltı, toplumsal hafıza ve kültürel bellek oluşumlarını çağrıştırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. 3.2.1. Hatırlamanın Gücü: Toplumsal Hafıza/ Kültürel Bellek.

“Ben”, son derece karmaşık bir yüceliktir, verilerin ve duyuların birikimleri ve yoğunlaşmasıdır. Burada öncelikle bedenın uzamda kapladığı yerin, soğğun, sıcakğın, açlığın vb. algılanmasında yer alır. Ardından da duyumsal olayların algılanması. Öte yandan “ben”, büyük bir anı kümesini²⁵ de içerir: Yarın sabah hiçbir şey anımsamadan uyanacak olsam, kim olduğumu bilemem. Elimde, neyin ne olduğunu açıklayan raporlar ya da notlara benzer anılar bulunması gerekir. Bunlar olmadıkça bilinç de olmaz. Ama yine de ana ögenin, duygulanım olduğu ortaya çıkıyor: Kendimizi en yoğun biçimde duyumsamamız, en keskin biçimde kendi bilincimize varmamız bir duygu etkisinde kaldığımız zaman gerçekleşiyor. Bu nedenle, bilincin bir duygu etkisi sonucu belirdiğini düşünmek olasıdır (Jung, 2018: 78-79).

Şemasının ardından, bilincin duygu etkisinin sonucunda ortaya çıktığını belirten Jung, biyolojik bir gerçeği ifade eder ancak bunu beynin gelişimsel basamaklarıyla sunmak ya da gelişimsel psikolojiye açıklamak ihtiyacında bulunmaz. Yine zihnin gelişim evreleri göz önünde bulundurulduğunda, limbik sistem olarak anılan evrenin duygusal basamak olduğundan ve burada bilincin ve “ben” olgusunun henüz oluşmadığından bahsetmiştik. Dolayısıyla Jung’un ortaya koyduğu benlik, bizim şemamızın dikey görüntüsü olarak nitelendirilebilir, elbette farklılıklarla birlikte.

Dışsal gerçeklik görölmek ve temaşa edilmekle kalmayıp bir insana katıksız dolaylımsızlığı içinde, korku ya da ümit, dehşet ya da arzu-tatmin duygularıyla egemen olduğunda; işte bu durumda, kıvılcım bir şekilde karşıya atlar, gerilim serbest bırakılır. Çünkü öznel heyecan nesnelleşmiş hale gelerek zihnin karşısına bir tanrı ya da tanrısal olarak çıkar (Cassirer, 2017: 43).

Zihnin duygusal yapısından bahsederken, diğer bölümde ayrıntılandıracağımız mistik ve mitik durumlara zihnin oluşum süreci içinde de değinmek yerinde olacaktır. Mistik bir deneyimin varlığını kanıtlayan en önemli unsur duygusal özelliiktir ve bu duygu hissedildiği sürece hiç kimse onun varlığını reddedemez; dahası mistik deneyimin doğrulanmaya ihtiyacı yoktur diyen Levy-Bruhl (2006: 32), bize insan zihninin gelişim evreleri içerisinde duygusal beyni hatırlatmasıyla birlikte (2006: 79) ilkel zihniyetin bu mistik deneyimlerle sık sık karşılaşmasının altında zihnin günümüz yapısından nispeten farklı olduğu gerçeği ile birlikte bu hissiyatın duygusal bir özelliğe sahip olduğunun da altını çizmek gerektiğini vurgular. Dolayısıyla burada ilk kez açığa çıkarılabilir ki, duygusal beyin yani limbik sistem arkaik insan zihnidir. İnsan, bir kez dolaylımsız mecburiyetten, ân’a ait korku ya da umuttan ayrıldığında bundan böyle kendine ait bir yasayla yaşayan, biçim ve süreklilik kazanmış bağımsız bir varlık

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. 3.2.1. Hatırlamanın Gücü: Toplumsal Hafıza/ Kültürel Bellek.

olur. İnsanlara ânın bir yaratıcısı olarak değil, tapındıkları ve tapımlarının giderek daha da belirli bir biçimle donattığı nesnel ve üstün bir güç olarak görünür (Cassirer, 2017: 45). Ân olarak bahsedilen, bilincin oluşma evresidir.

Aslında nihayetinde insan zihni yalnızca evrenin parçası olduğu için, düzen bulma ihtiyacı muhtemelen evrende bir düzen olmasından ve kaos olmamasından kaynaklanır (Levi-Strauss, 2018: 12; Akt. Wendy Doniger, Önsöz içinde). Ancak, düzenin olduğunu şu anki düzenin farkında olan bizlerin söylemesi değil; o zamanın içindeki “ben”i keşfetmesi gerekmektedir. Zira Levy-Strauss’un (2018: 38) da belirttiği gibi bizler bugün zihin kapasitemizin geçmişte olduğundan hem daha azını hem daha çoğunu kullanıyoruz ve şimdi kullandığımız da geçmiştekiyle aynı türen bir zihin kapasitesi değil.

Zihnin bu kozmos içerisinde önce *zaman* olgusu oluşturması, ardından *kendini* bilmesi ve algı içerisinde yerini tayin ederken yeni ideler üretmesini Sokrates’in şu anısında gözlemleyebiliriz:

Sokrates, Platon’un Phaidros diyalogunda geçen öyküdeki “mythologemler²⁶”e inanıp inanmadığına ilişkin sorularla sıkıştırılınca; pek inanmadığı söylenemezse ne diyeceğini bilemez durumda da olmadığı yanıtını verir. [...] Ancak benim böyle uğraşlar için hiç boş vaktim yok, bunun nedeni de sevgili dostum Delfi²⁷ düsturun talep ettiği şekliyle “kendimi tanımıyorum”. Sonuçta kendim hakkında cahil olduğum sürece kendimi dışsal meselelerle meşgul etmek bana saçma görünüyor. Bu nedenle de bütün bu ihtimal dahilindeki şeyleri varmış kabul ediyorum, fakat onlar hakkında değil, kendim hakkında; benim hakikaten Tifon’dan daha karmaşık ve canavarca bir yaratık mı yoksa, olur ya, doğası tanrısal ve soylu bir öz barındıran daha ılımlı ve basit bir canlı mı olduğum hakkında düşünüyorum.” (Phaidros, 229d vd.; Akt. Cassirer, 2017: 8).

Kaos’un zaman içerisinde geçip bir “ben”e bağlanmasını, yani insanlığın bilinmezliğinin “ben”i bilmemesinden kaynaklandığını Bilgiç şöyle ifade eder: Soyutlama edimlerinin mantığını belirleyen soyutlama edimi kuralları bir meta-mantık, transandantal mantık oluşturuyordu. *Burası düşünmeden önce, düşünme olanağını belirleyen bir ara yüz gibi bir mekândır, düşünme bütün olanağını bu soyutlama bağlamlarının belirlediği ara yüzde kazanır ve düşünme henüz düşünülmemiş bir Ben’i; bir saf Ben’e bağlar.* Düşünmenin bütün yönelim bağlamları bu, henüz oluşmamış Ben’in saf, boş mekânında gerçekleşir (Bilgiç, 2016: 72-73).

²⁶ Mythologem (Almanca): Belli bir mitolojideki tekil bir öge ya da motif. Claude Levi-Strauss’a atfedilen tanımla; bir mitin semantik ya da tarihsel bakımdan değişmeyen en küçük oluşturucu birimi (Çev. Kuzgun, 2017: 7).

²⁷ Delfi’deki Apollon tapınağının girişinde yazan “kendini tanı!” kaidesine bir gönderme (Çev. Kuzgun, 2017: 8).

Dolayısıyla düşünme ve düşünmenin aracı simgeleştirme (buna zihinleştirme de denilebilir) henüz “ben” olgusunun bulunmayan zamanında köklerini salar. İşte kaos bunun adıdır. Kozmos’un bilinmeyenini. Bilinmeyen bu “ben”lik ve bu karmaşada kutsallık nereden gelir peki? Bilinmeyenin tamamı bir bütün olarak kutsaldır. Eliade de bunu böyle betimler: Burada gerçekleşen ideler içerisinde kutsal olan yalnızca “varlık” değildir. Tüm *zaman* ve tüm zamanları kapsayan *kozmos* da kutsaldır. Kozmos hem yaratıcı durumun hem de her yaratılışın ideal ana örneğidir ve yine çünkü Kozmos tanrısal bir yaratıdır, tanrısal bir yapıttır; doğrudan doğruya kendi yapısı içinde kutsallaşmıştır. Anlam genişlemesiyle daha genel olarak yetkin, uyumlu, verimli, kozmoslaşmış olan her şey ve bir Kozmos’a benzeyen her şey kutsaldır. Bir şeyi iyi yapmak, çalışmak, yapıt oluşturmak, inşa etmek, yaratmak, yapılandırmak, biçim vermek, biçimlendirmek, oluşturmak, işte bütün bunlar, bir şeyin var edildiği, ona “hayat” verildiği, son aşamada, onun en yetkin uyumlu organizma olan Kozmos’a benzetildiği anlamına gelir (Eliade, 2016: 52-53). Çünkü zihin hem duygusal çalışır hem de kendi dahil hiçbir *varlık* varlıklaştıramamış, bir nesne olarak algılayamamıştır. Bireyin önce kendini, ardından doğayı tanıyacağı yani kaos’unu kozmos’a çevirebileceği o ân bilinç ile gerçekleşir.

Farklı ve olağandışı, anormalle karşılaşma durumları [arkeik insan zihninde] ruhların gizemli yönlendiriciliği ve efsanevi öykülerle mitlerin hazır hale getirdiği, bir tür otomatik denilebilecek duygusal reflekse neden olmaktadır (Levy-Bruhl, 2006: 79). Kutsal ve düzenlenmeye ihtiyacı olan Kozmos, Usener’e göre bilincin söz konusu hedefe [düzenlenmektir bu hedef] eriştiği süreç ancak filolojik araştırmayla açığa çıkarılabilir; çünkü “kişisel tanrıların doğuşu için gerek koşul dilsel-tarihsel bir süreçtir” (Usener, 1896: 316; Akt. Cassirer, 2017: 28). Kişisel tanrıların oluşabilmesi için yine bir varlığın öne çıkması gerekmektedir. Anlatı gerçekleştirme hipotezi ile kısaca değindiğimiz, anlatının var olabilmesi için simgeleştirmenin gerekliliği zihnin evrimini açığa çıkarır. Dilsel süreç olmasının en önemli sebebi işte burada yatar. Zihnin ânı zamana tutturabilecek tek aracı dildir, bu sayede simgeleştirdiklerini ifade edebilir ve dolayısıyla dil aracılığıyla kozmos’u yani düzeni sağlayacaktır. Şu şekilde açıklarsak;

Descartes’a baktığımızda, Descartes, akılcı ruha özgü etkinlik biçimi olan düşünce hariç, insan ve hayvana ait tüm fizyolojik ve ruhsal işlevlerin benzer olduklarını; ancak aralarında iki temel fark bulunduğunu düşünmektedir. Bunlardan biri dildir. Çalışmanın temel yapı taşını oluşturan,

insan bilincinin bilinçlilik²⁸ olarak kabul edilebilirliği noktası burada da karşımıza çıkmaktadır. Halk psikolojisi içerisinde “anlatı uygulama hipotezi” olarak anılan bu hipotezle, ân’ın, kutsalın, varlığın ya da bilincin olmasından önemli tek bir şey daha varsa, o da dildir. Halk psikolojisi açısından nasıl ki bilincin varlığı 3-4 yaş civarında çocuğun anlatmaya başladığı ân olarak kabul ediliyorsa, arkaik insan için de bilinçlenmeye başlanan ân, yani insanlık henüz *status nascend²⁹i*’deyken (Malinowski, 2000: 112) yine anlatının başladığı ân’dır. İnsanlığın nesnel gerçekliğe ilişkin kavrayışını gerçekte ancak kendi etkinliğinin gerçekleştirdiği ortam ve bu etkinliğin giderek diğerlerinden farklılaştırılması aracılığıyla edindiği doğrudan doğruya izlenilebilir; insan mantıksal kavramlara göre düşünmeden önce deneyimlerini, açık bağımsız mitsel imgeler aracılığıyla kavrarırken, dil “zaman”ı ve dolayısıyla “kozmos”u anlamlandırmaya yarayan en önemli araçtır. Ayrıca dilin gelişimi mitsel görünümün ve düşüncenin geçirdiği değişimin muadili olarak da görünmektedir (Cassirer, 2017: 46). Mit ile dilin, düşüncenin evriminde; anlık deneyimlerden kalıcı kavramlaştırmalara, duyu izlenimlerinden tarif etmeye geçiş evriminde benzer roller oynadıkları ve her birinin işlevlerinin birbirlerini koşullandırdığı apaçıktır. Zihinsel yaratımımızın, kozmosa dair birleşmiş görüşümüzün doğduğu büyük sentez için toprağı ikisi birlikte ve birleşim halinde hazırlarlar (Cassirer, 2017: 53). Halk psikolojisi açısından da bilinir ki dil, bilinç ile aynı anda zihinde yer alan bir yeti olmakla birlikte çocuğun dil becerileri özellikle karmaşık söz dizimi ve kelime bilgisi, halk psikolojisiyle yakından ilişkilidir (Stanzione ve Schick, 2014; Akt. Gürleyik, 2018: 11). “Ses”in “ben”in oluşmasında bu denli önemli olmasının görüntünün insana teker teker, ayrı yönlerden gelmesine verilen Ong’un (2010: 91) şu örneği daha iyi anlamlandırır: “Bir oda veya bir manzarayı seyretmek için gözlerimi bir noktadan başka bir noktaya çevirmem gerekir. Bir ses duyduğum andaysa, ses her yönden aynı anda bende toplanır; ses, beni algımın ve varlığımın çekirdeği, beni saran ses dünyasının merkezi yapar.” Dolayısıyla ses, bir ânın oluşumu için son derece önemlidir. Bireyde, bedeninde ve dolayısıyla ruhunda ortak bir etki yaratan sestir. Levy-Bruhl ise “ses” gibi önemli bir aracıya daha etkileyici bir unsur daha katar. Toplum. Ona göre olağandışı ya da bilinmeyenle ani bir karşılaşma hemen her canlıda büyük bir heyecanlanmaya yol açar. Ancak

²⁸ Efsaneler, mitler, tanrılar ve dinler ilk kez Bilişsel Devrim sayesinde ortaya çıktı. Daha önce pek çok hayvan ve insan türü “Dikkat et! Bir aslan!” diye uyarı gönderebiliyordu, ama Bilişsel Devrim sayesinde Homo Sapiens “Aslan, kabilemizin koruyucu ruhudur!” deme becerisi kazandı. Kurgular hakkında konuşabilme becerisi, Sapiens dilinin en özgün yanındır diyen Harari (2017: 37), “ben” algısının bilişsel devrim sayesinde ortaya çıktığı konusunda haklıyken; anlatı çeşitlerini sınıflandırma konusunda yanılığa düşmüştür. Zira, arkaik insanlar tarafından anlatılagelen “mit”ler zihnin bilinçli kurguları olmaksızın doğayı ve kendini anlamlandırma sürecinde kaos olarak nitelendirilen karmaşık zaman olgusunu bilinene çevirme konusunda ân’ın zaman’a tutunmasına ve böylece doğrusal bir zaman döngüsü yaratılmasına yarayan gereçlerdir.

²⁹ Lat. Oluşma aşamasındayken

hayvanın yaşadığı şaşkınlık ve duygusal karmaşayla, arkaik insanların içini kaplayan korku düşüncesi arasında muazzam bir fark vardır. Basamakların en altındakinden en üstündekine, temel bir ortak unsurun varlığını yadsımak mümkün görünmemektedir. Yine Levy Bruhl'a göre şunu unutmamak gerekir ki olağandışı bir varlıkla karşılaşan herhangi bir insan bilincinde oluşacak karmaşayı [dil ile sunsanız bile] toplumsal unsurları devreye sokmadan açıklayabilmek olanaksızdır (Levy-Bruhl, 2006: 80-83). Dolayısıyla denilebilir ki dil, zaman kavramını birey için mümkün kıldığı gibi, ân'ı zamana tutturabildiği gibi aynı zamanda onu “toplumsal” yapan bir boyuttur. Dil, bireyin diğer bireylerle birlikte “toplum” oluşturma boyutudur ki bu da birlikte yaşama akışı denilen kurgunun ana planını oluşturan “zaman” ile mümkündür. Kısaca söylenirse, *toplum zamansız olmaz; zaman dilsiz olmaz, şu hâlde toplum da dilsiz olmaz*. Bireyi bir toplum içinde bireye dönüştüren dildir diyen İlhan (2018: 53), bir bakıma *dil* derken anlatmanın evşirdiği ortak simgeleştirmelerden bahsetmektedir. Aynı şekilde LevyBruhl da “Konuşulan dil aynı zamanda hem insan zekâsının bir ürünü hem de toplumsal bir kurumdur (Levy-Bruhl, 2006: 83) diyerek, diğer bölümde açıklanacak olan “ben”in anlatıya ihtiyaç duyduğu kadar “biz”e ihtiyaç duymasına işaret ediyor denebilir. Çünkü ses insanı kendi varlığının merkezine yerleştirirken, aynı zamanda “ses”in iletmediği anlamı da çevreye bağlar. Karşılıklı anlaşmanın, bir başka deyişle dilin oluşumunu ses sağlar. Anlama dinlemeyi mümkün kıldığı kadar, dinleme de varlığın aslî unsuru olan veya dünyada varoluşunu sürdürmeyi sağlayan “anlama”yı mümkün kılar (İlhan, 2018: 142). Akıl yeteneğinin yardımıyla ulaşılabilecek en üst noktanın, düşüncenin kendi üzerinde düşünmesi ve buna bağlı olarak, insanın kendini tanıması anlamının zirvesini oluşturur diyen Eckoldt'a (2018: 21) katılarak kendini anlamının ardından “anlamak”ın kendini anlayan bireylerin birbirini anlaması yani birbiriyle iletişim kurması olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Halk psikolojisi açısından bakıldığında; zihin kuramının, çocukluk aşamasında başlayarak sosyal hayat kapsamında öğrenildiğini biliyoruz. Sosyal hayata katılabilmek, sohbet kurmakla mümkündür (Emek, 2018: 9). Dolayısıyla ilk kavram olan “ben” olgusunun “zaman”, “kozmos”, “kimlik” ve “toplum” gibi yolculuklarında dilsel-tarihsel bir gelişim çizgisi içinde kendisini bulabileceği, tanımlayabileceği ilk ve öncelikli yer “biz” kavramıdır. Dahası denilebilir ki, bilincin kendisinin farkına varabilmesi için çevresindekilerin farkına varmaya ihtiyacı vardır. Halk psikolojisinin halkbilimindeki bağlamında bakıldığında; bilincin algılarının zamana yayılarak gelişmesi için, kişinin kendini tanıması ve ardından kendine ait bir kimlik oluşturmaya için; dahası kimliğin kendini oluştururken kendini anlamlandırabilmesi için “ben”e, ve “biz”i ifade eden bir “halk”a ihtiyaç duymaktadır.

3.2. Halk Psikolojisinin “Halk” Oluşumuna Etkileri

Zihin kuramı olarak da anılan halk psikolojisinin, bireyin kendini tanıması ve bu süreçte bir “ben” olgusu yaratması olduğunu ve bu “ben” olgusunun antropolojik olarak bir bilinç meselesi olduğunu belirttik. “Ben” olgusunun insanın zihninin evrimleşme süresi içerisinde olup bitmesi bir an meselesi değildir elbette. “İnsanlık” gereği bu olgunun da başka birtakım olgularla etkileşim içerisinde olması beklenmektedir. “Ben” olgusunun yani zihnin, bireyin kendisinden başka etkileşim içerisinde olabileceği öncelikli olgu bir başka “ben” olgusudur. Yani, kendisi gibi karşısındaki kişinin de bir “kendisi” olduğunu zihnin anladığı ândır. Halk psikolojisi yeteneği içerisinde bahsedilen bu olguda, bireyin kendini ve karşısındakini anladığı, dahası karşısındaki bireyin kendi düşüncelerinden farklı düşünebileceğini anladığı ân olgunlaştığı belirtilir. Bu anlamda halkbilimsel açıdan bakıldığında düşünürlerin kimileri bireyin “ben” olgusunun “biz” olgusundan önce geliştiğini, kimisi ise “ben”in algılanmasında “biz” olgusunun gerekli olduğunu belirtir. Önemli olan en nihayetinde bu iki olgunun birbirine ihtiyaç duyduğu ve birbirlerini geliştirdikleridir.

Malinowski, bireyin toplumdan önce kendini bulduğunu ifade eder. Ona göre çoğu törenlerin ortak yapılmasına karşın, kimi dinsel dışavurumlar yalnızlıkta gerçekleşir. Aynı şekilde ölümden sonra ruhun yaşamaya devam ettiği biçimindeki kurtarıcı inancın bireyin imgeleminde olduğu ve toplum aracılığıyla doğmadığının altını çizer (Malinowski, 2000: 54-59).

Malinowski'nin bireyi ve imgelemini öncelikli ele almasının aksine Freund ve Levy-Bruhl bireyin ancak ve ancak bir topluluk içinde “birey” olabileceği yani “ben” algısının oluşabilmesi için önce “biz” algısının oluşması gerektiğini vurgular. Daha genel açıdan yaklaşıldığında “biz” kavramı, bir kitle ruhunu temsil etmektedir. Freund (2017: 85) kitleyi ruhsal olayların hayvanlar gibi insanlara da kalıtım yoluyla geçen bir “sürü içgüdü”ne bağlamıştır ki bu sürüsellik, biyolojik bir benzetidir, adeta çok hücreliliğin bir sürdürülüşüdür. Ona göre yalıtık birey, kendini bütünlük ve mükemmellikten uzak görür, dolayısıyla bir topluluğa ihtiyaç duyar. Bu sebeple Freund (2017: 92), kitle psikolojisinin en eski insan psikolojisi olduğunun altını çizerek; tüm kitlesel artıkları bir yana bırakarak “bireysel psikoloji” adı altında yalıtığımız şeyin, ancak daha sonradan yavaş yavaş ve nerdeyse hâlâ kısmen kitle psikolojisinden çıkarılmış bir özellik olduğunu savunur. Levy-Bruhl; bireyin her kim olursa olsun, durumu ne olursa olsun her zaman bir cemaatin üyesi olarak bir değere sahip olduğunu ifade etmiştir. Onun için var olan ve

yaşayan cemaattir, birey ancak cemaat sayesinde var olmakta ve cemaat için yaşamaktadır (2018: 84). Aynı şekilde bir başka ifadesinde arkaik insanların -ki kendisi yarı uygar insan olarak belirtmiştir- âdetler konusunda verdikleri yanıtlarda kişisel görüşün kolektif görüş karşısında hiçbir öneme sahip olmadığını belirtmiştir. Bunun böyle yapılmasının nedeni ben değil, biziz denilmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 84). Ve yine Bruhl, söz konusu arkaik insan olduğunda zihnin henüz “ben” olgusunu algılayamadığından bu insanları inceleyebilmek için önce sahip olduğumuz birey düşüncesinden kurtulmamız gerektiğinden söz eder (Levy-Bruhl, 2018: 85). Çünkü ona göre ilkel insanın kafasında bizim kafamızdakine benzeyen bir bireysellik kavramı yoktur (Levy-Bruhl, 2018: 138). Söz konusu beynin evrimleşme noktasında arkaik insan olduğuna göre ele almamız gereken de o dönemin insanların bireyselliğidir. Levy-Bruhl da günümüz bireyinin ne kadar karmaşık bir varlık olursa olsun, bize göre, sahip olduğu hayati ve temel özelliğin tekil bir varlık olduğunu belirtir; çünkü tekil olmasaydı, birey olamaz birçok şeyin bir araya gelmiş hali olurdu ona göre. Oysa ilkel insanın kendi kişiliğine yönelik olarak güçlü bir şekilde hissettiği duyguya şaşmaz bir bireysellik kavramı eşlik etmemektedir (2018: 247-248).

Bu tarihsel süreç içerisinde “ben” ve “biz” olgularının gelişim sıralamasından daha önemli bir gerçek varsa o da ikisinin etkileşimidir. Çünkü tüm gelişimler bir devinim ve döngüsellik içinde gerçekleşir. Bu demektir ki, her ikisi de birbirine son derece bağlı ve birbirini geliştiren olgulardır. Campbell (2006: 109) bir toplumun, bireyin davranışıyla toplumun gereksinimi arasında uyum sağlayan, o toplumun bireylerinin zihninde var olan duyuşal sisteme dayanarak var olduğunu belirtir. Ona göre bu duyular doğuştan gelmez, toplumun birey üstündeki etkisiyle oluşur. Yine Campbell (2006: 100) biyolojik olarak bireysel organizmanın dünyadan hiçbir anlamda bağımsız olmadığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre toplum Ralph Linton’un varsaydığı gibi, “bir grup ayrı ve kendine yeterli birey” değildir. Organizmayla çevresi arasında Piaget’in “nesne sürekliliği”³⁰ adını verdiği ilişki vardır (Akt. Campbell, 2006: 100). Nesne sürekliliği, Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramına göre bebeğin 0-2 yaş arasında nesnelere gözden kaybolmalarına rağmen yok olmadığını anlaşılması durumudur. Bu, zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerini tamamlayamayan bebeklerde ve ileriki bölümlerde çocuk

---

³⁰Nesne ilişkileri kuramı ruhsal yapılanma, olgunlaşma ve gelecekteki nesne ilişkilerinin yapılanmasında dış dünya, ikili içindeki değişimleri temel alır (Clair, 1986; Akt. Ünal, 2008: 19). Kurama göre nesne ile ilişki kurulmaksızın, bireyin ‘öteki’ ile yaşam deneyimleri içselleştirilmeksizin “kendiliğin” oluşması olası değildir. Buradaki “nesne”, kendiliğin dışında kalan, yaşanıp algılanan her şeyi, “ilişki” ise kişiler-arası ilişkiler sırasında bireyin üzerinde etkisi olan geçmiş yaşantıların tortularını tanımlamaktadır (Ünal, 2008: 19).

zihni ile arkaik zihni eş tutma fikrini doğrulayacağımız şekliyle, arkaik insan zihnine işaret eder.

Assmann da (2018: 144), “Yüzümüz gibi öz benliğimizi de ayna olmadan görme imkânımız yoktur.” diyerek “ben” oluşumunun ikinci bir “ben” olgusuna ihtiyaç duyduğunun altını çizer. Bu da bizlere Alan Dundes’in ortaya attığı ve dünya literatüründe kabul gören “Halk” tanımını hatırlatır: *“Halk terimi en azından ortak bir faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder. Bu grubu birbirine bağlayan faktörün ortak bir meslek, dil veya din olabilir ne olduğu önemli değildir. Bundan daha önemli olan ise, herhangi bir sebebe bağlı olarak oluşan grubun kendisine ait olduğunu kabul ettiği bazı geleneklere sahip olmasıdır.”* (Dundes, 1980: 1-19). Bu tanıma göre “halk” olabilmek için teorik olarak en az iki kişiye ihtiyaç duyulduğunun altını çizersek “ben” oluşumunun, genelde “ben” topluluğunu oluşturan “biz” içerisinde; daha özel ifade ile ise insanların topluluğunu oluşturan halk içinde gerçekleştiğini söylememiz mümkündür. Aynı şekilde Assmann (2018: 55) da bireylerin nörolojik yapıları nedeniyle bir belleğe sahip olabilecekleri gerçeğinin, bu bireysel belleklerin sosyal “çerçeve”ye bağımlı oldukları gerçeğini değiştirmediklerinin altını çizer. Ona göre bu tür bir yansıtma, farkına varma ve bilinçlenmeyi de içerir ve başkaları ile ilişkimiz aynı zamanda kendimizle ilişkimizdir. *Çeşit olmaksızın birlik ve başkaları olmaksızın benlik olmaz.* Bir yandan çoğulluk içinde öte yandan bu gerçeği büyük ölçüde göz ardı etme normalliği içinde var olmaları kültürel biçimlenmelerin özelliklerindedir (Assmann, 2018: 145). İnsan kültürünün kurumlarına uyumuyla, güdülerin yerine getirilmesi zorunluluğuna doğrudan bağımlı olmaktan “kurtulur” ve bunun sağladığı ivme ile özgür kararlara bağlı eylemleri, diğer deyişle kimliği mümkün kılan bir “şuur alanı” kazanır (Assmann, 2018: 147). Bu yüzden “bilinç” için, bilinçli olduğunun farkında olmak için “halk” olmaya, topluluk olmaya ihtiyaç vardır³¹.

Assmann aynı zamanda “ben” olgusunun bir bilinç sorunu olduğunun da altını çizer. Ancak ve ancak ona göre belli bir kültür ve dönemin dili, kavramlar dünyası, değerleri ve onlardan etkilenenler de bir bilinç sorunudur (Assmann, 2018: 141). Bu demektir ki “ben”in oluşumunun hemen ardından bu mesele kapanmış değildir. Dahası “ben” oluşumunu, olmak ve bitmek ile tanımlamak bir bireyin kendisiyle ve başka hiçbir bireyle etkileşime girmeden var olması ve

---

³¹ Zihin durumlarının temsilinde dil gelişiminin rolü, zihinsel durumları ifade etme ve anlayabilme açısından büyük önem taşımaktadır ve zihin kuramı, çocukluk aşamasında başlayarak sosyal hayat kapsamında öğrenilmektedir. Bu açıdan bakıldığında sosyal hayata katılabilmek, sohbet kurmakla mümkündür (Emek, 2018: 9).

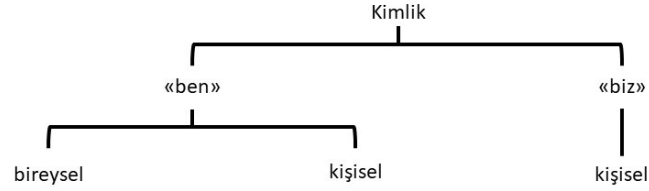
gitmesi anlamı taşır. Oysaki, zihnin kendini bulma noktasında daimî bir devinimsellikte hareket eden gelişim süreci, bu süreçte zihnin gelişimini kültürel bağlamdan koparamaz. İnsan olmanın getirisi olan iletişim, karşılıklı olmayı gerekli kılmış ve “ben” algısının bir kez meydana gelmesiyle yerini sağlama ihtiyacı “biz” olgusuna, dolayısıyla “halk” kavramına bağlanmıştır. Halk psikolojisi becerileri yani bilinç -zihin de denilebilir- önce “halk” içinde olgunlaşmaktadır. Çünkü arkaik insanda bilinç öncesi sahip olduğu duygusal zihin devrededir. Ardından duygusal zihin ile birey davranışının toplumsal gereksiniminden “ben” oluşmaktadır. Buna göre, denebilir ki “ben”, kendini yaratırken “biz” ile etkileşimde bulunur ve kendini ancak bu şekilde var edebilir. “Ben” algısını daha iyi netleştirmek için bu noktada öncelikli soru şudur: Bilinç, önce kendisinin mi farkına varır yoksa karşısındakinin mi? Bu soruya Goody tarihte insanların hayata açıklama üzerinden değil, deneyimleme üzerinden baktığını ifade ederek; insan zihni fonksiyonları arasında yer alan imgeleme yetisi tarafından üretilen imgelerin, ilk önce bir halk içinde anlam kazandığını ifade eder. Bunu da tarih öncesi dönemlerde yaşayan insanların bir halk topluluğuna göre tanımlandığı, bireysellik ölçütlerine göre değerlendirilmediği sebebine bağlar (2011: 47). Dolayısıyla *mit* olarak nitelendirdiğimiz anlatılarda “ben” algısının ve varlığının olmasının beklenmediği gibi “biz” algısı da beklenmemektedir.

Assmann’a göre birbiri içinde bütünleşen “ben” bilinci ile “biz” olgusu “kimlik” oluşumunu sağlar. Ona göre kimlik bir bilinç sorunudur ve hatta kimliğin kişinin kendi hakkında bilinçsizce oluşan algılayışının bilince çıkmasıdır (Assmann, 2018: 139). Ona göre;

- 1) “Ben” içeriden dışarıya oluşur. Her bireyde, ait olduğu gruptaki etkileşim ve iletişime katılımı ve grubun kendisini algılayışını benimsediği oranda ortaya çıkar. Yani grubun biz-kimliği, bireyin ben-kimliğinden önce gelir.
- 2) Ortak kimlik ya da biz kimliği, bu “biz”i kuran ve taşıyan bireylerin dışında yoktur. Sadece bireysel bilgi ve bilincin ürünüdür.

Birinci tez bütünün parçadan daha önemli olduğunu savunur. Parça bütüne bağlıdır ve kimliğini ancak bütün içindeki rolü ile kazanır, bütün ise parçaların birlikteliğinden oluşur. İkinci tezde ise ortak benliğin ya da biz bilincinin “taşıyıcısı” olan toplumun oluşumunu sağlar.

Şekil 7. Assmann'ın "Kimlik" Şeması

Ortak kimlik söz konusu bireylerin *özdeşleşmeleriyle* ilgili bir konudur. Kendi başına bir ortak kimlikten söz edilemez. Kendini bu kimlikte tanımlayan bireylerin varlığı ölçüsünde var olur. Kimliklerin, duyguların, beklentilerin, izlenimlerin, imajlar gibi her türlü kişisel subjektif parametrelerin, gerçekliğe ulaşmada bağlamsal olarak göz önünde bulundurulması gereken şeyler olduğunun altını çizmek gerekir (Assmann, 2018: 141-142). "Biz" kimliği öylesine güçlü bir olgudur ki Harari de ortak bir mite inanan çok sayıda yabancının, başarılı iş birliği yapabileceğini belirttiğinde (2016: 40) bu birlikteliğe ne denli önem verdiğinin altını çizmiştir.

Assmann'a göre (2018: 145) kültür tüm normları, değerleri, kurumları, dünyaya ve yaşama ilişkin anlamlandırmaları ile birlikte bir normalliktir, herkes tarafından kabul edilen, alternatifsiz bir dünya düzeni olarak doğallaştırılır, kendine özgülüğü ve gelenekselliği bireyler tarafından görünmez hâle gelir. Aynı şekilde Campbell da tarımcı toplumların toplumsal örgütlerinin, ahlak düzenlerinin, törenlerinin ve mitolojilerinin en büyük endişesi bireyciliğin görünümünü bastırmak olduğunu vurgular. Ona göre bu, genellikle insanları kendi çıkarları, istekleri ve deneyim kipleriyle değil, toplum egemenliğinde geliştirilip yaşatılan duygusal düzen ve davranış kalıplarıyla hareket etmeye ikna ederek veya zorlayarak yapılmıştır (Campbell, 2006: 260). Tarih öncesi devirlerdeki birinin veya birilerinin yaptığı figürler, salt yapanın imgesel yetisinin ürünü olarak kabul edilemez. Bir topluluğun imgesel dünyası hakkında fikir verir. Mağara duvarlarına çizilen av hayvanlarının ve insan figürlerinin anlamı belki büyüsel, rituel anlamları olan mitik imgeler olup, bunun böyle olduğuna ilişkin bir yorum tamamen reddedilemez (İlhan, 2018: 81).

Zihnin ve zekânın bireyden "halk"a doğru ilerlemesine, dahası birey olmak için halk olmaya ihtiyaç duymasını bir başka bakış açısı olarak Bilgiç, zekânın kendini aşarak bir uygarlık

oluşturmasına bağlar³² (2016: 11). Ona göre zekânın çoklu soyutlama katmanları yaratmasının zorunlu, biçimsel, matematiksel bir mantığı vardır ve zekânın biçimsel sınırları onun sadece biçimsel değil aynı zamanda, bu biçimsel sınırlar içinde gerçeklik olarak da bir beyinde, doğada, toplumda var olmasının olasılıklarını belirler. İnsan zekâsının sınırlarını sonsuza taşımakla, psikolojik savrulmalarla haddini aşmakla bir kültür varlığına dönüşür, uygarlık üretir. Ona göre zekânın biçimsel sınır olanakları kültürlenmenin de biçimsel mantığını taşımaya devam eder (Bilgiç, 2016: 11).

İnsanı insan yapan olgunun “bilinç” olduğunu belirtmiştik. Bilgiç ise, tüm bu anlatılanların her defasında devinimsel ve dairesel bir biçimde kendini ve karşısındaki yenilediğini tasvip edercesine, insanı zekânın yarattığı kültürel illüzyonların bir ürünü olarak nitelendirir (2016: 11). İnsan bir toplumun, bir dil-kültür grubunun içine doğmakla kendiliğinden bir zekâ ve bilinç gelişiminin de içine doğmuş olurlar. Bu doğal bir süreçtir. İnsanın doğadan, yani toplumundan bağımsız, bireysel bir ben bilincine sahip olma ideali kültürel [toplumsal] bir illüzyondur ona göre (2016: 43).

Kültür ve toplum, insan varlığının temel yapısını, yani indirgenemez temel koşullarını oluşturur. Bizim bildiğimiz insan varlığı ancak kültür ve toplum temeli ve çerçevesinde mümkündür. İkisini de reddeden keşiş bile, onlar tarafından biçimlendirilmiştir ve onlara yadsıma ile katılır. Biz kimliği bireyin bir topluma ve o toplumun kültürüne ait olduğunun dile getirilmesini gerektirir. Oysa bireyin topluma aidiyeti böyle bir bilinçlilik halinden ziyade doğal durum olarak yaşanır. Bu aidiyet ancak bilince çıkarılarak ya da farkına varılarak bir “biz” kimliğine doğru güçlenebilir (Assmann, 2018: 143). Bu noktada bilinç kıyısından bilincin o yeni dönemine ve dolayısıyla “biz” algısında yaşama geçilir.

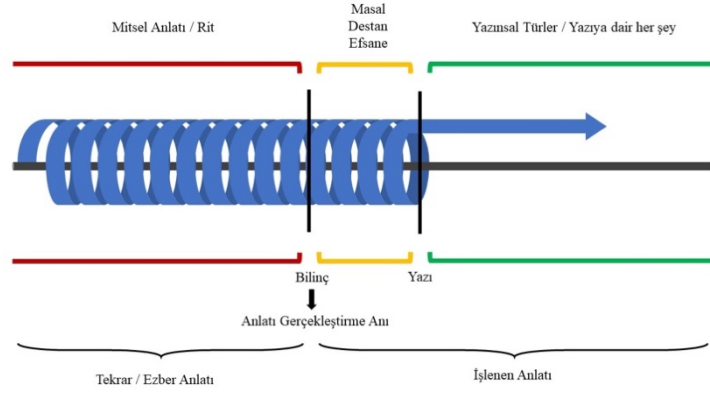
³² Ölüm gerçek birey olarak algılanan tinsel tözü ya da ruhu bedenden ayırmaktadır. Oysa ilkel insanın mantığına, karşıt niteliklere sahip bu iki tözden daha ters düşebilecek hiçbir düşünce yoktur. O bütün varlıkların türdeş olduğunu hissetmektedir. Hiçbiri ne salt madde ne de saf tindir. Hepsi birer bedendir ya da birer bedene sahiptir (Levy-Bruhl, 2018: 248-249). Bu sınıflandırmanın bizim zihnimizde bugünkü kapasiteyle yapıldığını söylemekte fayda vardır. Aynı zamanda arkaik insan zihninin “ben” kavramını “biz” kavramı ile var etmesinin bir sonucu olarak ölüleri kendilerinden ayırmak istemediklerini de belirtmek gerekir. Campbell’a göre bu toplum olma arzusunda benlik duygusunun olabildiği kadar bastırılması ve katılım düşüncesinin geliştirilmesi yatar ve bu katılıma ölüler de dahil daha geniş bir topluluk kavramı eşlik eder (2006: 101). Dolayısıyla yine denilebilir ki, bireyin “ben” olma süreci içinde “biz” olma ihtiyacı zihnin nesne sürekliliği kazanmadığını, ancak “ben”i ve dolayısıyla “biz”i ayırt ettiği bilinç kıyısında karşılaşılır.

“Ben” olgusundan “biz” olgusuna geçebilmek de olup bitmek gibi kısa bir zamanda bir ân meselesi değildir. Hatırlamak, hatırdaki tutmak, ses ile bunu ân’a katmak insan zihninin hiç bitmeyen mücadelesinde yer alır. Aristoteles’e göre duyumlardan elde edilen algılar, önce imgelem (imagination) tarafından işlenir; sonra zihin maddeleri, zihinsel resimler haline getirilir. İmgelem algı ile düşünme arasındaki bir aracıdır. Düşünmenin en yüksek işlemi, ruhun, zihinsel resim, bir başka deyişle imge üreten bölümüdür. Anılardaki imgelerin kullanımı yoluyla oluşan zihinsel bir resim olmaksızın düşünmek ona göre olanaksızdır. Nihayetinde, tüm bilgi, tamamen duyumların etkilerinden (impressions) elde edilir (İlhan, 2018: 32). Dolayısıyla “ben” olmaktan “biz” olmaya; yani “halk” olmaya gidişte “hatırlamak” önce kendini var eder; ardından tüm hatırlamalar bir “halk” içinde bütünleşerek “kültürel belleği” oluşturur. Çünkü İlhan’ın da altını çizdiği gibi *halk ortak bir geçmiş algısı ve gelecek hayali ile yaşar* (2018: 76). Her insanın varoluşu tıpkı kendi ânında yaşayan insanların varoluşuna ihtiyaç duyduğu gibi bu devinimsellikte kendisinden önce gelmiş öteki insanların varlığına da gereksinim duyar.

Belleğe halkbilimsel yaklaşımın bağlamı, “kültürel miras” denilen, bir halkın ürettiği maddi ve manevi kültür ürünleri arasında bir “anlam” ifade etmesi açısından belirlenebilir. Burada “anlam” ile kastedilen, bir kültür ürününün bir halk hakkındaki yapı veya işlev bakımından önemidir. Bir kültür ürünü yapı yahut işlev bakımından o halk hakkında bir “anlam” sahibidir. Bu “anlam”, temelde bir millet, bir dil ve bir inanış esasları üzerine bina edilir. Başka bir deyişle, halkbiliminin “kültür” kavramı, kurucu “anlam” bağlamı olarak bir milleti var eden ortak dil ve inanış bütününe gönderme yapar. Bu bütünü halkbilimsel bağlamda “anlamlı” kılan şeyse, mitlerin, ritlerin, simgelerin ve bütün imgesel tasarımların “ortak” bir işleve sahip olmasıdır. Buradaki imgesel tasarımlar, kültürel mirasın da çerçevesini belirten, bir halkın tınısı, düşünme, duygulanma biçimini belirleyen zemindir. Bir kültüre ait imgeleri üreten imgelem bir halk için kurucudur (İlhan, 2018: 79).

Burada söz konusu olan şey, farklı zamanlara ait şeylerin bir arada tutulması ve sürdürülmesine yönelik kültürel hatırlama tekniği, Assmann’ın da ifadesiyle (2018: 31) hatırlamanın üst aşamaya geçmiş yapay biçimleridir.

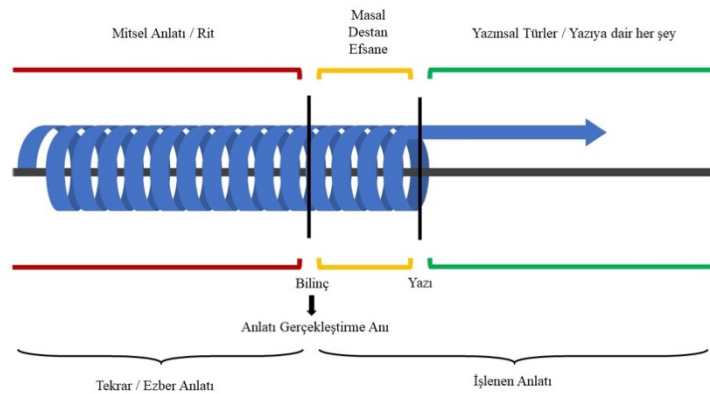
Sonuç olarak oluşturduğumuz şemayı tekrar göz önünde bulundurduğumuzda;

Şekil 8. Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi/ Anlatı Gerçekleştirme Anı/ Bilinç

Bilinç öncesi hatırlamanın olmadığından dolayısıyla anlatıların döngüsel ve ezbere dayalı tekrar üzerine kurulu olduğundan bahsedilir. Bu tekrar, hatırlama olmaya başladığı ân kendini gerçekleştirerek anlatıya kendini dahil eder. Birey, toplum içerisinde “birey” özelliği taşıdığından kişisel bir belleğe sahip olsa da hatırladıkları toplumsaldır; dolayısıyla bu kolektif hafızanın oluşumu demektir ve “biz” olgusu içerisinde olmazsa olmaz bir kavramdır.

3.2.1. Hatırlamanın Gücü: Kolektif Hafıza/Kültürel Bellek

“Ben” ve dolayısıyla “birey” olma kavramı içerisinde, bilinç dediğimiz kavram “hatırlama”yı beraberinde getirmektedir. “Ben” kavramının “biz” kavramından ayrı olmadığına altını çizdiğimiz gibi, bireysel bellek ile kültürel belleğin de birbirinden kopamayacağını rahatlıkla ifade edebiliriz. Bu anlamda öncelikle hafıza ve bellek gibi kavramların tanımlarına değinmek

ve ardından bireysel ve toplumsal hafıza ve belleğin birbirleriyle ne gibi ilişkileri olduğu üzerinde durmakta fayda vardır.

Latince *Anemnesis* olarak adlandırılan hatırlama; bir Zaman'a açılır, bu Zaman, insanların kültür alanındaki davranışlarını, kendilerine doğüstü varlıklar tarafından açıklandığına inandıkları davranışları temellendirdikleri Zamandır (Eliade, 2016: 185). Felsefe alanında Antik Yunan'dan itibaren "imgeleri zihne sokma becerisi eğretilmesi" olarak görülmüş olan hafıza ve en yalın haliyle "geçmişin şimdi tarafından tamamen geri kazanılması" biçiminde tanımlanabilir (Barash, 2007: 12-13; Akt. Başlar, 2018: 146). Hatırlama salt insan zihninin bir işlevi olarak görülemeyecek denli kapsamlı ilişkilerle meydana gelir: Hem insanın varoluşunu, dolayısıyla da toplumların ve kültürlerin varoluşunu mümkün kılar; hem de bu varoluşun bir anlamının olmasını, bu anlamın sonraki kuşaklara aktararak bir gelenek oluşturulmasını sağlar (İlhan, 2018: 24). Hatırlamayı bilgi görüşünün temeli yapan ilk filozof ise Platon'dur. Ona göre gerçekliğin hakiki bilgisi, insan doğmadan önce (veya daha aşağı bir varlık seviyesi olan dünyaya gelmeden önce), idea formlarının bellekteki izlerinde gizli olarak vardır. İdealar belleğimiz üzerine, bir mührün mum üzerinde bıraktığı iz gibi gerçek hayattaki şeylerin asıl kopyalarının izini bırakmıştır. Dünyaya gelmeden önce onları gördüğümüz bu bilgiler, belleğimizdedir. Ruhun bilgisi başka bir deyişle hakiki bilgi, bütün ruhların dünyadaki kopyalarını görmeden önce, dünyadaki nesnelere gerçek ilk örnekleri olan ideaların bellekte bıraktığı izlerin hatırlanmasına dayanır. Başka bir deyişle, hakiki bilgiye ulaşmak için bellekteki izleri hatırlama çabası gerekir (Yates, 1966: 36-37; Akt. İlhan, 2018: 32). Yine İlhan (2018: 23), hatırlama kavramına açıklık getirdiği Kültürel Bellek kitabında, hatırlama ögesini üç farklı bellek yaklaşımı içerisinde açıklar: *Bireysel*, *toplumsal* ve *kültürel*. Bu bağlamda bireysel bellek bireyin tamamen şahsi hatırlamaları olarak ifade edilebilecekken, bireyin birey olabilmesi için ihtiyaç duyduğu "halk" olgusu *hatırlamada* yine karşımıza çıkar. Assmann'a göre de bellek, insanın sosyalizasyon sürecinde oluşur. Evet bellek her zaman bir bireye "ait"tir ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Bu yüzden "toplumsal bellek" mecazi bir ifade olarak algılanmamalıdır. Kuşkusuz toplumlara "ait" bir bellek yoktur ama toplumlar üyelerinin belleğini belirler (Assmann, 2018: 44). Şahsın kişiliğini inşa eden kolektif olgudur. Bu anlamda Halbwachs'ın (1992: 38) şu ifadesi de bireysel ya da toplumsal belleği ayırmamaya vurgu yapar: "*İnsanların belleklerini edindikleri yer normal olarak toplumun içidir. Yine toplumla beraber hatırlar, anlar ve hatırladıklarını nereye konumlayacaklarına karar verirler.*" Hatırlanan şeyin ne olduğu, geleneğin içeriğinin de ne olduğunu belirler. Hatırlanan şeyin ne olduğuna yönelecek bir hatırlama anlayışı da "kültürel bellek" kavramıyla karşılanabilecektir.

Bu durumda bellek, hem geçmişi kavrayarak gelenek haline gelmesini tesis edecek hem de belleğin “kültürel” olarak inşa edilmesini sağlayacaktır (İlhan, 2018: 24).

Bergson’a göre zaman, dışsal olmadığı gibi mekânla da ilgili bir olgu değildir. Zaman, öznenin kendi benliğinde yaşadığı süredir; bu süre de öznenin geçmişten şimdiye doğru, her şimdide geçmişin deneyimlerinin yenilenecek büyüdüğü bir bellek kavramının oluşumunu sağlar. Yine Bergson’un diğerlerinin zaman kavramından en önemli farkı, “süre” olarak zamanın, öznenin içinde bir süreklilik halinde akan, kesintiye uğramayan, kesintiye uğramadığı için de ölçülemeyen ancak hissedilebilen (sezilebilen) bir olgu olduğunu ifade etmesidir (İlhan, 2018: 43). Bu demektir ki kültürel bellek kavramı, hatırlamanın yaşamsal sınırlarını bir kenara bırakarak, geçmişten getirilen *geleneğe* vurgu yapar ve bireysel anların dışında zamansız (timeless) bir zaman algısı sunar önümüze.

Kültürel belleğe Le Bon aynı zamanda ırksal bilinçaltı adını vermiştir. O bu durumu şöyle açıklar: Canavarlar ya da ejderhalar insan ırkının tümüne aittir. Varlıkları ne bir kabileye ne bir halka ne de bir ırka özgüdür. Le Bon, bu oluşumları yüzyıllar boyunca mitlerde somutlaşmış birbirine benzer görüntülerden oluşan psişik bir katman olarak ifade eder ve ona göre bu bütün inşalarda ortak bir katmandır. Bu nedenle adına *ırksal bilinçaltı* der. Jung da bilinçaltının kuşaktan kuşağa bir miras gibi geçtiğine değinmiştir (2018: 34). Yine Le Bon’a göre ırksal bilinçaltı, kişisel deneyimlerin ürünü değildir. Bizde doğuştan bulunur. Beden yapımız gibi ruhsal yapımız da milyonlarca yıllık soy gelişimsel izler taşır. Ona göre zamanı bilinemeyecek kadar eski bir tür yapıda doğar gibiyiz. Bu yapının temelinde binlerce yıllık oluşumlar yer alır (Akt. Jung, 2018: 245). Freund da bilinçli düşünsel yaşamın, bilinçsiz ruhsal yaşamla kıyaslanırsa, ruhsal yaşamın ancak çok küçük bir parçasını oluşturduğunu vurgular. Freund’a göre bilinçli dediğimiz eylemler, özellikle kalıtsal etkilerden oluşan bilinçsiz bir özden alır kaynağını. Bu öz atalara ilişkindir ve ırksal ruhu oluşturan sayısız kalıtsal yatkınlıkları bünyesinde barındırır (Freund, 2017: 29). Ortak bilinçaltının kişisel imgelemi etkilediği gibi, bilinçlilikle oluşturulmuş kişisel imgelem de ortak bilinçaltını etkiler, belki de kimi durumlarda onun etkilerini değiştirir ve dönüştürür (İlhan, 2018: 91). Bu sebeple arkaik toplumlar bireysel düşünüşe sahip değildir. Bireyin kendine ait hatırlamasının henüz oluşmamış olması bir etmen olabilir. Bu noktada kültürel belleğin neden yanı zekâ ve hatırlama ölçeğini barındırmadığına açıklık getirmekte fayda vardır.

Gustav Le Bon'un belirttiğine göre, tek kişinin bireysel yoldan edindiği özellikler kitle içinde silinir, bireyin kendine özgü karakteri kaybolur. Irksal bilinçdışı kendini açığa vurup, “ayrıtürdenlik” (*heterojenite*), “aynıtürdenlik” (*homojenite*) içerisinde eriyip gider. Diyebilir ki, bireyden bireye pek değişen ruhsal üstyapılar kaldırılıp bir kenara atılır, gücünden yoksun bırakılır; bireylerin tümünde homojen özellik gösteren bilinçsiz altyapı ise etkin duruma geçirilir (Freund, 2017: 29). Bireyin *henüz* birey olduğu bu dönemde bilinçsiz zamandan *henüz* çıkmış bu dönemde bireyin kendini hâlâ birey olarak tanımlayamıyor olması da buradan gelir.

Gustav Le Bon, psikolojik kitlede en tipik özellikleri şöyle vurgular: “Kitleyi yaratan bireyler, ne türden olursa olsun, yaşayışları, işleri güçleri, karakterleri, zekâları birbirine ne denli benzerse benzesin ya da birbirinden ne denli ayrılırsa ayrılısın kitleleşme sonucu, yalnız ve yalnız bu nedenden ötürü olarak (kolektif) bir ruh kazanır; dolayısıyla, her biri tek başınayken duyumsayacağı, düşüneceği ve davranacağından bir başka türlü duyumsar, düşünür ve davranır. Öyle duygu ve düşünceler vardır ki, birbiriyle kaynaşıp bir kitle oluşturmuş bireylerde rastlanır ancak ya da söz konusu bireylerde eylemlere dönüşür. Bir organizmadaki hücreler nasıl bir araya gelerek tek bir varlık oluşturmuşsa, psikolojik kitle de bir an için birbiriyle kaynaşmış aynı türden (heterojen) öğelerin oluşturduğu geçici bir varlıktır.” (Akt. Freund, 2017: 28). Aynı şekilde kalabalıkta her duygu, her davranış bulaşıcı, hem de ileri derecede bulaşıcıdır; öyle ki, bireyin kendi kişisel çıkarına feda ettiği görülür (Freund, 2017: 30). İlkel, arkaik ve Doğu dünyalarında öğretimin amacı, kuşkusuz yüzyıllardan beri, zihni evrenin yapısı hakkında aydınlatmak değil, yerel grubun ana sorunlarıyla ilgili olarak yetişen bireyin duygularını eğiterek ortak deneyim sahibi toplumlar yaratmak olmuştur. Bütün mitos ve ritlerin temel işlevi, dolayısıyla, bireyi, duygusal ve zihinsel olarak yerel örgütlenmeye dahil etmek olmuştur ve olmaya devam etmektedir (Campbell, 2006: 493). Eliade de mitlerin, doğaüstü varlıklar tarafından kurulmuş paradigma modellerini temsil ettiğini; şu ya da bu bireyin kişisel yaşantılar dizisini ele almadığından³³ (Eliade, 2016: 170) söz ederken; toplumsal bir durumu kasteder.

Arkaik toplumda kişiyi kurucu atalarına bağlayan unsurlar olmadan birey var olamamaktadır. Birey aynı zamanda bir başkası olabildiği ölçüde kendisidir. Bu yeni görünümü doğrultusunda, Birey, bizim düşündüğümüz gibi tekil bir varlık olmak yerine aynı zamanda bir ve birçok

³³ *Mythes, rêves et mystères*, s. 56-57. C. G. Jung için de “ortak bilinç-dışı” bireysel psikolojiden önce gelir. Jung’un arketipler dünyası, bir bakıma Platon’un İdealar dünyasını andırır: Arketipler kişi-ötesi niteliktedir ve bireyin tarihsel Zaman’ına değil de türün, hatta organik yaşamın Zaman’ına katılır.

varlıktır. Kişinin neredeyse gerçek bir “bütünleşmeler alanı/merkezi” olduğu söylenebilir (Levy-Bruhl, 2018: 248).

Kültürel belleğin tek bir bellek olmadığına dair Bilgiç’in açıklaması şöyledir: Ona göre kültürel bellek nöron-nöron ilişkilerindeki soyutlamayla üretilen simgesel ilişkilerin artık alt düzey nöron ilişkilerine geri dönmeden, onların yerine geçen *simgeler* arasında kurulmasıyla oluşur ve beyin dış uyarımlara sadece anlık küçük sağlamalar yapmak için döner. Bunlar kişiye özeldir ve bu bireysel zekâlar arasında küçük farklar oluşturur. Aksi taktirde aslında ortak bir doğa ve ortak bir kültürün birleşiminden ortak bir genel zekâ oluşur ve içindeki bireyleri kendi kopyası yapar (2016: 31).

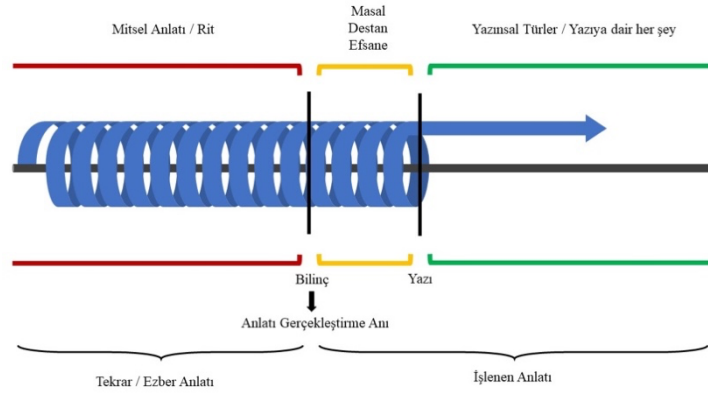
İrksal bellek, kolektif hafıza ya da kültürel bellek... Tüm bunlar bireylerin toplum içerisinde birey olduklarından ve o ân bilinçlerinin dolayısıyla işlenen zihinlerinin geliştiği anlarda birbirlerinden etkilenerek oluşturulmuş bir var oluş sürecidir. Bu anlamda bu konuya en çok katkı yapacak kişi kuşkusuz Assmann’dır. Assmann, “Hatırlama figürleri” olarak adlandırdığı bu süreci üç özellik üzerinden ayrıntılı bir biçimde karakterize eder: *zaman ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık ve kendine özgü bir süreç* olarak yeniden kurulabilme özelliği (Assmann, 2018: 46). Ona göre, gelenek ve kültürel anlam gibi öğelerin dönüşümünün örgütlenme biçimlerindeki tarihi değişimleri bir bütün olarak inceleyebilmek için, diğer deyişle “geleneğin oluşumu”, “geçmişle ilişki” ve “politik kimlik ya da imgelem” ifadeleri ile tanımlayabileceğimiz işlevsel çerçeve için kültürel bellek kavramına ihtiyacımız vardır. Bu bellek kültürel, çünkü sadece kurumsal ve yapay olarak oluşturulabilir, buna rağmen bellektir, çünkü toplumsal iletişimle ilişkisi, bireysel belleğin bilinçle ilişkisi ile aynıdır (Assmann, 2018: 31).

Yine hatırlamanın zihinde yer alan mekân olgusuyla ilişkisine Cicero’dan verdiği şu örnekle açıklık getirir: Bilinçte hatırlama belli mekânların seçilmesi, bilince yerleştirilmesi istenen şeylerin hayali görüntülerinin yaratılması, sonra da bu görüntülerin belli mekânlarla ilişkiye sokulması sürecinde meydana gelir. Böylece bu mekânların sıralı bütünü, olguların düzenini korur ve şeylerin görüntüsü ve aynı zamanda kendilerini tanımlar (Cicero, *De Oratore II* 86, 351-354; Akt. Assmann, 2018: 37-38). İlhan da mekânsal hafızanın önemi üzerinde durmuştur; ona göre (2018: 171), sözlü kültür döneminde eş-zamanlılık ve eş-mekânlılık söz konusu olduğu için, aktarılan daima bir birliktelik ve tanıklık üzerine inşa edilir (İlhan, 2018: 171).

Son olarak hatırlama figürleri içerisinde hatırlamanın bireyin “bireysel kimliğine” hitap etmesi sürecinde düşüncenin ne kadar soyut bir eylem ise, hatırlamanın o kadar somut olduğu vurgusunu yapan Assmann (2018: 46), düşüncelerin belleğin bir parçası olmadan önce bir algılama aşaması yaşadığını belirtir.

Burada ezber hatırlama ile, zihnin işlenmiş hatırlaması arasındaki farka vurgu yapmak gerekir. Assmann, “hatırlama figürleri” olarak adlandırdığı bu süreçte satır aralarında belki bu iki farkı gözetmiştir ancak zihnin gelişim süreci içerisinde ele alındığında bu hatırlama; daha çok değere ihtiyaç duyduğu gözetilir. Bu anlamda şemaya bakılacak olursa yine;

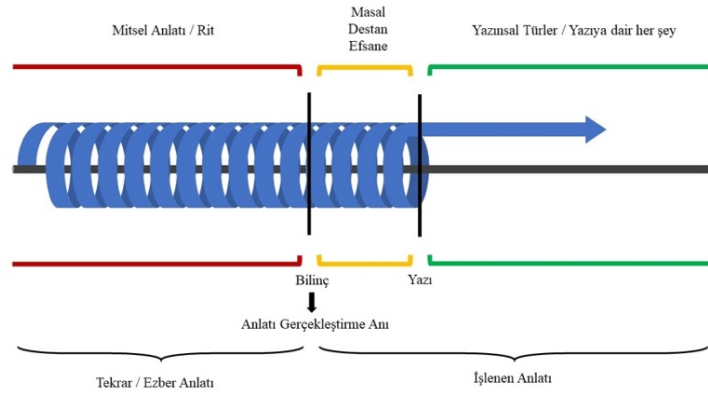

Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi/ Anlatı Gerçekleştirme Anı/ Bilinç

1. bölgede işlenmiş bir hatırlamanın mevcut olmadığı; 2. bölgede bilinç oluşumunun hemen sonrasında bilinç ile birlikte hatırlamanın işlenmiş hâle geçtiği fakat ezber hatırlamadan da kurtulamadığı ve 3. bölgede ise artık ezber hatırlamanın bir öneminin kalmadığı yorumsal bir sahanın varlığı söz konusudur. Dolayısıyla aslında denilmelidir ki; Assmann’ın “hatırlama figürleri” olarak bahsettiği şey, zihnin gelişim evresinde o üç bölgede hatırlama ile ezber arasındaki farktır. Bu açıdan Assmann’ı incelediğimizde evet; bilinç oluşumunun hemen sonrasında düşünceler belleğin bir parçası olmadan önce bir algılama aşaması yaşanır ve bu işlem, kavram ile görüntünün ayrılması imkânsız bir biçimde birbirinin içinde erimesi ile gerçekleşir (2018: 46). Bu bizlere hatırlama olgusu içerisinde mekânın önemini ifade ederken, mekânı hatırlayabilmek için de öncelikle mekâna odaklanabilmek gerektiğini bilmemizi hatırlatır. İşte bu noktada Assmann’ın yukarıdaki ifadesi halk psikolojisi becerileri içerisinde değerlendirildiğinde Flavell’in (2004), bebeklerin yaşamının ilk iki yılı boyunca farklı yüz ifadelerini ayırt etme yeteneği geliştirdiği, sesleri birbirlerinden ayırabildiği, insanlarla ilgili

algısal temsiller yapabildiği ve bu etkileşimlerin bebeklerin sosyal-bilişsel gelişimlerine hizmet ettiği ifadesinden yola çıkarak arkaik insanda var olan algılama gücü ile hatırlama eşleştirilebilir. “Ortak dikkat” çocuğun bir başkasının baktığı yere ya da nesneye bakarak o nesne üzerinde dikkatini odaklayabilmesi veya ilgilendiği bir nesneyi işaret ederek bir başkasını kendi baktığı yere yönlendirmesi, bir başkası ve nesne arasında koordinasyon kurarak üçlü temsil oluşturabilmesine olanak sağlayan kognitif kapasiteyi ifade ettiğinden bahsetmiştik (Stone&Baron-Cohen, 1998; Akt. Günay Arıkan, 2019: 28). Dolayısıyla mekânı algılama ile hatırlama arasında zihin kuramı bağlamında da bir benzerlik görülmektedir. Zaten gelişim sürecinde 18. ayın birçok yönden bebekliğin sonunu belirleyen, gelişimsel olarak bir dönüm noktası olduğu ve ortak dikkatin gelişimi ile birlikte zihin kuramının kendisini ilk kez bu dönemde gösterdiğinin kabul edildiğine ilk bölümde değinilmişti.

Ortaya koyduğumuz şemaya tekrar bakacak olursak;

Bilincin olmadığı noktada, henüz mekânı hatırlama işlevinin de olmadığını dolayısıyla soyut algıyı somuta dönüştürebilen bir zihin işlevinin olmadığı yerde kültürel bellek oluşumunun olmasını bekleyemeyiz. Toplumsal olarak bunun önüne ancak sürekli tekrar eden anlatılar ve tekrara dayanan *her şey* ile geçilebilmiştir. Assmann ortaya koyduğumuz şemaya benzer bir biçimde hatırlama ile ilgili şunu ifade etmiştir: *Sadece mitsel dönem oluşma dönemidir, tarihi dönem ise var olanın devamından başka bir şey değildir* (Assmann, 2018: 83). Ona göre bilinç oluşana dek -ki bunu hatırlama olarak da değerlendirdik- *her şey* henüz oluşma dönemidir. Bilinç ve hatırlama olduğu an artık *tarih* başlar. Dolayısıyla bilincin olduğu o *ândan* hemen sonra denilebilir ki hatırlama, kültürel bellek yani *tarih* oluşmaya başlamıştır. Malinowski de ilkel insanın bilgi payının, toplumsal yapısının, adetlerinin ve inancının, atalarının deneyiminin

paha biçilemez sonucu olduğunu ifade eder; [bu hatırlama dolayısıyla zaman zaman hatırlayamama] çok pahalıya mal olmuştur ve ne pahasına olursa olsun [artık] korunması gerekiyordur. İlkel halklar belleklerine güvenmek zorundadır (Malinowski, 2000: 65). Bu yüzden de geleneğe bağlılık ilkelin bütün özellikleri içinde en önemli olanıdır, geleneği kutsayan bir toplum paha biçilmez bir güç ve süreklilik kazanır. Bu nedenle, gelenek tarafından kutsal bir haleyle kuşatılmış ve doğüstü bir damgayla damgalanmış olan inanç ve alışkanlıklar, onu yaratan uygarlık için “doğalın çok üstünde bir değer” taşır (Malinowski, 2000: 34).

Bizler, hatırlama olgusunu bilincin öncesi ve sonrası olarak iki biçimde değerlendirdik. Buna göre, bilinç öncesi ezbere dayalı anlatı, ses ve davranış tekrarları iken, bilinç sonrası işlenmiş dahası işlenebilen bir anlatıyı ifade eder. Assmann ise belleği yeniden kurma işlemi olarak değerlendirir. Ona göre geçmiş, bellekte olduğu gibi kalmaz. İlerleyen şimdiki zamanın değişen ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden örgütlenir (Assmann, 2018: 50). Dolayısıyla Assmann, bilinç öncesinde bir bellek olmadığını sezdirir ancak ifade etmez. Anlatı bölümünde yeniden ele alınacak olsa da değinmek gerekir ki; mit anlatıları gerçektir, kutsaldır. Çünkü mit anlatıları döneminde bellek olmadığından her anlatıma bir kurgu değil, aksine bir ilktir; gerçektir.

Hatırlama noktasına tekrar dönecek olursak; Bilgiç’in zekâ olarak adlandırdığı -bizler bilinç diyoruz- zekâ daha soyut sistemler ve evrenler oluşturma gücüdür. Ona göre bu, insanın her seferinde aynı süreçleri tekrar keşfetmek zorunda kalmasını engeller, önceden genellediği olgunun kavramını belleğinden erkenden çağırıp ona karşı önlem alıcı yapılar kurmasını, kavram haritasında yeni bağlamlar keşfetmesini, hayal kurmasını, yeni soyut hedeflerde kendini denemesini ve gerçekleştirmesini sağlar (Bilgiç, 2016: 37). Aslında Bilgiç de hatırlama ile bilinci aynı düzlemde ele almıştır. Anlatı bölümünde değinilecek olmasına rağmen yine de altını çizmekte fayda vardır. Bilinçten sonraki anlatılara “metinlerarası/söylemlerarası” denme sebebi bir metnin/söylemin hatırlama yoluyla zamana tutunmuş olması, dolayısıyla üzerine söylenecek bir başka “metnin/söylem”in zaten hatırlanıyor olması sebebiyle işlenmiş ve “üzerine katılmış” olarak değerlendiriliyor olmasıdır. Zaten İlhan’ın da belirttiği üzere, günümüzün yazılı kültür ürünleri olan deneme, roman ve hikâye gibi edebi ürünlerin torunların atalardan devraldığı mirastan oluşan bellekten ayrı olduğu düşünülemez (İlhan, 2018: 16). Assmann (2018: 39), “*Geçmiş, ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ortaya çıkar.*” demektedir. Bu da yine, ancak hatırlamanın olduğu an bir geçmişin var olabileceği; hatırlama

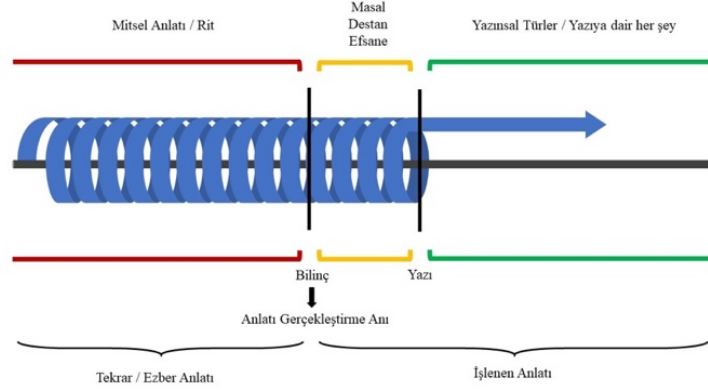
yoksa her anın her zaman *yeniden*³⁴ yaşandığı anlamına gelir. Eliade, hatırlama sonrası işlenerek (anlatının gerçekleştirildiği ândan sonrası – Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi) aktarılan anlatılara “yalan öyküler” adını vermektedir. Ona göre “Yalan(cı) öyküler”in ne zaman ve nerede olursa olsun anlatılabilmelerine karşılık mitler, ancak *kutsal bir zaman süresi boyunca* (genellikle sonbaharda ya da kışın ve yalnızca geceleyin) ezberden³⁵ okunmalıdır (Eliade, 2016: 22). Yine Eliade, her şeyin ilk olarak kendini gösterdiği zamanı yeniden yaşamaya olanak veren “kökene dönüş”ün arkaik toplumlar için son derece önemli bir deneyim oluşturduğunu belirtir (Eliade, 2016: 55). Ona göre bir şeye ancak onun kökeni ve bu şeyin ilk olarak nasıl var olduğu bilirse başlanabilir. “*Bir şeyin gerçekleşmesi anlamlı ve geçerlidir, birbirini izleyen ortaya çıkışları değil.*” (Eliade, 2016: 53-54). Burada da Eliade, hatırlamanın gücüne vurgu yapar. Ona göre birbirini izleyen ortaya çıkışlar hep hatırlama sonrasıdır. *Yeni bir durum her zaman önceki durumu içerir, bu da en son kertede Dünya’dır* diyen Eliade (2016: 58) önemli olanın bilince kavuşulduğu o ilk andır demek ister. “Dünya” derken de aslında kaostan çıkmış bir kozmostan bahseder ki; kaosun kozmosa geçişini sağlayan o ilk an, bilinç yani hatırlamadır. Hatırlama ve dahası hatırlayamama (her seferinde yaşanan ilk) yani bilinç öncesi bu sebeple Eliade için oldukça önemlidir. Köken ile içinde bulunulan an arasında akıp gitmiş olan zaman, “güçlü” değildir, “anlamlı” da değildir; bu nedenle de ya önemsenmez ya da yok edilmeye çalışılır (2016: 54). Dahası Eliade, bir şeyin kökenini bilmenin dahi yeterli olmadığını şu ya da bu şeyin *yaratılış ânına* gitmek gerektiğinden bahseder (2016: 58). Yaratılış ânı her günümüz bireyi için bilinç ânıdır; *hatırlama* ânıdır. Ona göre yeniden anımsamayı becerebilen bir kişi, şeylerin kökenini *bilen* kişiden çok daha değerli bir büyüsel-dinsel güce sahiptir (Eliade, 2016: 125).

Arkaik toplumlar için ise hatırlamanın zamanda kaybolduğu göz önünde bulundurulursa, her “ân” her zaman yeniden yaratılır ve kutsallaşır demek yerinde olacaktır. Eliade, arkaik toplumların insanı ile modern insan arasındaki en önemli ayrım şu noktada kavranır der:

³⁴ Hatırlama olmasaydı, geçmiş diye bir gerçek olmazdı. Herkes anda yaşardı. Bu sebeple bilinç öncesi anlatıların o an yaşanmışçasına kutsal ve gerçek kabul edildiği sonucuna varılabilir. Anlatı bölümünde ayrıntılı açıklanacak olmasına rağmen burada da vurgulamak gerekir ki; bilinç öncesi anlatılar hafıza olmaması sebebiyle bir *anlatı* değil; gerçektir.

³⁵ “Ezber” kelimesi İngilizcede “by heart” şeklinde ifade edilir. Çeviri kitapların birçoğunda özellikle mit’in anlatımı/söylemi konularında “kalpten” şeklinde çeviri hataları mevcuttur. Arkaik insanların mitleri elbette ki kalpten söylüyor ve anlatıyor olduklarına inancımız tam olmakla birlikte, “ezber” söyleminin kattığı anlam hatırlama ile doğrudan ilişkilidir. Burada hatırlama ile olan ilişkisi aslında işlenmeden olduğu gibi melodik bir biçimde yeniden tekrar etme, ancak üzerine yenisini katmadan bilinçle kurgulamadan anlatmak daha doğrusu ve söylemek üzerinedir. Dolayısıyla denilebilir ki hatırlama öncesi var olan mitler söylenir; hatırlama sonrası *her şey* anlatılır.

Modern insana göre *tarihin* sunduğu ayırt edici açıklama sayılan “olayların geriye dönüşlü olmaması” olgusu arkaik toplum insanı için bir gerçeklik oluşturmaz (Eliade, 2016: 26).

Hatırlamanın olmadığı anlarda, anlatının, anımsamanın, mitin, rit'in yani aslında *her şeyin* tekrarı vardır. Yine Eliade, arkaik insanların mutlak başlangıcın *yeniden* yakalayabileceğine inandıklarından bahseder (2016: 74). Bu da eski dünyanın simgesel olarak yıkılıp ortadan kaldırılmasını içerir. Demek ki son, başlangıcın kapsamında yer alır, başlangıç da son'un (Şemada oluşturduğumuz dairesel devinim buna işaret eder.). Bu, “başlangıçların yetkinliği” fikridir; bir “Kayıp Cennet’in, insanlığın içinde bulunduğu durumdan önceki bir sonsuz mutluluğun hayali anısıyla beslenen, daha öz ve daha derin bir dinsel deneyimin anlatımıdır. Kozmik yenilenmeyi sağlarken aynı zamanda, “başlangıçlardaki” sonsuz mutluluğun yeniden yakalanması umudunu vermiştir. Çünkü Zaman’ın geçmesi “başlangıçlar”ın giderek uzaklaşmasını, dolayısıyla başlangıçtaki yetkinliğin yitirilmesini içerir. Sürmekte olan *her şey*³⁶ aşınır, yozlaşır ve sonunda yok olur (Eliade, 2016: 74).

Hatırlamanın zamansal önemi ile ilgili olarak Eliade, ayrıca *başlangıç zamanında* yapılanın hep aynı süreler içinde yenilenmesiyle, herhangi bir şeyin *mutlak bir biçimde var olduğu* kesinleşir” der. Ona göre bu “herhangi bir şey” “kutsal”dır, yani insan-ötesidir ve dünya-ötesidir; ancak insan bunu kendi deneyimiyle öğrenebilir (Eliade, 2016: 190). Yine devinimsel hareket göz önünde bulundurulduğunda, Eliade’nin de arkaik insanların hatırlamanın olmadığı anların kutsal olduğunu belirttiğini gözlemleyebilmekteyiz. Geçmiş, öbür dünyanın bir boyutu gibi

³⁶ Şemada belirttiğimiz devinimsel olmayan alan; düz çizgi buna işaret eder. Aslında arkaik insan için hatırlamak korkunçtur. O, ancak hatırlama anına yakın olmak ister, ona göre bilinç kıyısında yaşamak değerlidir; bilincin ötesine geçip bilinçlenmek ve düz bir zamanda yaşamak değil.

görülmektedir. İşte bu nedenle -tarihsel ya da en eski- geçmiş “unutulduğu” ölçüde ölüme benzetilir. Ölüler, belleklerini yitirmiş olanlardır (Eliade, 2016: 165) ve ama ölmek aslında mutlak yaşamdır. Levy-Bruhl ise canlılar ve ölümler arasındaki bu gizemli ve somut oyun sayesinde, bireyin, ancak içinde yaşattığı ataları aracılığıyla kendisi olabildiğini söylerken (Levy-Bruhl, 2018: 415) yine hatırlamanın önemini hissettirir.

Şemada somutlaştırdığımız devinimsel harekete bir başka örnek arkaik insanın Zaman’ın tersine çevirilemezliğini kabul etmediğini ortaya atan Eliade’den verilebilir (2016: 190). Ona göre ritüel yardımıyla dindışı ve kronolojik olan Zaman ortadan kaldırılır, mitin kutsal Zaman’ı yakalanır. Tanrıların, *başlangıç zamanında* gerçekleştirdikleri başarılarla çağdaş duruma gelinir. Zaman’ın tersine-çevirilemezliğine karşı başkaldırı, insana “gerçekliği oluşturma”da yardımcı olur, öte yandan da onu ölmüş Zaman’ın ağırlığından kurtarır, geçmişi yıkabileceğine, yaşamına yeniden başlayabileceğine ve kendi dünyasını yeniden yaratabileceğine inandırır (Eliade, 2016: 190).

Hatırlamanın önemli olduğuna dair Eliade tarafından dile getirilmiş bir başka bakış açısı yine şöyledir: Kendi “doğumlarını” (köken) ve daha önceki yaşamlarını (kanıtlanmış büyük bir olaylar dizisinden oluşan süreler) anımsayan kişi *karma* koşullandırmalarından kurtulmayı başarır; bir başka deyişle kendi yazgısının efendisi olur, işte bu nedenle “mutlak bellek” her şeyi bilme ve sahibine Kozmokrat³⁷ gücü sağlar (Eliade, 2016: 125). Ona göre hatırlamak, güçtür. Arkaik ve geleneksel toplum insanı bütün eylemlerinin örnek oluşturan modellerini mitlerde bulur. Mitler onu, yaptığı ya da yapmaya giriştiği her şeyin *daha önce*, Zaman’ın başlangıcında, *başlangıç zamanında* (in illo tempore) yapılmış olduğu konusunda inandırır. Biliyoruz ki mitler hayati bilginin tümünü oluşturur. Geleneğin oluşturduğu bu “ortak bellek”in içeriğini bilmemek ya da unutmak “doğal” duruma doğru bir gerileme ya da bir “günah” veya bir felaket anlamına gelir (Eliade, 2016: 169). Bu noktada denilebilir ki, mitler o ânı yaşayan arkaik insanlar için bir kültürel bellek meselesi değildir. Her ânın yeniden bir tekrarıdır ta ki, bilinç oluşup hafızayı insan varlığına katana dek. Artık hiçbir ân, bilinç anı öncesi gibi olamaz. Hatırlama mevcuttur ve arkaik insan yaşamlarını ve dolayısıyla *mit*lerini de hatırlamaktadır. Unutmadıkça, üzerine yeni deneyimler ekleyebilir. Deneyimlemeden söz açılmışken, tecrübe üzerine eğilmeyi de yararlı bulmaktayız. Bir tecrübenin, tecrübe olabilmesi için, ikinci kez

³⁷ Kozmokrat: Evrensel monarşi yanlısı. (Eliade içinde çn. Rifat, 2016: 125).

deneyimlenmiş olması gerekir. Yani ancak hatırlama varsa, dolayısıyla bilinç varsa bir tecrübeden bahsedilebilir. Aksi takdirde her *ân*, yeni bir *ân*'dan ibaret olacaktır.

Hatırlama, bilinen bilginin zihne yeniden çağırılması ve bu bilginin işlenerek her defasında kullanılması işlemidir. Bilincin oluştuğu o *ân*'dan itibaren, bilgiler saklanmaya ve işlenmeye başlar. Ancak; yakın vadede toplumsal, uzun vadede kültürel bir bellek oluşturması bu bilginin aktarımı ile mevcuttur. Elbette ki, bilgi; dil ile aktarılacaktır, biliriz ki aynı dil içinde doğanlar, aynı kültürün belleğini hem kolektif olarak hem de bireysel olarak taşır (İlhan, 2018: 16). Yine İlhan, eğer geçmiş geleneğe dönüştürülürse devam eder, başka bir deyişle geçmiş sürekli hatırlanırsa ve bir belleğe dönüşürse gelenekleşir (2018: 18) diyerek, hatırlamanın ötesinde kültürel bellek oluşumu için dilin aktarıcılığı üzerine önemli bir ifade bulunmuştur. Bilgiç de “ben” algısından başlayan soyutlamalarla nesnel olarak kurulmuş, dışımızdaki bu evren gerçekliği ve içimizdeki “Ben” gerçekliği ve onlara bağlı olarak deneyimlediğimiz, bildiğimiz bu insan dünyası veya “yaşam dünyası”nı bizden önce kurulmuş ortak bir dil-kültür içinde paylaşıldığını ifade etmektedir (Bilgiç, 2016: 86). Çünkü bir gelenek için dil, varlık koşuludur.

Dil, Levi-Strauss'un ifadesiyle, “toplumsal pratiklerin sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlarken, aynı zamanda geçmiş, bugün ve gelecek ayrışmasını mümkün kılan bir “zaman makinesi”dir (Giddens, 2010: 39; Akt. İlhan, 2018: 176). Temel olarak denilebilir ki, bireyin imgelemi içinde yaşadığı toplum, kültürün imgelemidir; bunun oluşması süreci ise anlatı yoluyla mümkündür. Dilin anlatı yoluyla halkbilimsel imgelemi anlatının kalbinde taşınması, dönüştürmesi, çeşitlemesi ama ilk örneklerini de muhafaza etmesiyle mümkündür. Anlatı, hikâyeleştğinde toplumsal boyuta ait olur ve dolayısıyla zamansallaşır (İlhan, 2018: 159-161). Deneyimlerimizi şekillendirenin anlatı olduğunun bir kez daha altını çizerseniz; denilebilir ki hafızalar da aynı şekilde kolektif anlatılarda oluşur. Bireysel belleğin ardından ortak bir belleğe doğru yol alan insanoğlu için bu aktarım bu zaman makinası aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bilinç hafıza ile deneyimlenecek, deneyim imgelemden çıkıp zamana tutunan dil ile aktarılacak ve ortak bir deneyim sahasına doğru ortak bir kültürü oluşturarak adına kültürel bellek dediğimiz ortak deneyimleri süreç içinde zamansızlaştıracaktır. Tüm bunlar anlatı ile gerçekleşir. Halk psikolojisi becerileri bağlamında ortaya koyduğumuz “anlatı gerçekleştirme hipotezi” ile anlatının bilinç ve hafızanın oluşumu ile işlenerek anlatılması da aynı *ân*'a denk gelmektedir: Anlatının gerçekleştiği *ân*'a.

3.3. Halk Psikolojisinin “Anlatı” Oluşumuna Etkileri

Toplumları harekete geçiren, uygarlıklara temel olan, her biri kendi güzelliğine ve kendini zorla kabul ettiren bir kadere sahip olan bu asılsız temaların gücü nereden geliyor? Ve neden insan, yaşamına temel olacak somut bir şey aradığında dünyayı dolduran gerçekleri değil de anımsanamayacak kadar eski imgelemlerin mitoslarını seçiyor (Campbell, 2006: 16). Bunu açıklamak için en başa; öncelikle zihnin kendini bulduğu bilinç ân'ına gitmek gerekir. Ve hemen öncesinde kısa bir açıklama ekleyebiliriz. Mitoslara gitme arzusu, ilkel insanın geriye gitme çabasında ve modern insanın alışkanlığında vardır. Çünkü önemli olan ilkel insanın tekrarı kutsallaştırması ve modern insanın dogmatik kutsala karşı gelememesidir. Şimdi, tekrar anlatı bağlamında bilince uzandığımızda;

Hatırlamak için, önceki bölümde de ele aldığımız gibi, yaşanılanı zamana tutturacak bir araca ihtiyaç vardır. Bu araç, ses'tir. Elias da bu “ses” olgusunu “dil” olarak nitelendirmiştir. Onun vurguladığı en önemli nokta, dilin kuşaklar arası iletişimi sağlayarak, bir zaman zinciri oluşturulmasının sağlanmasıdır. Bu zincirin içinde birey, toplum ve dolayısıyla zamanla gelenek oluşacaktır. Ona göre, “insan yavrusunun, yetişkin bir insan olabilmek için, başkalarının da kullandığı ortak bir dilden yararlanarak, kendisinin ait olduğu toplumsal öbeğin bilgi ve deneyimini öğrenir; bunu da sonraki kuşaklara aktarır. Kısaca dil, insanın bir toplum içinde birey olabilmesini sağlar. Dil -yani anlatı- zamanın toplumsallaştığı boyut olarak bireyin var olma koşuludur (İlhan, 2018: 53-54). Ve denebilir ki anlatı, zihinde olanın gözler önüne serilmesini sağlar. Çünkü anlatırken farkına varırız; kendilikler buluruz, farkındalıklar yaratırız (D.N.).

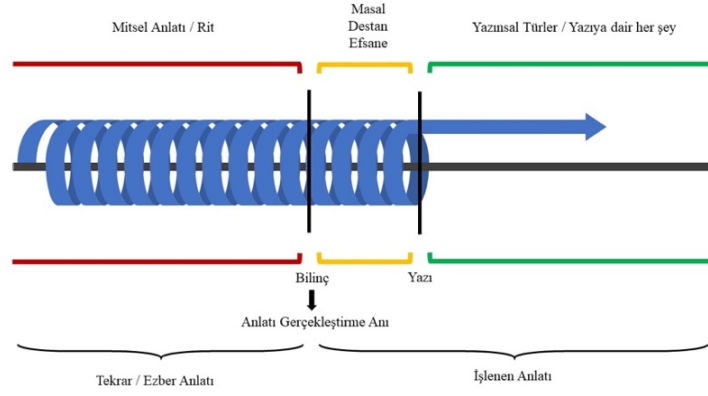
Önceki bölümde bahsettiğimiz, “ben” ve “biz” algısını; “ben” olgusunu zihin, “biz” olgusunu anlatı olarak değerlendirdiğimizde -çünkü anlatı oluşunca bir kültürel bellek ve halk oluşur- devinimsel bir biçimde, birbirlerine ve kendilerine ihtiyaç duyarak ilerlediğini söyleyebiliriz. Çünkü temelde zihin anlatıyı geliştirir ve anlatı zihni. Bu, “zaman” var olduğu sürece birbirinden ayrılmayacak ve bir kez gelişim başladığında hiç durmayacak bir devinimdir. Zihin kuramı bağlamında öncelikli sorumuz şudur: Neden zihin “biz” olma noktasında anlatıya ihtiyaç duyar? Freund'un şu sözünden yola çıkarsak: *Kitle, sözlerdeki gerçekten büyüsel gücün egemenliği altındadır; bu güç, kitle ruhunda en korkunç fırtınaları estirebildiği gibi, en azgın fırtınaları dindirebilir* (Freund, 2017: 35). Bir egemenlik altına girmek, tıpkı toplum içinde

yaşama isteği gibi arkaik insanın gerekliliğidir. Dahası bu egemenlik zihin tarafından yaratılmış, üstelik bireyin kendi zihni tarafından yaratılmış bir egemenlikse birey güvenle bu egemenliğin altında yaşamaya istek duyar. Çünkü bu en çok güvendiği zihnin egemenliğidir. İlkel insan, pratik iş birliği ve ruhsal dayanışma nedenleriyle doğrudan ilişkide olduğu gruba, uygar insana göre çok daha fazla bağımlıdır. Genel olarak bir toplum, sadece insanın üstündeki egemenliğiyle, insanda tanrı duygusunu uyandırmak için gerekli olan her şeye sahiptir, çünkü tapınanlar için bir tanrı neyse toplum da üyeleri için odur (Malinowski, 2000: 12). Kitlenin üzerinde durulacak son bir özelliği varsa, gerçek açlığı diye bir şeyi asla tanımamasıdır. Hep illüzyonlara (hayal) kucak açar kitle, illüzyonlardan asla yoksun kalmaz. Gerçek olmayana her zaman gerçek olandan önce yer verir (Freund, 2017: 35). Bu sebeple halk psikolojisinde yani zihin kuramında birey, birey olmasıyla birlikte “halk” olmuştur, kitle olmuştur. Kitle olduğu bu dönemde de kitlenin getirisiyle birlikte illüzyonlara inanmıştır. Frazer’a göre de toplumsal üstünlüğün başlangıcı köken olarak büyüye dayanır (Malinowski, 2000: 146). Yani illüzyona... Yine Freund’un dediği gibi, içimizde ister algı; ister düşünce olsun, kavrayışına ulaşan her malzemeden birlik, bağlantı ve anlaşılabilirlik talep eden entelektüel bir işlev bulunur ve eğer özel koşulların bir sonucu olarak gerçek bir bağlantı kurmayı başaramazsa sahte bir bağlantı uydurmada duraksamaz (Freund, 2012: 147). Bu bağlantı önceleri “halk” olmak için; ardından “halk”ı bir arada tutmak için zihnin gerçekleştirdiği mücadeledir. Bu mücadele “dil”³⁸ ile, “ses” ile, dolayısıyla “anlatı” ile var olur.

---

³⁸ İnsan anlayışının ilerleyişi içerisinde, her ne kadar yakın ve de özelmış gibi dursa da mecaz-mit birleşmesi bile parçalanmaya ve çözülmeye başlar. Çünkü dil münhasıran mit alanına ait değildir; o kendi içinde, ta başlangıcından beri başka bir gücü, mantığın gücünü barındırır. Bu gücün aşama aşama ne denli devasa ölçülerde büyüdüğünü ve dil aracılığıyla çığırından çıktığını burada ortaya koymaya girişemeyiz. Ne var ki, söz konusu evrimin seyri içinde, sözcükler giderek daha çok salt kavramsal simgeler mevkiine indirgendiler diyen Cassirer (2017: 113), bizim anlatıya giden yolumuz için doğrudan “dil” terimini kullanmaktadır. Bizler ise anlatmaya gelene kadar ses’in, söz’e dönüşümü, bu dönüşümün öncelikle tekrarlar biçiminde olduğu ve ardından imgelerin zihinde kurulumuyla bir anlatı sürecine gireceğini iddia etmekteyiz.

3.3.1. Ve ilk an: Ses

Tüm bu anlatı serüveninin öncelikli kahramanı sestir. Ses, arkaik insanın bir ânı cisimleştirilmesi, dahası ânı zamana iliştiirilmesi demektir. Bu bağlamda İlhan'ın da belirttiği üzere ses, insanı duyduğu şeyle birleştiren, ona dahil eden bir yapıdır (2018: 143). Ve Aristoteles'e göre dil *tá en phone* "seste olan"dır (Akt. Assmann, 2018: 274). Dolayısıyla dil, ses ile başlar. İnsan dili, insanın konuşması, öyle görünüyor ki, en basit, en kaba ifade biçimlerinden başlayarak gelişmiştir. Dil, düşüncenin konuşmaya öngelişi gibi, gelişkin konuşma dilini açık sesler kullanarak başlatmış ve geliştirmiştir (Morgan, 1994: 63). Aynı şekilde Freund da (2017: 85), dilin önemini sürü içinde karşılıklı anlaşmaya elverişli bir araç niteliği taşımasından aldığı, bireylerin birbirleriyle özdeşleşmelerinin de büyük ölçüde aynı nedenden kaynaklandığını belirtir. Bir önceki bölümde açıkladığımız kitle psikolojisi göz önünde bulundurulduğunda demek oluyor ki, ses ve sesletim ile yani mitos, dahası anlatı ile bireyin kitle psikolojisi dışına çıkmasını sağlayan bir adımdır, ses³⁹.

Ses'in bir başka önemli işlevi, bir ânı (zamanı) geçmiş haline getirebilmektir. Çünkü o ânın geçmiş olabilmesi için ân "ses" ile zamana iliştiirilmesi yani işlenmesi gerekir. Bu tıpkı, sesin

³⁹ İlk söylence kuşkusuz psikolojik karakter taşıyordu, yani kahraman söylencesiydi; doğayı konu alan açıklayıcı söylence, çok daha sonraları doğmuş olmalı. Söz konusu adımı atarak hayalinde kendisini kitleden koparan ozan, Rank'ın yine belirttiği gibi, ayrıldığı kitleye varıyor, ona kafasından uydurduğu kahramanın başardığı işleri anlatıyordu. Bu kahraman da aslında kendisinden başkası değildi. Dolayısıyla, ozan, bulunduğu yerden gerçek yaşama inerek dinleyicilerini kendi hayal dünyasına çekip almaktaydı. Dinleyiciler ise ozanın ne dediğini anlıyor, ilk babaya karşı ortak beslenen düşmanlığa dayanarak ozanın kahramanı ile özdeşleşmeye gidebiliyordu (Freund, 2017: 111).

ânda asılı kalmasıdır. Nasıl ki yazının var olması için “yazmak” gerekmektedir, “zaman”ın var olması için de “ses” gereklidir.

Elias’ın zaman anlayışı da “dil” temellidir (2000: 46; Akt. İlhan, 2018: 52). Dil, bir toplumun kuşaklar boyunca var olmasının olmazsa olmaz koşullarından bir tanesidir. Ona göre dil, bir toplumu zaman ile kuran bir sembolik boyuttur. Zaman aslında bir toplumun içindeki iletişim biçimidir. Bireyler kendi aralarında bu “zaman” ile anlaşır; bu anlaşmanın temeli de dilin sembolik yapısıdır. Bir toplumun yaşam akışını kurgulayan bir “anlam” deposu olan dil, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında kurulan bağlantının da zinciridir (İlhan, 2018: 52).

Çünkü Elias, insanın doğuşundan itibaren üç boyutlu mekân ve zaman olmak üzere dört boyutlu bir dünyada yaşadığını savunur (2000: 171; Akt. İlhan, 2018). Ancak bu insan için yeterli değildir; çünkü insan yaşadıklarını, yapıp ettiklerini sentezlemeye (soyutlamaya) sokarak sembolik bir boyut daha oluşturur. Bu boyut, insanın dil dünyasıdır. İnsan ürünü olan her şeyin bu sembolik boyut içinde bir “anlamı” vardır; dahası mekân ve zaman boyutlarının da bu boyutta bir anlamı vardır. Bu da iletişim dünyasında olan her şey bu beşinci boyutun ürünleridir (İlhan, 2018: 53). Üstelik varlıklar arasında yalnız insana *anthropos* adı verilmiştir; çünkü, *o, gördüğü şeyi inceler (anathtrôn ha epope)*⁴⁰ (Platon, 2000: 41). Dahası *anthropos*, sesletimli dili kullanan anlamına da gelir. Bu, bizim anlatı gerçekleştirme hipotezimize son derece uygundur. Yani, insan ancak ve ancak anlatmaya başladığı *ân* insan olur.⁴¹

Cassirer de (2017: 19) dilin bir bir “ad kavramları” ya da “fiil kavramları” evresiyle başlayamayacağını aksine dilin bu biçimler arasındaki ayrımı üreten vasıtanın ta kendisi olduğu belirtir. Ona göre bu, kalıcının geçiciliğe karşı konumlandığı bir “ân”dır.

Ses’in varlığa dönüşmesi üzerine Martin Heidegger’e göre söyleme ve işitmenin anlamada temellendirildiğine ve işitmenin dil geleneğinin içine doğmakla mümkün olduğunu savunur. Ona göre “hakiki bir işitme potansiyeli ve şeffaf durumda bir başkasıyla birlikte varlık olmak

⁴⁰ *Anthropos* kelimesinin “yukarıya bakmak” ya da “artikülasyonlu (sesletimli) dili olmak” kelimelerinden geldiğini ileri sürenler de vardır. [Sesletim, havanın ses tellerinden geçerek dil, dudak, damak, dişler ve burun tarafından biçimlenip ses, hece ve kelimeler halinde işlenmesidir.]

⁴¹ Öznelğin temeli anlatıdır ve anlatı, biçimi ile yaşantıyı da belirlemektedir. Diğer bir deyişle der Parman (2018: 161), yaşantı anlatıyı değil, anlatı yaşantıyı biçimlendirmektedir. Dolayısıyla, insan yaşamını biçimlendirmeye başladığı an günümüz insanı olmuştur.

mümkündür (2002b: 330; Akt. İlhan, 2018: 142). Ve Ong, esas olarak iletişime hâkim olanın dil ve dili duyuran sesler olduğunu belirtmiştir (2010: 19).

Sözün buecessüm ettirilişi insan zihniyetinin gelişiminde hayati önemdedir. Çünkü o, dilin doğasındaki tinsel gücün biraz olsun anlaşılabilceği ilk biçimidir; *sözün*, ideal bir araç, zihnin bir organonu⁴² ve tinsel gerçekliğin inşası ile gelişiminde asli bir işlev olarak anlaşılabilmesi için ilkin mitsel düşünce tarzında tözsel bir varlık ve güç olarak kavranması gerekir (Cassirer, 2017: 73). Bu, *sesin* güce dönüşmesidir. Bu sebeple, halk psikolojisinde sözün yeri büyüktür ve bu sebeple mitsel anlatı oluşur. Çünkü ilk, söz tözsel varlık ve güçtür. İnsan zihninin dili ile bulunduğu bu ilk anlardaki tüm bu ses olgusundan, sesletim yani sesi oluşturma ve ses'in bir varlıkmişçasına *isme* dönüşmesine bakacak olursak isim ile kişilik arasında birçok kültürde böylesi bir bağın varlığından söz edebiliriz. Cassirer'in de ifade ettiği gibi ad ve özün birbirleriyle zorunlu ve içsel bir ilişki taşıdıklarını, adın nesneyi göstermekle kalmayıp aslında onun özü olduğunu, gerçek nesnenin adda bil kuvve içerdiğini ifade eden yaklaşım tam da mit üreten bilincin kendisinin asli varsayımlarından biridir (2017: 9). Bizler dua ederken, tanrılara, sanki başkasını bilmiyormuş gibi, “ne olursa olsun, hangi kökten gelirse gelsin onların hoşlanacakları adlarla” hitap etmeyi düstur edinmişizdir⁴³ (Platon, 2000: 45). Ayrıca Cassirer'e göre ad, hakiki anlamda töz niteliğinde bir *varlık* ve taşıyıcısının tümleşik bir parçası olarak alındığı taktirde aşağı yukarı aksesuar niteliğinde bir kişisel iyelik olmanın üzerinde bir mevkii⁴⁴ bile edinebilir (2017: 61). Bu demektir ki, ses; henüz anlatıya dönüşme aşamasında dahi bir varlık, bir oluşum ve bir yaratım gücüne sahiptir. Bilinçli deneyim sözcüğe bağlı olmakla kalmaz, onun tarafından tüketilir de. Adla saptanan şey, bundan böyle yalnız gerçek değil, *gerçekliktir* de (Cassirer, 2017: 69). İşte bu, isim vermenin gerçek ile gerçeklik olgusunu açığa çıkarır. Mekik nasıl kumaş yapmaya yarayan bir âlet ise, ad da bilgi iletmeye⁴⁵ ve realitede ayrımlar yapmaya yarayan bir âlettir (Platon, 2000: 17).

⁴² (Yun.) Araç, alet. Aristoteles mantık üzerine altı kitaptan oluaşn yapıtına, mantığın düşünme “aracı” olmasına izafeten organon adını vermiştir (Çev. notu: Kuzgun, 2017: 73).

⁴³ Dualarda kullanılan bu ihtiyatlı formül için bkz. *Euthydemos*, 228a, vs.

⁴⁴ Başka örneklerde, adın değişimi kimi zaman bir insanı yakın bir tehlikeye karşı korumaya hizmet eder; insan, biçimi sayesinde tanınmaz olacağı başka bir kendiliği üzerine alarak tehlikeden kaçır. Eve'lerde çocuklara, özellikle de abi ya da ablaları genç yaşta ölenlere, korkutucu bir yan anlama sahip ya da taşıyıcısına kimi insan-dışı tabiatlar yükleyen adlar vermek âdettendir; böylelikle ölümün korkutulup kaçırılabilceği ya da aldatılıp onların yanından sanki hiç de insan değillermişçasına geçip gitmesinin sağlanabilceği tasavvur edilir (Cassirer, 2017: 63).

⁴⁵ Burada tartışmasız kabul edilen bu iddianın izahı, ancak adların “belli bir doğal doğruluk”a sahip olmaları halinde mümkündür. Daha ileride, Kratylos, bu iddiayı yeniden ele alarak, ona daha sarih ve

Şeylere verilen adları belirleyen, aslında, onların hareket, akış ve oluş içinde buldukları fikridir⁴⁶ (Platon, 2000: 66). İlerleyen süreçte daha net açıklanacağı üzere denilebilir ki, bilincin ses ile sesletim yapması ve sesi varlığa dönüştürmesi, yine bilincin bir başarısıdır. Yani insan olmak, bilinçli olmak ve bir nesneyi tam anlamıyla kavrayıp dahası üstüne ona ad verebilmek; sesletimli bir biçimde seslenebilme kabiliyetini gerektirir. İşte bu, anlatı gerçekleştirme hipotezine açılan ilk penceredir.

Meillet de arkaik dönem insanların konuştuklarını varsayacak olursak, bu araca sahip olmalarını sağlayan şeyin entelektüel yetenekleri olduğu ve bu yeteneklerin bir dil üretmek ve bu dilin kullanım ve aktarımı için gerekli olanların kabaca aynısı olduğunu kabul etmek ve sözlü iletişim olmadan bu aracın açıklamasını yapabilmenin olanaksız olduğunu dile getirmektedir (1921: 86; Akt. Levy-Bruhl, 2006).

Bu durumda denilebilir ki, öncelikle ses, sonrasında sesletmek yani sesi varlığa dönüştürmek mit oluşumunda öncelikli durumdur. Bu türden bir ses oluşumu, Cassirer'in de belirttiği üzere (2017: 64), kutsalı beraberinde getirir. Ona göre; arkalarında yatan güdülenim bakımından bütünüyle mitsel olan usuller dil üzerinde köklü bir etkiye sahip olmuşlar ve söz dağarcıklarını dikkate değer ölçüde değişime uğratmışlardır. Ayrıca bir *varlık*in gücü ne denli ilerilere uzanırsa, kendisi de o denli büyük miktarda mitsel kuvvet ve “anlam”ı kendinde tecessüm ettirir ve adının etki alanı da o denli büyüktür. O halde gizlilik kuralı her şeyden önce ve asli biçimde *kutsal ada* uygulanır; çünkü onun anılması tanrının doğasında olan tüm güçleri doğrudan serbest bırakacaktır diyen Cassirer (2017: 64) aynı zamanda tüm kültürel değerlerin bir kurtarıcıya bu şekilde atfedilişini son derece evrensel bulur ve tanrı kavramının özünü ve kökenini bu tasarımda bulmayı öngörür (2017: 71). Ses'in Tanrı'yı yarattığı düşüncesi, halk psikolojisi yaklaşımında incelendiğinde, bilincin sesle tanıştığı o ân, kendini bulması ve kendini anlayabilmesi için kendisi gibi bir başkasına ihtiyaç duyması savını da göz önünde bulundurduğumuzda; mit sonrası oluşumlarında örnek teşkil edebilir.

---

daha mutlak bir şekil verecek: Sokrates ise, Kratylos'a karşı çıkararak dilin oluşumunda itibarlığın bir payı olması durumunda, bu iddianın savunulamaz olacağını gösterecektir.

⁴⁶ Sokrates'e göre; ad, bir varlığın mahiyetini anlatacak bir iletişim yoludur ve taklitle anlatır. Fakat bu taklit 'melemek' gibi bir taklit değildir ve “insan” da her objenin özünü harf ve hecelerle taklit edebilen, her şeyi kendi realitesi içinde gösterebilen yani “ad vermesini bilen” kimsedir (Platon, 2000: 89-95).

Arkaik insanda bilincin kendini yarattığı o an ile çocuk zihnindeki anlatıma odaklandığımızda ise yine bir yaratımın söz konusu olduğunu görmekteyiz. Campbell, sözün köken bakımından ilk olduğu gibi güç bakımından da üstün olduğunu savunur ve “Çoğu kez tanrının kendisinin ismi olmaksızın etkinin gerçek kaynağı olarak görünen tanrısallığın adıdır; hatta adın bilgisi bilene varlık ve tanrının iradesi üzerinde egemenlik verir.” der (2017: 59). Ona göre “Yoktan var etme” adı verilen ve ilahiyatçılarca yüceltilen kavram, gerçekte -en azından kavramın belgelendiği varsayılan metinde- addan yaratma, adı söylemedir (Campbell, 2006: 105). Ve aynı olguda, halk psikolojisi bakış açısında yani zihin kuramı bağlamına oldukça uyan Campbell, bebeğin birincil yaratma kavramını da arkaik insanın tanrı yaratma kavramına bağlar. Dahası bebek ile arkaik insanı ses ve yaratımda bir noktada buluşturan Campbell şöyle der: Arkaik insan kozmolojilerinde, bebeklikteki gibi, yaratıcının temel endişesi insanın mutluluğu ve elemidir. Çünkü katılma kavramı yani ânın içinde bulunma -ki bunu Campbell deneyimin öznel ve nesnel yönlerinin bağdaştırılması olarak nitelendirir- bebeklerin ve arkaik felsefe sistemlerinin düşüncesinde şeylerin adlarının şeylerin özüne ait, işitsel yönleri olarak kabul edilmesine kadar vardığını iddia eder (2006: 104).

Ses, insanın var olduğu ilk andır. Bilincin kendini bulduğu bu ilk anda, sesin mi bilinci geliştirdiği; bilincin mi sesi geliştirdiği düşüncesini inceleyecek olursak; öncelikle dil meselesinin yalnızca sesi ve sözü çevreleyen bir hale değil daha çok belleğin kıvrımlarında biçimlenen bir yapı (İlhan, 2018: 19) olduğunun altını çizmek gerekir. Çünkü sesin yalnızca insanoğlunda olmadığını biliyoruz. “Sapiens dilini tüm dünyayı fethetmesini sağlayacak kadar güçlü kılan özellik neydi⁴⁷ (Harari, 2016: 35)?” sorusuna Meillet aracılığıyla şöyle denebilir: İnsanın yararlandığı dilin özgünlüğü ve gücünün nedeni sözcüğün her bağlamda yer alabilmesidir. İnsan diliyle hayvan dili arasındaki temel fark hayvan dilinin unsurlarının birbirleriyle kombine edilememesidir. İnsan dilininkilerse tam tersine çok az sayıda sözcükle

---

⁴⁷ Üstelik bu ilk de değildi. Her hayvan türünün bir tür dili vardır. Örneğin karıncalar ve arılar gibi böceklerin bile karmaşık biçimde iletişim kurduğu bilinir, bu da genellikle gıdanın nerede bulunduğunu iletmek için kullanılır. Sapiens dili, ilk sesli dil de değildi; tüm maymun türleri dahil pek çok hayvanın sesli dilleri vardır. Örneğin yeşil maymunlar iletişim kurmak için pek çok farklı ses çıkarırlar. Zoologlar şu ana kadar “Dikkatli ol! Kartal geliyor!” anlamına gelen birini tanımlayabildi. Biraz daha farklı bir diğeri, “Dikkat et! Aslan!” anlamına geliyor. Araştırmacılar ilk çağrının kaydını bir grup maymuna dinlettiğinde, maymunlar yaptıkları işi bırakıp korkuyla yukarıya baktılar. Aynı grup, ikinci çağrı dinletildiğindeyse hemen bir ağaca tırmandı. Sapiensler yeşil maymunlardan çok daha çeşitli sesler çıkarabiliyordu, ama balinalar ve fillerin de aynı derecede etkileyici yetenekleri vardır. Bir papağan, Albert Einstein’ın söylediği her şeyi söyleyebileceği gibi, aynı zamanda çalan telefon, sertçe kapanan kapı ve siren seslerini de taklit edebilir. Einstein’ın bir papağana göre pek çok üstünlüğü vardı elbet, ama ses konusunda değil. Peki o hâlde dilimizi bu kadar özel kılan şey ne (Harari, 2017: 35)?

irademiz ya da hayal gücümüzü kullanarak istediğimiz kadar kombinasyon oluşturarak istediğimiz her şeyi söyleyebilme olanağı tanımaktadırlar (Meillet, 1921: 10; Akt. Levy-Bruhl, 2006). İşte bu, sesin zihindeki görüntüleri sayesinde meydana gelir.

Ayrıca Usener, öylesine geniştir ki dilin kendisi, insanın bilinçli farkındalığı olmaksızın süreci hazırlayıp tetikleseydi nasıl kapatabileceğini hayal edemezdim, der ve gündelik, bireysel ifadeler çoklusundan *tek* bir ifade çıkartan; gösterimini, delaletini -onların hepsini gösterebilecek kadar- daha fazla sayıda özel örneğe genişleten ve bir cins kavramını ifade gücü kazanana dek yayan tek bir ifade çıkmasına neden olan dildir (Usener, 1896: 321) şeklinde ifade eder.

Sapiens sesi, bir dil olma yolunda bir ânı sese dönüştürerek varlık haline getirebilir. Ong da sapiens dilinin yalnızca iletişimde değil, düşüncenin de sesle özel bir biçimde bağlı olduğunu savunur. O, “Bir görüntü bin kelimeye değer” değişimini çoğumuz biliriz. Çünkü bir görüntü, ancak belirli koşullarda bin kelimenin yerini tutar ki o da görüntüyü çevreleyen kelimeleri içeren bağlamdır (Ong 2010: 19) diyerek bilince sahip insanoğlunun sesi görüntüye getirmesinin altını çizer.

Bu görüngülerle mit oluşumlarındaki anlık Tanrı yaratımlarına dönecek olursak aslında sesin, bilinç aracılığıyla kendini tanıması, meydana gelmesi olduğunu belirtebiliriz. Cassirer de sesin kendinden bir tanrı yaratmasını böyle ele alır.

Söz konusu tanrısallığın ortaya çıkmasına neden olan tikel etkinlikten türetilen özel bir isim verilir. Bu isim anlaşıldığında ve de kökensel anlamıyla alındığında anlamının sınırları tanrının güçlerinin de sınırları olacaktır; bu isim aracılığıyla tanrı asli olarak kendisi için yaratıldığı dar sahaya kalıcı olarak sadık kalır (Cassirer, 2017: 28). Bununla birlikte tam aksine, tesadüfi bir fonetik değişim ya da fiil kökünün tedavülden kalkması aracılığıyla anlamını ve yaşayan dille bağlantısını yitirirse, bu durumda isim artık onu kullananlara, onu taşıyan öznenin münhasıran bağlı olması gereken tekil bir etkinliğe ilişkin tasavvuru ima etmez. Sözcük bir özel isim haline gelmiştir ve tıpkı bir insana verilen isim gibi, bir kişilik fikrini çağırıştırır artık. Böylece, kendine ait bir yasayla gelişmeyi sürdüren yeni bir varlık üretilmiştir. Belli bir doğadansa belli bir etkinliği ifade etmiş olan özel tanrı kavramı, şimdi cisimleşmekte, deyim yerindeyse bedenleşmektedir (Usener, 1896: 301-302; Akt. Cassirer, 2017: 28).

Böylece, sesin bilinç düzeyinde nasıl bir tanrı yarattığı ve bu anlık tanrıların zamanla varlığın nitel bir adı haline gelmesiyle normalleştiği ve süreç içerisinde kahramana evrildiği

gözlemlenebilir. Bu, dilin varlığını, anlatımın ve dolayısıyla mitsel unsurların bilinç çerçevesinde nasıl oluştuğunu gösterir bir unsurdur⁴⁸.

İşte sesin kendini bir varlığa dönüştürmesinin ardından, bu varlığın karşılıklı anlam bulması ve karşılıklı yaratımlarla ânda kalması, sapiens dilinin önemini ortaya koyar. Çünkü söz konusu varlığın -doğasının, gücünün ve mertebesinin çeşitli veçhelerini ifade eden- bir dizi unvanı haline gelirler (Usener, 1896: 325; Akt. Cassirer, 2017: 28-29). Karmaşık olmayan toplumlar ya da küçük gruplarda sosyal anlam dolaşımının en önemli biçimi karşılıklı konuşmaktır. Dil sosyal gerçeklik yapısının en asil biçimidir. Konuşma yoluyla bir sosyal dünya kurulur ve sürdürülür (Assmann, 2018: 150). Bilinç, önce sesin varlığı için ve ardından halk olmak için gereklidir. Bu demektir ki homo-narrative olmanın gerçekliği önce yaratmada başlar; ardından yaratma karşılıklı etkileşimle anlatmaya dönüşür ve halk ve toplum oluşur. Tüm bunlar olurken, kutsalın, hafızanın, tekrarın ses ve sesin varlık gücüyle dua ile bağlantılı olduğunu ve yine *duanın* yani sesin gücünün anlatıya yani *dine* dönüştüğünü şöyle anlatabiliriz:

3.3.2. Ses, Söz, Dua, Anlatı

Ses -> Söz -> [Kutsal -> Hafıza -> Tekrar] -> Dua -> Din (=Anlatı)

Ses'in sözle ilgili anatomik ve fizyolojik koşullar ne olursa olsunlar, dilin en önemli özelliğinin temel nedeninin zihinsel bir özellik olduğunu açıkladık. Meillet (1921: 1; Akt. Levy-Bruhl, 2006) de bu özellik ile ilgili insan sesini hayvan seslerinden ayıranın sesin insan zihninde canlanması şeklinde ifade eder. Ses'in sadece ses olarak meydana gelmesi "anlık tanrılar" sayesinde onu kutsal yapmıştı. Bir kez daha hatırlatalım Cassirer (2017: 57) ne demişti: Var olan her şey onun gönlünün düşüncesi ve dilinin buyruğuyla varlığa gelmiştir; fiziksel ve tinsel

⁴⁸ Bu noktada bu sözel biçimleri varlığa getiren bilinç düzeyinin "anlık tanrılar" üretildiği bilinç düzeyinden bile ne kadar önce geldiği görülebilir. Çünkü anlık tanrı geçiciliğine karşın, her zaman bireysel, kişisel bir biçimdir; buna karşılık burada kutsal ve tanrısal, insanı ani bir dehşet ya da hayranlıkla dolduran yine de bütünüyle kişisellik dışı, denilebilir ki "anonim" bir karakter taşır. Anlık Tanrı âni, bilincin henüz evrimleşme noktasında nidâlara yüklenen anlam olarak da değerlendirilebilir. Şayet "anlık tanrı" yaratıcı, mitsel-dinsel bilinç tarafından meydana getirilen ilk fiili biçimse, bu fiililik her şeye rağmen yine de mitsel-dinsel hissin genel kudretinde temellenir (Cassirer, 2017: 84-85). Kısacası Cassirer, bugün halk psikolojisi olarak terimlenen; ortaya konan ampirik biçimde sonuçlandırılan bu "şey"i; arkaik insanın *mitsel-dinsel bilinci* olarak nitelendirmiştir.

varlığın tümü Ka'nın⁴⁹ varoluşunun yanı sıra şeylerin bütün özellikleri doğumlarını bu ikisine borçludur. Ayrıca Cassirer, Tanrı'nın imgesinin icra ettiği işlevin aynısının, kalıcı varoluşa yönelik aynı eğilimin, dilin telaffuz edilmiş seslerine atfetmiştir. Ona göre sözcük tıpkı bir Tanrı ya da tanrısal gibi, insanın karşısına kendisine ait bir yaratım olarak değil, kendinde ve kendi sayesinde var olan nesnel bir gerçeklik olarak çıkar (Cassirer, 2017: 45). Böylece ses, söz'e, söz varlığa ve varlık Tanrı'ya dönüşmektedir. Söz'ün varlığa dönüşmesini Malinowski ise şöyle özetlemiştir: Ateşli balıkçı ya da avcı hayalinde avın ağa takıldığını, okun hayvana rastladığını görür; onlara seslenir, büyük av düşüne sözcüklere canlılık verir, hatta özlediği şeyi hareketle canlandırılacak kadar ileri gider. Geceleyin ormanlarda kaybolan insan, kör inançların yarattığı korkuyla, kendisini dört bir yandan hayaletler izlerken, onlara seslenir, onları püskürtmeye, ürkütmeye çalışır ya da ölü taklidi yaparak kurtulmaya çalışan bir hayvan gibi korku içinde geriler. Bu tepkiler evrensel bir psikofizyolojik mekanizmaya dayanan bir duruma insanın doğal yanıtıdır (Malinowski, 2000: 80). Dolayısıyla denilebilir ki ses, varlık oldu; varlığın vukuu bulmasıyla o ilk ân kutsal⁵⁰ oldu.

Ana şema şöyledir aslında: *Ses -> Söz -> Dua -> Anlatı (Din)*

Sözün dua⁵¹ya giden sürecinde bu kutsallık anlık mıydı yoksa insan zihni onu bir kez yaratınca bu güçten kopamaz mıydı? Bu noktada bir önceki bölümde anlattığımız hafıza süreci girmektedir. Ses, hafıza sayesinde devinimsel⁵² bir biçimde tekrar edildi. Bu, kutsalın tekrarı

⁴⁹ Mısır mitolojisinde yaşamsal öz. Bir kişi öldüğünde Ka'nın bedenden ayrıldığına inanılırdı (Çev. notu: Kuzgun, 2017: 57).

⁵⁰ Mısır'da da yaratılıştan önceki devir, hiçbir tanrının var olmadığı ve nesnelerin hiçbiri için herhangi bir ada rastlanmayan zaman olarak anılırdı. Bu belirsiz durumdan ilk belirli varoluş, yaratıcı tanrı kendi adını telaffuz ettiğinde ve bu sözcükte ikamet eden güç onu varlığa çağırdığında çıkar. Tanrının kendisinin nedeni gerçek bir *causa sui* (Yun. nedeni kendinde olmak) oluşuna yönelik bu tasavvur, adının büyüsel gücü aracılığıyla doğuşuna dair öyküde mitsel açıdan ifade edilir. Ondandır önce hiçbir tanrı yoktu, ayrıca onun yanı sıra herhangi bir tanrı mevcut değildi, "onun için, ona ad verecek hiçbir anne yoktu, herhangi bir baba da o adı telaffuz etmiş değildi şöyle diyerek: "benim onu dünyaya getiren" Ölüler kitabında, güneş-tanrı Râ, adlarını, yani, kişisel özelliklerini ve güçlerini kendisine yine kendisinin vermesi dolayısıyla kendi yaratıcısı olarak sunulur. Ayrıca varoluşa ve belirli varlığa sahip diğer her şey *demiourgosta* (Yun. yapıcı, usta, sanatkâr) bulunan bu asli konuşma gücünden çıkar; o, konuşmasıyla tanrıların ve insanların doğumuna neden olur (Cassirer, 2017: 96).

⁵¹ Toplayıcının doğanın ortasında pasif bir rol oynamakta oluşundan kaynaklandığı açıktır. Doğal olarak, toplayıcının korunma ihtiyacı onu kendi klanı (biz) dışındakilere (onlar) karşı, yalvarıcı/duacı kılar. Dua edilip yalvarılacak muhatap ise kendi dışındaki her şeydir. Doğa ortasında yapayalnız, derleyip topladığı ile geçinmeye çalışan, doğada canlı cansız her şeyi kendisine benzer bir biliş haline sahip olarak düşünmekte yani onlara ruh izafe etmektedir (Çobanoğlu, 2016: 15).

⁵² Hafızanın devinimsel anlatıyı oluşturması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. 3.2.1.

demekti. Böylece aslında bilinç olduğu an itibariyle yani hafızayla birleştiği anda sesi dinleştirdi. Bu din, aslında söylemdi; *anlatıydı*. Fakat öncesinde tekrarı biraz daha açalım.

Anlatıların ekolojisinde, geri dönüşüm çok eski bir süreçtir. Bir mitin her anlatılışında bu eskilerden ifade edilir ve her parçanın hikâyeye kattığı kendi evveliyatı, yaşam tarihi vardır (Levi-Strauss, 2018: 9; Akt. Wendy Doniger, Önsöz içinde). Tekrar, insanın her seferinde aynı süreçleri tekrar keşfetmek zorunda kalmasını engeller, önceden genellediği olgunun kavramını belleğinden erkenden çağırıp ona karşı önlem alıcı yapılar kurmasını, kavram haritasında yeni bağlamlar keşfetmesini, hayal kurmasını, yeni soyut hedeflerde kendini denemesini ve gerçekleştirmesini sağlar (Bilgiç, 2016: 37). Bu, sesi hatırlama ve tekrar etmedir. İlhan (2018: 152) ise şöyle ifade eder: Yineleme, sözlü kültür çevresinin halk hikâyesi, destan, efsane vb. gibi anlatılarla “ritüelistik” bir “canlandırma” çabasıyla geçmişi şimdide yeniden zamansallaştırarak o bir önceki kuşağın mirası olarak tevarüs edilmesini sağlar. Dolayısıyla önce ses (ardından bu anlatı olacak) geçmişin her seferinde yeniden yaşanmasını sağlar ve kutsalın hep insanoğlu ile bir arada olmasını sağlar. Bu kutsal, yalnızca sözde değil; işte de kendini gösterecekti. Sir James Frazer, ilkelerin inancında sözle iş arasındaki ilişkiye işaret etmiştir; anlatıdaki ve tılsımdaki sözcüklerle ayindeki ve törendeki eylemlerin ilkel inancın iki yüzü olduklarını göstermiştir. Faust’un ortaya attığı derin felsefi soru, sözün mü işin mi önceliğidir. İnsanın kökeni, söylenen düşüncenin ve işe dönüşmüş düşüncenin kökenidir. Söz olmasa, bu ister kuru, akılcı bir konuşmada, ister büyü tılsımında söylensin veya yüce tanrılara yakarıda kullanılsın, insan kültürel serüvenlerinin başlangıcı olamazdı (Malinowski, 2000: 152). Bu, sözcüklerin ayinsel özellik taşıdığına bir başka örnektir. Ayinsel özellik tekrarlarla birlikte riti ve elbette ritüeli oluşturacaktır. İşte bu noktada Malinowski’nin (2000: 35) bir soyun dili, miti ve kutsal anlatıları ile ayinsel ve ahlaki eylemleri, toplumsal düzeni ve hatta pratik faaliyetleri arasında sıkı bir ilişki olduğunu söylemesi anlam bulur. Çünkü anlatıya giden bu kutsal yolda tekrar ve dolayısıyla aslında canlandırma -çünkü “tekrarlama” ve “canlandırma” bir ilintinin iki farklı biçimidir (Assmann, 2018: 24)- *sese, söze, kutsala, duaya ve dine* yani *anlatıya* eşlik eder.

Tekrar, yaratıcı hareketin tekrarlanması gibiydi; dünya tekrar yaratılmış gibi, yeni yıl ile yeni bir başlangıç hareketi tarafından başlatılan yeni bir zaman halkası olarak en iyi şekilde başlatıldı (Pettazoni, 2006: 181). Mitsel bilinç insan kişiliğini sabit ve değişmez bir şey olarak görmez; bir insanın yaşamının her evresini yeni bir kişilik, yeni bir ‘kendilik’ olarak kavrar (Cassirer,

2017: 63). Dolayısıyla tekrar, aslında bilincin oluşmasının yanı sıra, bilincin berraklaşmasında etkili olmuştur. Her tekrar önce yeniden üretmeyi, her üretimde yeniden doğmayı getirmiş; zamanla tekrar olduğu bilince işlendikçe zihinde yer etmiş ve zihnin canlandırmalarına yani bilince yarar sağlamıştır. Tıpkı “ben”in algılanmasında hem “biz”in hem de “ben”in etkisi olduğu gibi farklı nosyonların bir araya gelerek bir anlatı oluşturmasında önce “tekrar”ın önemi ve işlevi vardır.

Sözün oluşu, duayı doğurdu. Söz, sesletim aracılığıyla büyüselliğini ispatladı ve düşünce anlattıkça gelişti. Zamanla ses ve düşünce ayrılmaya başladı fakat o ilk zamanki değer hiç unutulmadı: Ses, tekrar ve kutsaldan başka, ancak ve ancak düşünceyle bütünleştiğinde değerlidir.

Dilsel kavramların gelişiminin dinsel fikirlerin gelişimiyle nasıl bağlantılı olduğunu ve hangi özsel özelliklerde örtüşüklerini görmek için gerçekten de uzak geçmişe erişmemiz gerekir (Cassirer, 2017: 33). *Duanın* bugünkü noktasından geçmişe gidildiğinde dilsel-dinsel bağdaşım Cassirer’in de belirttiği gibi gözler önüne serilir. Çünkü ona göre duanın sözleri maddi yaratımı önceler ve onu *kötünün* yıkıcı güçlerine karşı sürekli korur (2017: 59). Dinlerin tanrılar tarafından değil, insanlar tarafından yaratıldığını ve sosyal işlevleriyle tanımlandığını zaten biliyoruz (Harari, 2017: 192). Zihnin, sözü doğurması gibi; doğurduğu söze özel anlam vermesi gibi, Ernst insanın bilinçle yaptığı (icat ettiği) araçta⁵³ da aynı olguyu gözlemler. Belli bir aleti kullanıma geçirir geçirmez onu insan yapımı olarak görmektense kendine ait güçlerle donanmış başlı başına bir varlık olarak görür.

Sesler, zihinle birleştikten sonra “anlatı” oluşur.

Mite halk psikolojisi yaklaşımından önce, arkaik insanın sesinin zihinle birleştiği o ândan; *duadan* ve daha da önemlisi adına *dua* dediğimiz *anlatıdan* bahsetmek gerekir. Halk psikolojisi becerileri içerisinde şu tanım bu noktada değerlidir: *Dil, bilinç ile aynı anda zihinde yer alan bir yeti olmakla birlikte çocuğun dil becerileri özellikle karmaşık söz dizimi ve kelime bilgisi, halk psikolojisiyle yakından ilişkilidir* (Stanzione ve Schick, 2014; Akt. Gürleyik, 2018: 11).

⁵³ En eski zamanlarda özellikle balta ve çekiç böyle dinsel anlam kazanmış görünmektedir (Cassirer, 2017: 70).

Bu anlamda halk psikolojisi en temel kavramıyla bir gerçekliğin zihinde oluşması, bilincin önce kendini; ardından çevresini karşısında ve bilincinde tanımlaması anlamına gelir.

Kant; “gerçekliği”, genel yasaları izleyen, böylelikle de “deneyim bağlamında” yerini alan her ampirik görüşü içeriği olarak tanımladığında, gerçeklik kavramının çıkarımsal düşünce kriteri dahilinde kapsamlı bir tanımını vermiş oluyordu. Ne var ki, mitsel tasavvur ve ilkel sözel kavramlaştırma bunun gibi bir “deneyim bağlamı” tanımaz. Onların, işlevi, gördüğümüz gibi, daha çok, neredeyse şiddetli diyebileceğimiz bir ayrı kılma ve bireyleştirme sürecidir. Ancak bu yeğin bireyleştirme tamamen erdirildiğinde, dolayumsuz görüşü tekil bir noktaya odaklandığında, denilebilir ki, indirgendiğinde, mitsel ya da dilsel biçim doğar ve sözcük yahut anlık tanrı yaratılır. Ayrıca bu özel doğuş dil ile mite ortak olan entelektüel içeriğin tipini belirler; çünkü nerede anlama süreci bir içeriğin genişletilmesini, yayılmasını, tümelleştirilmesini değil de daha ziyade onun en yüksek yeğinleştirilmesini amaçlıyorsa, bu olgu insan bilincini etkilemeden geçemez. Bu şekilde büyülenmiş bir zihin için başka her şey yitip gider; somut veri ile deneyimin sistematikleştirilmiş bütünselliği arasındaki tüm köprüler yıkılır; buna karşılık mevcut gerçeklik, mitsel ya da dilsel kavramlaştırmanın onu vurguladığı ve şekillendirdiği haliyle, bütün öznel alanı doldurur (Cassirer, 2017: 69).

Cassirer’den alıntıladığımız bu metinde, halk psikolojisi yaklaşımına uygun olarak Kant’ın günümüz gerçekliğinden başka, ilkelin gerçekliğinin sözde var olmasından bahseder. Yine ona göre dilsel kavramlaştırma bilinç ile oluşurken; bilinci etkilemeden ona dokunmadan yani onu büyütmeden ondan ayrılmaz. Bu anlamda, mit dilden tekrar tekrar yeni bir anlam ve zenginlik elde eder; tıpkı dilin de mitten elde ettiği gibi. Ayrıca bu daimî etkileşim ve iç içe geçme, her ikisinin de kendisinden çıktığı ve basitçe farklı ifadelerini, tezahürlerini ve aşamalarını teşkil ettikleri zihinsel ilkenin birliğine tanıklık eder (Cassirer, 2017: 113). Bu sebeple, ses zihne değdiğinde anlamlı bir anlatı olurken; bu anlam zihni de giderek daha çok besleyecek ve günümüz insan gerçekliğine ulaştıracaktır.

Sesletim, yani anlatma işte bu sebeple, insanı insanlığa götüren yegâne olgudur.

İnsanlar anlatı yeteneğini geliştirdi çünkü yoğun sosyal, işbirlikçi ve rekabetçi türlerin üyeleri olarak atalarımızın yaşamı, birbirlerinin zihinlerinde ne kadar iyi sonuç alabildiklerine bağlıydı (Tooby&Cosmides, 1995; Akt. Hutto, 2009: 25). Bir an için, bir orman içinde toplayıcılıkla geçinen ilkel veya arkaik bir topluluğun bulduğu mantarları yiyerek geçinen ferdini düşünmemizi sağlayan Çobanoğlu (2016: 12), bu ferdin yaşayabilmek için sadece mantar bulmak zorunda değil; aynı zamanda “zehirsiz” olan yani yenilebilen mantarı bulmak zorunda olduğunun altını çizerek bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Pettazzoni için de

dünyanın yaratılışını anlatmak dünyanın korunmasına yardım eder; insanın, toplumun ya da kabile grubunun menşeinin anlatılması, insan türünün korunmasına yardımcı olur (Pettazzoni, 2006: 181). Dolayısıyla *anlatma* bir yetenek olarak düşünülebilir ya da zihnin evrimi için bir ihtiyaç. Anlatı gerçekleştirme hipotezini ortaya atan Hutto da halk psikolojisi anlatılarına doğal bir eğilimimiz olduğunu düşünür ve belki de buna sağlayan mekanizmaların kendi başına bir “zihin teorisi” içermese bile, anlatı üretmek ve tüketmek için özel ve biricik mekanizmalar miras aldığımızın altını çizer (Hutto, 2009: 26). Çünkü ona göre anlatıların halk psikolojisi (zihin kuramı) yetkinliğini arttırmada bu tür bir rol oynadığını düşünmek, bilişin kültürle birlikte evrimleşmesinin insan ortamlarının kümülatif⁵⁴ (cumulative) olarak değişmesine yol açan bir mekanizma oluşturduğu önerisine tam olarak uymaktadır (Sterelny, 2006; Akt. Hutto, 2009: 27).

Sembolik Düşünce, Mitsel Anlatma, Anlatı

Halk psikolojisi bağlamı içerisinde mitlerden söz edilecekse, sembolik düşünceden ve bu tür düşünme biçiminden bahsetmeden geçilmemelidir. Dahası aslında şimdiye dek sembolik düşünce kavramı halkbilimi içerisinde konu edilmiş, ancak halk psikolojisi çerçevesinde değerlendirilmemiştir. Bu bağlamda, sembolik düşünce, İlhan’a göre de halkbilimsel anlamda temel bir problem içerir. Çünkü *sembolik düşünme*, halkbiliminin araştırma öznelere mitoslar, masallar, destanlar gibi, halkbilimsel imgelemin yaratılarını düşünme biçimidir. *Sembol* de bu üretimin ana malzemesidir (İlhan, 2018: 94). Peki ya mitsel anlatma ile sembolik düşünce aynı şey midir? Cassier’in dikkati çektiği, sembolik düşüncenin temel yapılarından biri mitik düşünmedir. Mitik düşünme, sembollerin açığa çıktığı, mitoslar, masallar, destanlar vb. gibi yaratılar olabileceği gibi, “milli kültür” kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek olan “toplumsal ide ve ülküler” alanında da ortaya çıkar (Özlem, 2008: 187). Kültürü yaratan insan düşüncesinin “sembolik formlar” ile olan ilişkisi aslında dilin mitik düşünce ile olan ilişkisini de ortaya koyar. Tıpkı halk psikolojisinin dilin üretilmesiyle zihinde bir ide yaratılması ve ancak anlatıya döküldüğü anda bilincin oluşması savı ile aynı anlama gelmektedir. Dil, İlhan’a göre halkların ilk sembolik formları ile mitik düşünce aynı kökten gelir (2018: 95). Max Müller için mitsel dünya özü itibarıyla bir yanılsama dünyasıdır; ancak, zihnin yanılgıyı ortaya çıkaran

⁵⁴ Yığılarak ilerleyen bilimlere anlatmak için kullanılan felsefi bir terimdir. Burada Türkçesi yığılma/birikimli olarak geçen bu kelimeyi orijinal teriminde kullanmayı tercih ettik. Bir *cummulative* bilgi, zincirin halkaları gibi sonraki bilgilerin kendinden önceki bilgilere eklenmesiyle oluşan bilgidir. Bu bilgilerin birbirlerinden kopuk olarak anlaşılabilirliği mümkün değildir.

asli ve mecburi kendini aldatması keşfedildiğinde açıklamasını bulan bir yanılsamadır burada söz konusu olan. Bu kendini aldatmanın kökleri, her daim insan zihniyle alay eden, hatta onu kendi mirası olan anlamların o yanardöner oyununda tuzağa düşüren dilde yatmaktadır (Cassirer, 2017: 12). İlhan da aynı şeyi savunur: İmgeler dilin sembolik bağlantısı olmadan bir anlatı özelliği kazanamazlar. Semboller, imgelerden farklı olarak, imgelemin kullandığı temel işlevsel araçlardır. Bir imge kendisini bir sembol aracılığıyla gösterir bir başka deyişle anlatabilir (2018: 95). Zaten bütün kendiliğinden eylemler ve kendiliğinden sözcükler, insanı istediği sonucu düşlemeye, tutkularını zapt edilmeyen jestlerle ifade etmeye ya da isteğini serbest bırakan, hedefinin gerçekleştiğini anlatan sözlerle tutkusunu açığa vurmaya götürür (Malinowski, 2000: 80).

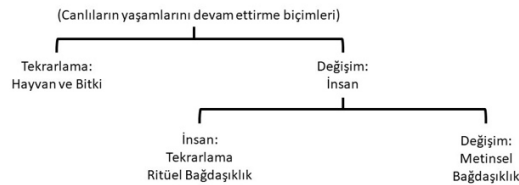
Aynı şekilde insanoğlundaki psikofizyolojik gerilim sözler ve jestlerle atıldıkça, azap veren görüntüler kaybolur, amaçlanan şey gerçekleşmeye yaklaşmış görünür ve yaşamla yeniden uyum sağlayarak dengemize kavuşuruz (Malinowski, 2000: 80). Bu sebeple denilebilir ki dil yani ses; anlatının ilk anı hatta *bilgilerin ya da yaşantı içeriklerinin aktarılmasında ikinci elden bir araç olmaktan da ötede, bizzat güdücü bir 'enerji'dir (...)* Bu enerji, betimleyen anlatımlardan 'anlam'lara geçildiğinde dil, işlevini söylencesel imgelerin işe karışmasıyla gerçekleştiren simgesel alan olur (Özlem, 2008: 189). Buna göre imgelem, işlevsel açıdan bir dizi amacı yerine getirmek için anlatisallaşır. Bunun için de dilin sembolik gücünü kullanır (İlhan, 2018: 101). Dolayısıyla, zihin bilinç anından önce kendinde kullandığı imgelerden sonra bilinç oluştuğu ân itibarıyla bu sembolik gücü kullanmaya ve günümüz anlatıları gibi önce zihinde canlandırıp ardından söze dökmeye başlar. Söz, böylece işlenmiş bir anlatı halini alır⁵⁵.

3.3.3. Anlatının Döngüselligi

Zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerinin tamamlanmasından hemen önceki anlatıların tekrar ve döngüselligi üzerinde durmanın da yararlı olacağını düşünmekteyiz. Bu anlamda, bu anlatıların neden döngüsel olduğunun yine canlı olmakla ve zihnin gelişim evreleri

⁵⁵ Ancak simgesel ifade ileriye ve geriye dönük bakışa olanak tanır, çünkü "ayrım"ın konulup, bırakılmaması ayrıca bilinçle sabitlenmesi yalnızca simge sayesinde. Zihnin bir kez yarattığı, bilincin bütünsel küresinden ayırdığı şey, söylenen söz ona, mührünü basıp kesin biçim verdikten sonra tekrar silinip gitmez (Cassirer, 2017: 48).

içerisindeki evrimle ilgili olduğuna değinmekte fayda var. Buna göre Assmann'ın canlıların yaşamlarını devam ettirme biçimleri ile ilgili şemasına baktığımızda...

Şekil 9. Assmann'ın Bağdaşıklık Şeması

...zihnin gelişim evrelerinden ilk evreye denk gelen ilkel beynin, otopilotun yani bedensel duyguların dürtülerin yönettiği sürüngen komplekse denk gelen noktada tekrarlamanın olduğu görülür. İnsanı anlatan ise “değişim”dir. Değişim, neofrontal korteks ile ilişkili, dilin, soyut düşüncenin, hayal kurma ve bilinçlilik yeteneklerinin ve dolayısıyla düşüncenin ve sözlü ifadenin var olduğu alana denk gelir.

İnsan geleneklerin yardımı ile doğayı örnek alan bir bağdaşıklık ve süreklilik biçimini hedeflemektedir. “Nature revolves but man advance” (Doğa döner, insan ilerler): İngiliz şair Edward Young'un 18. yüzyılın ortasında *Gece Düşünceleri* adlı eserinde formüle ettiği, doğal ve tarihi yaşam arasındaki bu temel fark, ritüel bağdaşıklık ilkesinde ortadan kalkar. İnsan, ritüelin temelindeki katı tekrarlama ilkesi sayesinde, doğal yenilenme sürecinin döngüsel yapısına uyum sağlar ve böylece Tanrısal sonsuza uzanan kozmik yaşamdan pay alır. Aristoteles'in *De Anima* adlı eserinde insanı, hayvan ve bitki dünyasından ayırmak için kullandığı tekrarlama ve çeşitleme ayrımı, çeşitlemeyi temsil eden insan dünyasının kendi içindeki bir ayrım için de aynen kullanılabilir (Assmann, 2018: 111-112).

Assmann'ın tekrarlama ile ilgili bu açıklaması, işlenmiş anlatı öncesinin neden tekrarlardan oluştuğuna açıklık getirmektedir. Şemaya göre, canlılar iki biçimde yaşarlar. Beynin beyin sapını kullananlar tekrarlama ve neo korteksi kullananlar değişimi seçenlerdir. Değişim bununla bitmez, çünkü insan da tekrarlama ve değişimlerden oluşur. Buna göre insanın tekrarlama ritüel bağdaşıklıkla ilişkiliyken, insanın değişimi kendini metinsel bağdaşıklıkta gösterir.

Ritüel bağdaşıklıktan metinsel bağdaşıklığa geçişin düzeyi ilerledikçe tekrarlama unsuru azalır, çünkü artık anlam için bir başka koruyucu kap bulunmuştur. Öte yandan bir

toplumun *bağdaşık yapısının* dayandığı anlam için ritüellerin metinlere göre çok daha güvenilir, sağlam bir kap oluşturup oluşturmayacağı kesin değildir. Anlam sadece dolaşım içinde canlı kalır. Ritüeller dolaşımın bir biçimidir. Metin ise kendiliğinden böyle bir işleve sahip değildir, canlı kalması için özel olarak yaygınlaştırılması gerekir. Metinler kullanılmadığı zaman anlamı korumak için bir kap olmaktan çok onun için mezara dönüşür ve sadece yorumcu, yorum aracı ve sanatı sayesinde anlamı yeniden canlandırabilir. Kuşkusuz bir ritüelin anlamı da unutulabilir, ancak o zaman yerini yeni bir anlam alır. Metinler anlamın devri için riskli bir biçimdir çünkü aynı zamanda ritüelde olmayan bir imkâna, anlamı dolaşım ve iletişim dışı bırakma imkânına sahiptirler (Assmann, 2018: 100-101).

İnsanın yaşamını devam ettirme biçimlerine olan alışkanlıkların tekrardan geldiğine bu noktada ulaşmış olmaktadır.

Geçmişle ilişki içinde olmak için, geçmişin “geçmiş” olarak bilincimize yerleşmesi gerekir. Bunun için iki koşulun yerine gelmesi zorunludur: Geçmiş tamamen kaybolmalı ve geride kalmış bazı deliller olmalıdır ve bu deliller “bugün”e göre karakteristik bir *farklılık* göstermelidir. İlk koşul kendiliğinden anlaşılıyor. İkincisi ise en iyi, dildeki değişim ile açıklanabilir. Değişim bir dilin doğal koşuludur (Assmann, 2018: 40).

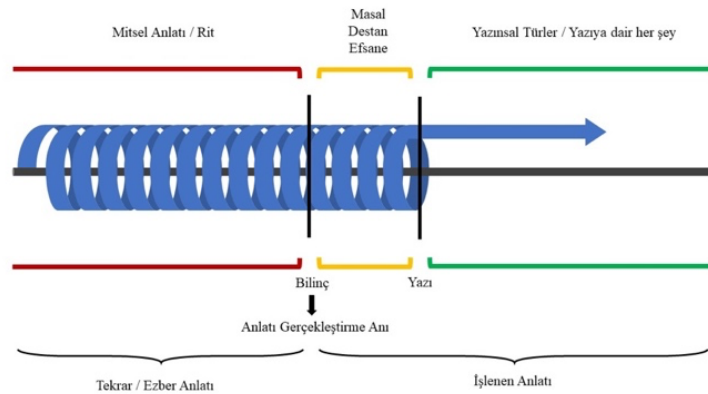
Ayrıca, yazının icadı ve *tür*lerin dönüşümü ile de tekrarın nasıl boyut değiştirdiğini de Assmann oldukça açıklayıcı bir biçimde anlatmıştır. Ayrıca, dilde ve sembolik dünyadaki değişimler düşünme, imgeleme ve duygulanma alanlarındaki değişimleri doğurur diyen İlhan, yeni insanın yeni dili ve dolayısıyla yeni kültürü doğuracağını savunur ve ona göre dilin değişmeye başladığı bir toplumda, her şeyin değiştiğini kabul etmek neredeyse evrensel bir doğmadır (2018: 109). Edward Said (2009: 99), anlatı sürecinin edimselliğinin tekrar olduğunu ve bu tekrarın geriye doğru bir anımsama değil ileriye doğru anımsamanın bir rolü olarak bulunduğunu ifade eder (Akt. İlhan, 2018: 151). Bu noktada yeniden tekrar eden anlatının sürecine bakıldığında görülür ki, tekrar; bilinçle tanışmadan önceki ânda vardır ve *riti* ve mitsel anlatma⁵⁶yı kapsar. Ardından bilinçle tanışır ancak döngüsel anlatı tekrar eder çünkü insanın, yaşam tarzından ve alışkanlıklarından hemen vazgeçmesi beklenemez. Eski yaşam biçimini sürdüren insanlar arasında kalıtımsal biçimlere bağlılık, değişiklik peşinde olan bizlerin sandığından fazladır (Campbell, 2006: 181). Bilincin oluşmasının hemen ardından, neden doğrusal anlatıya

⁵⁶ Tam anlamıyla bir anlatma değil, yeniden yaşamadır elbette burada bahsedilen.

geçilmediğinin güzel bir açıklamasıdır; insanların alışkanlıkları sandığımızdan daha tutucu davranmamıza yol açar.

Döngüsel anlatı, insanın yaşamını devam ettirdiği bu süreçte ancak Assmann'ın *metinsel bağdaşıklık* olarak nitelendirdiği yazıdan sonra; yazıya dair her şeyde kendini gösterir.

Yazı ve sonrasına geçmeden önce son kez, mitoloji ve ritüelin bu döngüsellikle aslında bireyin dönüşümüne bir “yol” niteliğinde yardım ettiğine, onu yerel, tarihsel koşullardan ayırdığına ve bir söze gelmez deneyime götürdüğüne değinmekte fayda vardır (Campbell, 2006: 488).

Yazınsal türlere dolayısıyla yazıya dair her şeye geçtiğimizde, yine hikâyenin gücünün bir köken anlatı biçimi olarak mite dayandığını söylemek mümkündür (İlhan, 2018: 150). Ona göre sözlü kültür evrenindeki hikâye anlatıcılığı geleneğinin sonraki kuşaklara intikali “yineleme” ile gerçekleşmişti. Daha yazının olmadığı dönemlerde anlatı tekrara dayanmasaydı, hikâyeler veya anlatı sanatı yok olup giderdi. Bireyselleşmenin olmadığı sözlü kültür dönemleri gerek evrenle ilgili kozmolojik olaylar gerekse gündelik yaşamdaki problemlerin çözümünde işe yarar modeller olarak, “deneyim”in bir sonraki kuşağın yaşamını idame ettirmesi için sunulan ve sözle tekrara dayanan bir anlatı biçimini şekillendirir. Bu da deneyimin özdeşleşen geçmişin yinelemeye dayalı anlatı yoluyla gelenek haline getirilmesi demektir (İlhan, 2018: 154). Ancak şunu belirtmekte fayda vardır: Mit anlatılarındaki döngüsellikle buradaki hatırlama ve onun değişimi aynı şey değildir. Mit anlatılarında aksine hatırlama olmadığı için döngüsellik vardır. Çünkü henüz hatırlamanın yer edeceği bir bellek yoktur. Günümüz anlatılarında ise hatırlama sonrası döngüsellik var; yani hatırladığın bir şeyi kısmi taraflarıyla unutma ve yerine yenisini koyma yetisi var. Bu, zihnin ve belleğin oluştuğu dönemdeki anlatıların varyantlaşmasına

sebebiyet veriyor olabilir. Yazının hayatımıza girmesiyle ise daha çok tutulu kalan anlatma; önce zihinde kurgulanıp ardından yazıya unutulmaz biçimde sabitleniyor. Bu da şemada döngüsellik bitip düz akışın olduğu ânı temsil ediyor.

Yazınsal Türler, Yazıya Dair Her Şey

Yazıdan ve yazının insan bilincine olan etkisi halkbilimciler ve antropologlar tarafından kabul görmüş bir gerçektir. Şema üzerinden anlatıdan yazıya geçiş incelendiğinde, denilebilir ki: Yazıya geçişle birlikte tekrarlamamanın üstünlüğünden canlandırmanın üstünlüğüne geçilir, bir başka ifadeyle “ritüel bağdaşıklık” yerini “metinsel bağdaşıklık” alır⁵⁷ (Assmann, 2018: 24).

Halk “bard⁵⁸”lardan bilineni duymak ister, yazardan ise bilinmeyen. Sözlü anlatı dünyasında bir ozanın önemi, sadece bilginin kapsamı, yani 7, 20 ya da 300 hikâye anlatması ile ölçülür. Ne kadar bilgili ise, yeri de o kadar yükseklerde (bazı bellek kültürlerinde iktidar sahibine yakın) olacaktır. Ozanın belleğinden başka bilgiye ulaşma yolu yoktur. *Tekrar* burada bir sorun değil yapısal bir gerekliliktir (Assmann, 2018: 107). Bu bize, yeni dönem anlatmalarda yani, bilincin oturduğu; insanın zihin kuramı çerçevesinde halk psikolojisi becerilerini tam anlamıyla yerine getirdiği dönemlerde üstelik bir de yazının icadıyla bilincin iyice soyutu algıladığı ânlarla götürür. Buna göre, bu dönemki anlatmalarda, yani aslında yazıda; “yazıya ait her şey”de kurgu neden önemlidir? Çünkü, bir anlatı yazıya geçince sabitlenir, dolayısıyla yeni kurgulara ve yeni anlatmalara ihtiyaç duyar. Goody’nin de altını çizdiği gibi anlatıyı ‘başka’ bir şeye dönüştürecek, üretimsel anlamda son derece kökten değişimler görülebilir (2017: 11). İşte yazı, anlatıyı değiştiren bu kökten değişimlerin en güçlülerindedir ve ona göre ‘dönüşüm’ kavramı ortak bir ‘biçim’in varlığını imâ eder, ancak bu kavram kendine ‘edimcinin’ bakış açısında değil, gözlemcinin algısında yer bulur (Goody, 2017: 12). Yani bu, anlatanın değil gözlemcinin yani dinleyenin marifetidir. Tıpkı Harari’nin dediği gibi çünkü; hayatımıza anlam veren *kendi* tanrımızın, *kendi* ulusumuzun ya da *kendi* değerlerimizin kurgudan ibaret olduğunu bugün dahi

⁵⁷ Böylece yeni bir bağlayıcı yapı ortaya çıkar. Bu yeni yapının gücü taklit etme ve saklama eyleminde değil, yorumlama ve hatırlama eyleminde. Ayinin yerini yorumlayıcı okuma alır (Assmann, 2018: 24).

⁵⁸ Orta Çağ’ın başlarında, Avrupa’da ve daha çok İngiltere’de öykü anlatan sanatçı, ozan.

değerlendirmek istemeyiz. Hayatlarımızın nesnel bir anlam taşıdığına, fedakârlıklarımızın zihnimizdeki hikâyelerin ötesinde bir değeri olduğuna inanmak isteriz (Harari, 2017: 155).

Yazınsal Anlatının Sözel Anlatıdan Farkı

Yazı dili, gerçekliği betimlemenin en mütevazı yolu olarak kabul görürken zamanla gerçekliği yeniden şekillendirmenin güçlü bir aracına dönüştürmüştür diyen Harari (2017: 176), ister sözle ister yazıyla olsun düşüncenin değişmesinden bahseder. Ancak asıl mesele, arada geçen zaman ve zaman içindeki hadiseler ister tarih ister antropoloji ister etnoloji konusu olsun, halkbilimsel açıdan, *anlatının değişmesidir*. Başka bir deyişle zamanda değişen, düzenin anlatıyla yakalanmasıdır (İlhan, 2018: 100-101). Anlatı deneyimlerimizi şekillendiren en önemli unsurdur. Anlatının gerçekleştiği ân, sübjektif gerçeklik algısından, objektif gerçeklik algısına geçilir ve söz ânın zamana tutturulduğu gibi, artık düşünce zamana tutturulmuş olur.

Yazınsal anlatıların yazı aracılığıyla zaman silinmeyecek ölçüde tutunduğunu dolayısıyla bu sebeple sürekli yeni kurgularla anlatının ilerlediğini söylemiştik. Harari yazınsal anlatıları modernite öncesi anlatılar şeklinde isimlendirir ve ona göre bu anlatılar harici olaylara ve heyecanlara odaklanırken modern romanlar, filmler ve şiirler duygulara vurgu yapar (Harari, 2017: 252). Mit ve diğerleri bölümünde de altını çizdiğimiz gibi buradan birinin daha toplumsal, herkesin ilgisini uyandıracak konular olduğu gözlemlenirken, diğerinin bireye daha çok hitap ettiği sonucunu çıkarabiliriz. *Sözlü aktarıcının aksine yazar*, topluma sunduğu metinden sorumludur ve bu metni, yeni, o zamana kadar söylenmemiş bir bilgi ile meşrulaştırmak zorundadır (Assmann, 2018: 309). Bunu da insanın bilincinin bilincinde olduğu dönemde hatta bunun söze döktüğü dönemde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Yazı her zaman söze ilaveten vuku bulan bir olgu olduğu için yazının icadının söz üzerinde engin bir etkisi olmuştur ve söz bir daha hiçbir suretle eskisi gibi kalmamıştır (Goody, 2017: 55).

Mantıksal düşünüm, böylece, tüm alıcılığı kendiliğindenliğe çözmeye meyleder; mitsel kavramlaştırma ise tam aksi yönde, yani, tüm kendiliğinden eylemi alıcı olarak görme ve tüm insan başarısını bahşedilmiş bir şey olarak görme yönünde bir eğilim gösterir (Cassirer, 2017:

72). Bu da denebilir ki yazınsal dönemin anlatılarında her şeyin insan başarısının olmasının sebebi mantıksal düşünüm denen şeyin yani *insanın* artık her şeyi yapabilirliliğidir.

Öte yandan sözcüğün, kökensel yaratıcı gücünü korumakla kalmayıp aynı zamanda onu yenilediği tek bir entelektüel alan vardır; sözcük onun içerisinde bir tür sürekli yeniden doğuş, eşzamanlı olarak duysal ve tinsel bir yeniden bedenlenme yaşar. Bu yenilenme dil, sanatsal bir ifade yolu haline geldiğinde elde edilir. Dil burada hayatın doluluğunu yeniden kazanır; fakat bu, artık mitsel olarak sınırlanan ve zincirlenen bir yaşam değil aksine estetik olarak özgürleşmiş bir yaşamdır diyen Cassirer (2017: 114), yazınsal döneme ait tüm anlatıların dilin mitsel mecazından bilinç çerçevesi içinde sıyrıldığından bahsetmektedir. Anlatısal dönüş (narrative turn) ile birlikte, o zamana kadar sübjektif ve güvenilmez, gerçekdışı görülen kişisel aktarım ve anlatım, artık bilginin en temel gerçeklik formu ve kaynağı olarak görülmeye başlanır (D.N.).

3.4. Halk Psikolojisinin “Kültür” Oluşumuna Etkileri

Kültür, insanların biyolojik kalıtlarının ötesindeki ihtiyaçlar, doyumlar ve doyumsuzlukların şekillendirdiği ve insanların öğrenme yoluyla kazandığı, edindiği, inşa ettiği maddi ve manevi birikimi, değerleri, yönelimleri, duygu ve düşünce dünyaları, sosyal davranışları, teknolojileri ve sanatlarının tamamını ifade eden ve doğaya eklenmiş yaratmalar, donatmalar bütünüdür (Çobanoğlu, 2004; 155).

Çalışmamızın bu bölümünü halk psikolojisinin “anlatı”yı oluşturmasından sonra mı ele almalıyız yoksa önce “kültür” oluşur; ardından mı “anlatı” oluşur diye düşünerek epey bir inceledik. Zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerinin yerine getirilemediği durumlardaki anlatımların ele alındığı tezimizde; bu dönemi ve daha fazlasını içine alan “deneyim”lere yer vermek gerektiğine karar verdik. Zira “deneyim” yani “yaşamak”, halk psikolojisi becerileri içerisinde mistik olarak kültürün alt yapısını ve sıradan olarak kültürün kendisini oluşturacaktır. Bununla birlikte “deneyim”in arkaik insan zihni için nasıl bir önemi olduğu ve bunun aynı zamanda çocuk zihninde ne demek olduğuna değinmenin altını çizmek istedik. Deneyimin ardından, arkaik insan zihni için halk psikolojisi bağlamında dilin oluşumu; doğayı algılaması ve bu algı içerisinde dilin kültüre dönüşümü ve onların inancını ele almak

istedik. Kültürün en hasıl başlangıcı olan “inanç”, “bilinç”ten sonra mı gelir? “Bilinç” olmadan “inanç” olur mu?

3.4.1. Mistik Deneyimden Sıradan Deneyime

İnsanın ve insan toplumlarının kültürel varlığı, temelde iki temel varlık tarzının bileşkesidir: Varoluşsal ve tarihsel. İnsanın varoluşsal varlığı onun şimdindeki varlığı; onun tarihsel varlığı ise geçmişindeki varlığıdır (İlhan, 2018: 60). Ancak varlık kavramı -bir önceki bölümlerde ifade edildiği gibi- bilincin oluştuğu anda var olmaya başlar ve kendini tarih biçiminde yansıtır. Var olmak demek, insan için deneyimlemek yani yaşamak demektir. Yaşamak, insan için hep bir mücadelenin olduğu, kendini ve doğayı keşfettiği bir süreçtir. Bu süreci, Lewis Morgan, insanın gelişim evrelerini dilsel süreçleri de göz önünde bulundurarak üçe ayırır. Bu bize, bölümün başında belirttiğimiz, zihinsel gelişim evrelerini hatırlatmaktadır.

İlkel Beyin	Duygusal Beyin	Akılcı Beyin
Bazal Gangliya (Beyin sapı)	Limbik Sistem	Neo (frontal) Korteks
Savaş ya da kaç (İçgüdüsel yanıtlar)	Duygular, anılar, alışkanlıklar (Bedensel-duyusal ve duygusal deneyimler)	Dil, soyut düşünce, hayal kurma, bilinçlilik (Zekâ ve uygulayıcı işlev, sözlü dil, bilinçli düşünce ve öz-farkındalık)
Otopilot	Karar Alma	Mantıklı Düşünme
Bedensel duyuların ve dürtülerin dili	Hislerin ve duygusal durumların dili	Düşüncenin ve sözlü ifadenin dili

Morgan “yabanılık, barbarlık ve uygarlık” olarak sınıflandırdığı evrimsel tarih önermesinde, gelişkin konuşma dilinin başlangıcını ise “Eski Yabanılık Dönemi”ne kadar dayandırmaktadır (Morgan, 1994: 68). Morgan’ın evrimsel tarih önermesinden anlıyoruz ki, insanlığın başlıca kurumları yabanılık döneminde oluşmaya başlamış, barbarlık döneminde gelişmesini hızlandırmış ve uygarlıkla birlikte başlayan son dönem içinde olgunlaşmalarını tamamlamıştır (Morgan, 1994: 23).

Kültürler birbirlerinden serbestçe kültürel öge alışverişinde bulunabildikleri için, her kültürün kendine özgü tarihini belirli ölçütlere göre, belirli yerlere yerleştirmek olanaksızlaşmaktadır. “Kültürel öğelerin dağınılığı, kültürel dönemlere ilişkin herhangi bir genel yasaya varılmasını engellemektedir” diye yazmıştır Lowie (1937: 60; Akt. Morgan, 1994: 50). Bu sebeple denilebilir ki; evrim, birçok yerde yazıldığı gibi, “tek doğru boyunca değil, çeşitli ve çok sayıda doğrular boyunca” olmuştur. Aynı zamanda evrimin tüm insanlık için evrensel olduğunu söyleyen Morgan, tarihin yasalarının rasyonel olduğunu ve bu değişimin hep devam edeceğini savunmuştur (Morgan, 1994: 7 içinde Çev. Sözü). Zira kültür içinde yer alan yaşam sanatları, sanat, bilim, dil, din, felsefe gibi tüm öğeler, bir yandan insan ruhu ile insan aklı, bir yandan da, bunlarla dışsal doğa arasındaki karşıtlık içinde geçen yavaş ve kahırlı çabalarla oluşturulmuştur (Withney, *Oriental and Linguistik Studies*: 341; Akt. Morgan, 1994: 19).

Zihin evrim basamakları göz önünde bulundurulduğunda yine Morgan (1994: 22), evrimsel tarih ile bir doğrusallık sunar ve “İncelenip karşılaştırıldıklarında, insanlığın kökeninin bir olduğunu, (insanlığın -ç.) ilerleme çizgisinin aynı aşamasındaki toplulukların ilerleme yön ve ereklerinin aynı olduğunu, aynı toplumsal yaşam koşulları altındaki insanların düşünme yeteneklerinin, zihinsel işlemlerinin benzer hatta birbiçim (uniform) olduğunu göstermektedir.” der. Dolayısıyla, tezde ele aldığımız insan zihninin gelişim basamaklarında doğrudan bir ırk ya da topluluğu gözetmememizin sebebi burada yatar.

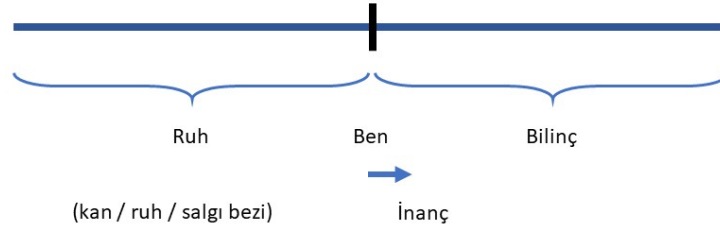
Tüm bu gelişim çizgisi içinde Morgan’ın ifadesiyle barbarlıktan uygarlığa geçiş; beynin evrimsel sürecinde limbik sistemden neofrontal kortekse geçişi de ifade eder. Dahası yaşanmışlığın tamamının bir *deneyim* olduğunu, bu deneyime, insan bilincinin oluştuğu an öncesi için “mistik” deneyim demenin en doğrusu olduğunu biliyoruz. Arkaik zihnin kendi varlığını keşfetmeden önceki yaşanmışlıkları olan “mistik deneyim” ile bu yaşanmışlığın farkına vardığı andan bugüne getirdiği “sıradan deneyim”, halk psikolojisinin “kültür”e etkisinin kendisidir.

Levy-Bruhl’un *İlkel İnsanlar Nasıl Düşünür?* (1910) adlı çalışmasında geliştirdiği *İlkel Zihin* (primitive mind) kavramıyla Batı düşüncesinde tartışma yaratan önemli bir yankı uyandırmıştır. Levy-Bruhl, ilkel toplumlar üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda şu çıkarımı yapmıştır: Dünyada iki farklı zihniyette insan vardır (Burada zihniyet kelimesiyle kastedilen, “mentality” terimini karşılayacak şekilde, düşünme tarzı” anlaşılmalıdır. *İlhan’ın dipnotu). Bunlar ilkel

olan ile batılı olanlardır. Bu iki farklı zihniyet, iki farklı düşünme biçiminin yarattığı iki farklı kültür anlamına gelmektedir. İlkel düşünme biçimi anlamına gelen “ilkel zihniyet” (*primitive mentality*) “bilimsel zihniyet” (*scientific mentality*) olarak tanımlanan düşünce biçiminin karşıtı olup, bilimsel düşünme ile ilkel düşünme farklıdır. Bunları farklılaştırırsa, söz konusu zihinleri oluşturan temel yapılarıdır. Örneğin ilkel zihniyetin dayandığı zihin yapısı, gerçek ile doğaüstü arasında bir ayırım yap(a)maz; bilimsel zihniyeti oluşturan mantık yasaları ilkel insanın düşünme biçiminde geçerli değildir⁵⁹ (İlhan, 2018: 87) ve Levy Bruhl da arkaik insan ile günümüz insanının zihinsel tavrı arasındaki farkın belirlenmesi noktasını (2006: 72-73) şöyle ifade eder:

Bizim için “olağandışı” varlıklar, nesnelere, basit istisnalar, normallığe sıradan karşı gelmelerdir. İlk bakışta ne kadar şaşırtıcı gelirse gelsin bunların da er ya da geç diğerleri gibi açıklanmak durumunda olduklarını biliyoruz. Örneğin yaşayan canlı bedenlerde patolojik olaylar fizyolojik yasalar tarafından belirlenir. Teratoloji de diğer biyolojik bilimlerle aynı temeller üzerine kurulmuştur. Kısaca biz daha baştan anormal olguların da diğerleri gibi anlaşılabilir olduğuna inanmışızdır. Bunlar başlangıçta bizi şaşırtan, istisnai olaylar gibi görünseler de özde gizemli bir özelliğe sahip değildirlere. Dolayısıyla bunlara olağandışı denilmesi yeterli olmaktadır, zira bu sıra dışı görünüm dışında herhangi bir özelliğe sahip değildirlere. İlkel insanın zihinsel yapısı dünyanın bu entelektüel sunumundan bihaberdir. Sahip olduğumuz hiyerarşik kavramlardan oluşan malzeme donanımına sahip değildir. Aynı anda katı ve esnek olabilen böyle bir zihinsel çerçeveye de sahip değildir, zira deneyime bağlı olarak olguların açıklanmasıyla giderek gelişen ve kusurlarından arınan bilgi birikimi bu zihinsel çerçevenin gözden geçirilmesini sağlamaktadır. Olağandışı, tuhaf, anormal bu çerçeve içinde kendilerine her zaman bir yer edinmeyi becermişlerdir. İlkel insan bu zihinsel çerçevelerden de tamamıyla bihaberdir. Olgular düzenine özgü akışı hiç kavrayamamaktadır. Oysa çok sayıda olgu düzeninin varlığından haberdardır. Buna karşı gündelik yaşam gereksinimlerinin uymaya zorlandığı bu doğa düzeni konusunda düşünme alışkanlığına sahip değildir.

⁵⁹ Levy-Bruhl, ilkel zihinler ile bilimsel zihinleri yaşamlardan yola çıkarak ayırmış ve bilimsel zihin olarak “batı düşüncesi”ni belirtmiştir. Zihnin iki farklı yönünü ele almada öncü olan Levy-Bruhl’un zihni zihin yapısı olarak değil de ilkel ve batı düşüncesi diye ele alması, bilimsel açıklamadan çok, sınıf ayırımına doğru yol almaktadır. Biz bu çalışmada ve çalışmamızın bu bölümünde; kültürel anlamda bir sınıf ya da zihin farkı gözetmeksizin, beynin evrim aşamaları çerçevesinde bilincini ve inancını nasıl oluşturduğunu gözler önüne sermeyi hedeflemekteyiz.

Şekil 10. Ruh-Bilinç Ayrımı

Levy Bruhl'un mistik ve olağan olarak ayırım yaptığı bu zihin kavramları bugün, halk psikolojisi anlamında zihnin evrimsel gelişimi ile açıklanmıştır (Bkz. 3.1.).

Zihin kavramı evrimsel gelişim keşfedilmeden öncesine kadar ne Doğu ne de Batı dillerinde “zekâ”nın yerine geçmektedir. Zihin sözcüğü düşünsel yetilerin genel mekânı olarak, eski “ruh” düşüncesi anlamında İngilizce “*mind, spirit*”, Almanca “*geist, gemüt*” karşılığı olduğu gibi, Almanca “*verstand*”a da karşılık gelir (Bilgiç, 2016: 15). “Ruh”un nerede olduğunu bulmaya çalışan insanlar bir dönem onu salgı bezlerinde ya da kanda aramışlardır (Eckoldt, 2018). Ruh sözcüğünün anlamına bakacak olursak öncelikle karşımıza *Seele* sözcüğü çıkıyor, Almanca *Seele* (ruh), İngilizcedeki *soul* gibi, Got dilinde *saiwala*, eski Almancada *saiwalo*, eski Yunancada ise hareketli, alacalı, parıldayan anlamında *aiolos* idi. Eski Yunancadaki *psyche* sözcüğü, “kelebek” anlamına gelir. *Saiwalo*, eski Slavcadaki *сила* sözcüğünden türemiştir; *сила*, “güç” demektir. Bu ilişkiler, *Seele* (ruh) sözcüğünün, kökensel anlamını gün ışığına çıkarıyor: *Ruh, hareketli bir güç, yaşam veren bir güçtür* (Jung, 2018: 28-29). Latince *animus* ruh ve *anima* can, eski Yunanca *anemos* rüzgâr sözcüğüyle aynı köktendir. Rüzgâr anlamına gelen diğer eski Yunanca sözcük, *pneuma* aynı zamanda ruh anlamına da gelir. Got dilinde *us-anam, ausatmen* soluk vemek ve Latince *an-helare* güçlkle soluk vermek anlamındadır. Eski yüksek Almancada *spiritus sanctus* yerini *atum, atem* yani soluk sözcüğüne bırakmıştır. Arapçada ise rüzgâr anlamına gelen *ruh* ve *rin* sözcükleri vardır. Eski Yunanca *psyche* sözcüğünün yakın biçimleri ise şöyledir: *Psycho* üfleme, *psychos* serin, *psychros* soğuk ve *physis* körük. Latince, eski Yunanca ve Arapça dillerinde ruha verilen ad, hareketli rüzgâr, “canların dondurucu soluğu” anlamlarına gelmektedir. İlkelerde de ruh, “görünmeyen soluklardan oluşmuş bir beden” demektir. Kolaylıkla anlaşılıyor ki yaşamın belirtisi olan soluk

alma, hareket ya da hareketin yaratıcı gücüyle aynı değerde olan ruhu anlatmaya yaramaktadır (Jung, 2018: 29).

Bilgiç'e göre ise "Ruh"un yerini alacak kavram ve onun adı "zihin"dir (2016: 15). Zihin yaşam içinde zekânın kullanımını da yöneten, hatta yapay zekâlar üreten akıl yürütmelerin, irade, yaratıcı seçim, hayal ve arzuların, bütün bilinç ve yönelim süreçlerinin toplandığı bir havuz olarak tanımlanabilir (Bilgiç, 2016: 16). Ve Jung da *ruhun* yerini bilinç olarak ifade eder:

Ruhun bir salgı bezine benzediğine daha önce de değinildiği oldu. Bu durumda düşünceler beyinsel bir salgıdan başka bir şey değildir. Bu kavram içinde ruh, kendi içinde var olan bir özellik değil, temel yapının fiziksel uzantılarının yalın bir ürünüdür. Bu uzantılar bilinç özelliği taşıyorlarsa burada kaçınılmaz bir olgu var demektir, çünkü tersi durumda ruh sorunu söz konusu olmayacaktı, hatta hiçbir şey, dil bile olmayacaktı. Bu nedenle bilinç, ruhun kaçınılmaz, gerekli bir koşuludur, hatta ruhun ta kendisidir (Jung, 2018: 26).

Ancak şunu unutmamak gerekir. Anlatı Gerçekleştirme Hipotezinde altını çizdiğimiz üzere, anlatma gerçekleştiği an, ruh bilinç adını alır. Aksi takdirde arkaik insan için ruh mistik deneyimi ifade ederken, anlatmaya başlanılan o ân, yani bilince geçildiğinde ruh, bilinç hâlini almış olur.

"Ruh konuştuğunda, heyhat, konuşan artık *ruh* değildir!"⁶⁰ (Akt. Kuzgun, 2017: 14).

Dilin iddia edilen her doğruluk içeriğinin eksiksiz bir tasfiyesi ve bu içeriğin tinin bir fantazmagoryasından⁶¹ ibaret olduğunun idraki oluşur Cassirer' göre (2017: 14). Bu, dilin ruhtan bilince geçişte bilişi somutlandıran şey olduğuna bir kanıttır. Tıpkı, zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerini yerine getirebilen yani sesletim ve kurguyla anlatabilen insan gibi. *Homo-narrative* gibi.

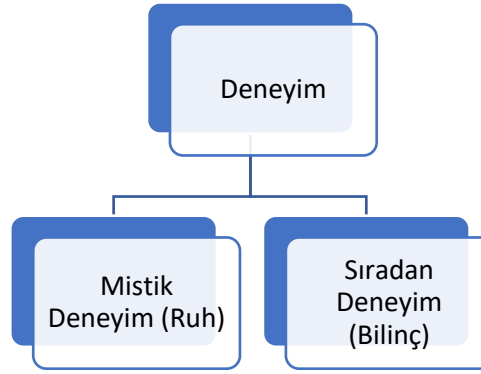
"Tin, dile ait sözcükte ya da mitsel imgede her ikisinin de denetimine girmeden yaşar" diyen Cassirer'in (2017: 115) aksine, Levy-Bruhl (2018: 19) *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* adlı yapıtında *ruhu* mistik deneyimle eşleyen birçok tespitte bulunmuştur. Aynı zamanda Eckoldt da mistik deneyimin "ruh"a eş değer olduğunu şöyle belirtmiştir:

⁶⁰ "Spricht die Seele, so spricht, ach! schon die *Seele* nicht mehr." F. Schiller 'Sprache'

⁶¹ Gerçek ya da hayali imgelerin düş benzeri dizisi, aldatıcı görüntü (Çev. Kuzgun, 2017: 14).

Antik Yunan’da beyin hiçbir rolü yoktu. Doğal olarak beyin araştırmacısı da bulunmuyordu. Bu dönemde doğa bilimci olmadığından bir ruhbilimci aramak da abesti. Evrensel bilimler arasında henüz bir tasnif yapılmamıştı. Günümüzde önem taşıyan gerçek-uydurma ayrımı yapılmamaktaydı. Homeros’un şiirleri Yunanlar için gerçek sayılıyordu ancak o zamanki “gerçek” sözcüğünün anlamı, günümüzdeki “gerçek” kavramının içeriğine hiç benzemiyordu (Eckoldt, 2018: 19).

Dolayısıyla “ruh”u mistik deneyimle eşlemek doğru bir yol gibi görünmektedir. Çünkü mistik ile sıradan deneyim ile ruh ve bilinç ilişkisinde mistik deneyim, arkaik insanın kültürel temelini oluşturmakta görünüyor. Dolayısıyla şöyle bir kavramlaştırma yapabiliriz:

şekil 11. Mistik ve Sıradan Olarak Deneyim

Arkaik insan kültürünün başlangıç noktasına, beyin ilk evrimsel anına gittiğimizde tıpkı arkaik insan zihninin algısı gibi ilkel zihniyetin tüm canlı ve nesnelere türdeş varlıkları olarak gördüğünü ve hissettiğini bilmekteyiz. Levy-Bruhl’a göre arkaik insan bir başka deyişle aynı öz ve aynı niteliklere sahip bir bütüne ait olduklarını düşünmektedir ve ilkel toplum kavramlaştırmayı bilmeyen, kavramlardan bihaber bir toplumdur demektedir (Levy-Bruhl, 2018: 17- 26). Leslie tarafından “zihinselleştirme” (mentalisation) olarak ifade edilen modele göre halk psikolojisi çocuğun gerçeklik temsili ile hayali olanın temsili birbirinden ayırmasında dayanmaktadır (Leslie, 1987: 412; Akt. Günay Arıkan, 2019: 22). Dolayısıyla, günümüz halk psikolojisi becerileri ile arkaik zihin becerileri yani arkaik insanın düşünme kapasitesi aynıdır. Bu, bilincin henüz oluşmadığı dönemdeki mistik deneyimi yaratmakta; yani arkaik toplum kültürünü oluşturmaktadır. Campbell, “İlkel inanca göre bütün dünya olaylarının ortaya çıktığı mitos ülkesi ile şaman trans dünyası tek ve aynı yerdir.” demiştir. Çünkü ona göre

gerçekten, trans durumu gerçek olduğu için ve yaşadığı deneylerin zihinde bıraktığı etkilerle şaman kendi sanatına ve onun gücüne inanır (Campbell, 2006: 271). Yine Campbell'a göre mistik deneyim tarih dışıdır ve görüldüğü her yerde yerel geleneğin yarattığıdır. Şaman bu ilkeyi ilkel düzeyde temsil eder, daha gelişmiş kültürel ortamlarda mistiğin, şairin, sanatçının yaptığı da budur (2006: 285). Jung da bu düşünceye eş bir biçimde şunları ifade etmiştir: *İlkel insanda iç dünya dış dünyaya yansıtılır* (Jung, 2018: 115).

Mistik deneyim, Zihin Kuramı içerisinde “İlkel Beyin”den sonra, “Akılcı Beyin”den önce gelen “Duygusal Beyin” dönemini kapsar. Levy-Bruhl, bir sosyal bilimci açısından şöyle tanımlamıştır mistik deneyimi: Bizim içinde yaşamakta olduğumuz uygarlıklarda, başka dünya, aşkın, sahip olduğumuz mevcut basit duygusal yapımızla ulaşmanın olanaksız olduğu bir gerçeklikler düzenini ifade etmektedir (Levy-Bruhl, 2006: 24). İlkel insanlara göre mistik dünya (görünmez dünyayı aşağı yukarı bu öykülerdeki gibi düşünmektedirler), içinde yaşamakta oldukları dünyadan farklı ve “zamanın olmadığı bir döneme” ait olmakla birlikte, yaşamakta oldukları toprakların dışında hatta ufuk çizgisinin gerisinde kalan bir dünya bile değildir (Levy-Bruhl, 2006: 24). Bu, arkaik insanın halk psikolojisi becerilerini henüz edinmediği, zamanı ve mekânı algılama şeklinin tıpkı zihin kuramı çerçevesinde anlatıldığı şekliyle; algının tam yerleşmediği ama zamanın, havanın, sesin algılandığı o dönemi kapsar.

Deneyimin en önemli işlevi, kendisiyle ilişkiye girdiği varlıklar ve nesnelerin özelliklerini hissetmesini ve onlar hakkında düşünce üretmesini sağladığı özneye hareketler, şoklar/çarpmalar, sesler, renkler, biçimler, kokular vs. algılatmak; sonuç olarak da bu veriler ve ortaya çıkış koşulları hakkında düşünen insan beyninin kendine özgü bir dünya kurmasını sağlayabilmektir (Levy-Bruhl, 2006: 19).

Halk psikolojisi ile mistik deneyimin bağlantısı zihnin henüz bugünkü konuma gelmediği o evrelerde doğayı algılayışla birlikte oluşturduğu yargıda yatar. İncanın ve dinin başlangıcı olan animizmden, şeylerin gücünün her şeye yeterliliğine, atalar kültürüne ya da totem anlayışına kadar arkaik insan zihninin “limbik sistem” denilen duygusal dönemde geliştiği savunulabilir. Arkaik zihinlerin oluşturduğu kültürel süreçte gerçek ile gerçeklik büyük yer tutmaktadır.

Levy-Bruhl, arkaik insan zihninin ikiliği ile günümüz insanın bu ikiliği ayırt etmesini şöyle ifade eder: Beyazların kafasındaki bir (*dualisme*) “ikilik”tir. Yerlilerinkindeyse bir (*dualite*)

“ikili var oluş” (Levy-Bruhl, 2018: 248). Bu, arkaik insan zihninin ikinci dönemine denk gelir ve duyguların var olduğu ancak soyut düşüncenin somut bilinirlikten ayrılmadığı bu dönemdir. İşte “Limbik Sistem” olarak adlandırılan bu sistemde yani duygusal beyinde var olan ikilik, aynı anda farklı yerlerde olma gücünü getirmiştir. Ta ki, “Neo Frontal Korteks⁶²”e geçişe kadar. Soyut düşünce olarak da adlandırılan bu dönemde insan, artık aynı anda farklı iki yerde olmaktan, aynı anda farklı iki nesneyi algılamaya geçmiştir. Rüyanın da mit oluşumunda etkili olduğunu söyleyen Campbell, rüya gören çocukların rüyadan sonra aynı anda iki yerde olabildiklerine inandıklarını söyler. Çocuğun dünyası uyanık ve canlıdır, emir ve yanıt kurallarıyla işler, fizik yasalarıyla değil. Dolayısıyla bir kez daha Campbell’in miti anlamada çocuk zihnine inme gereksinimi açığa çıkmaktadır (Campbell, 2006: 45-150).

İlkel insanların düşünce yapısına göre bireysel “ikilik” iki ayrı biçime sahip gibidir. İlkel zihniyete göre ikisi aynı şey olmakla birlikte, kimi zaman birey bizim iki ayrı varlıktan ne kastettiğimizi anlamaktadır (Levy-Bruhl, 2018: 249). Mistik bir şekilde yönlendirilmiş olan ilkel zihniyet her yerde bütünleşmeler görmektedir. Varlıklar arasındaki ilişkilerin bütünleşmeler yoluyla gerçekleştiğini düşünmekte ya da çoğu kez bunun böyle olduğunu hissetmektedir (Levy-Bruhl, 2006: 148). İlkel insana özgü zihinsel yapının ayrılmaz bir parçası olan ve kimsenin artık varlığını ya da önemini tartışmadığı temel bir zihinsel canlandırmadan söz edeceğiz. Bu kafa yapısı karada, havada ve sudaki varlıklar ve nesnelerin tek bir özsel gerçekliğe sahip olduklarını ve ortalıkta bu şekilde dolanabileceklerini; aynı anda tekil ve çoğul, maddi ve zihinsel bir varlık gibi görünebileceklerini kabul etmektedir. İlkel zihinsel yapı bu durumların birinden diğerine duraksamadan geçebilmekte ve geri dönebilmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 23).

Bizim bir halüsinasyon ve sahte olduğunu iddia ettiğimiz algıyı arkaik insanlar tam tersine kişiye özgü bir ayrıcalık olarak değerlendirmektedirler. Bir kişinin yaşadığı deneyimin aynı zaman dilimi içerisinde başkaları tarafından doğrulanmaması onlar açısından kuşkulu bir duruma yol açmamaktadır. Onlar bunu mistik bir deneyim olarak kabul etmektedirler (Levy-Bruhl, 2006: 32).

---

⁶² Levy-Bruhl, hiçbir eserinde arkaik insanın bu mistik ya da sıradan deneyimi için bilişsel bir sınıflandırma kullanmamış olsa da şu ifadesi tezimizi güçlendirmektedir: Genel anlamda deneyim nosyonunun “bilişsel” (cognitive) bir gelişme gösterdiği söylenebilir (Levy-Bruhl, 2006: 19).

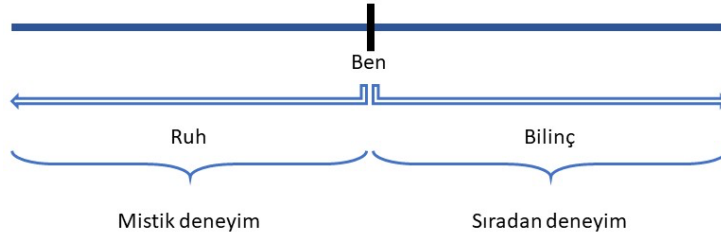
Aynı şekilde Levy-Bruhl, insan zihninin yarattığı bu ikiliğin onların nasıl inanç ve kültürel alt yapılarını oluşturduğunu da şöyle ifade eder:

Bize basit bir aynı anda iki ayrı yerde bulunma gibi görünen şey ilkel için ikilik anlamına gelmektedir. Rüyasında bir adamın “ikizinin” uzağa gittiğini ve uyandığında geri dönmüş olduğunu söylediğinde ilkel insan buna itiraz etmemektedir. Yatağında uyumakta olan kadın ve kulübesinden uzaklara uçan kadın büyücünün iki ayrı varlığa benzediğini kabul ettiğini söyleyecektir. Gerçek bile olsa bu ikilik onun bireyi tek bir varlık gibi algılamasını engelleyemeyecektir. Zihinsel açıdan biz birle iki ya da birle birçok arasında bir fark olmamasını kabul edemeyiz. Bunu kabul etmeye çabaladığımız zaman bile, içgüdüsel olarak yadsımak durumunda kalırız. Dolayısıyla zihnimiz onu kendi açısından anlaşılır kılmaya çalışacaktır. Buna karşın ilkel insanlar bunu olduğu gibi kabul etmekte ve bununla yetinmektedirler. Bu yaklaşım onların canlılara yönelik düşünce biçimlerini de etkilemiştir. Bu yaklaşım biçiminin onların ölümlere yönelik düşüncelerinin temeli oluşturduğunu da söyleyebiliriz (Levy-Bruhl, 2018: 250).

[Arkaik insanın] aklında asla mitik varlıkların varlığını sorgulamak gibi bir düşünce geçmez. Zira inandığı totem ve kendisine eşlik eden tabular aracılığıyla her gün onların varlığına tanık olmaktadır (Levy-Bruhl, 2006: 25).

İlkel toplumlarda mistik deneyim, özünde, görünmeyen bir dünyaya ait varlıklarla bağlantı kurmaktan ibarettir (Levy-Bruhl, 2006: 27). Dolayısıyla arkaik insan, zihninde netleştiremediği bir başkasını ruhanî güçlerle bezemekten çekinmeyecektir. Çünkü seçme yetisine sahip olmayan zihin, böyle ayırım için kendini zorunlu hissetmez. Levy-Bruhl, arkaik insanın kültürel alt yapısını oluşturan bu süreç için şöyle der:

Arkaik insan kişiselleştiremediği [ruhanî] güçleri hiç zorlanmadan, doğruyu söylemek gerekirse hiç düşünmeden görünmez ve kişiselleştirilemeyen bir gücün bir kişi olabileceğini dolaylı bir şekilde kabul edebilecektir (Levy-Bruhl, 2006: 31). *Çünkü mistik deneyim sürecinde, -ki buna limbik sistem denebilir- toplumların sahip oldukları deneyim anlayışı doğayla sınırlı değildir. İlkel insanlar en az görünen kadar gerçek saydıkları görünmez bir dünyayla sürekli bağlantı hâlinindedir (Levy-Bruhl, 2006: 18).*

Şekil 12. Ruh ve Bilinç Olarak Deneyim

Zihnin evrimi, zihin kuramı açısından incelendiğinde de tıpkı, kültürel varoluşta ve yaratımda kopmaların olmadığı gibi ani bir bilinçlenmeyle doğada ortaya çıkmaz. Levy-Bruhl bu süreç için arkaik insanın da zaten bu süreçte bu ayrımla ilgilenmediğine dikkat çeker. Çünkü onlar, tek bir gerçekliğe aittirler. Zaman algıları tek bir düzlemde gerçekleşir: [Çünkü] ilkel zihniyet mistik deneyimle diğerini birbirine karıştırmamakla birlikte, onları sürekli olarak iç içe görmekte ve ikisini birlikte tek bir deneyim olarak kabul etmektedir. Onları birbirinden ayırmak ya da birinin bittiği yerde diğerinin başladığı türden düşüncelerle ilgilenmemektedir (Levy-Bruhl, 2006: 21).

Arkaik insanın soyut algılama öncesi dönemi için yani limbik sistem için, “şeylerin her şeye gücü yeterliği” ilkesi kendini göstermektedir. Dolayısıyla kendi bedeninin önce ruhunu keşfeden insan, her şeyde bu ruhu aramaktadır. Çünkü, şeyler, şeylerin düşüncelerinden daha önemsiz hale gelir: şeylerin düşüncesine ne yapılırsa şeylere de kaçınılmaz olarak o olacaktır (Freund, 2012: 136). Düşüncelerin gücünün her şeye yettiğine inanmalarının, dünyayı denetleme olasılığına sarsılmaz güvenlerinin ve onlara insanın evrendeki gerçek konumunu öğretebilecek olan son derece kolay elde edilebilir deneyimlere kapalı oluşlarının kökeni budur (Freund, 2012: 141). Mistik gücün her şeyle ilişkisi vardır. Hiçbir canlı ya da cansız varlığın ondan bağımsız bir şekilde var olabilmesi söz konusu değildir. Ona şeylerin ruhu denebilir. İçinde yaşadığı varlığa özgü özelliklerle doğru orantılı bir kişiliğe sahiptir. İyi ya da kötü olabilmekte, birinin canını acıtabilmekte ya da acı duyabilmektedir. Kendisine dokunulması mümkün olmamakla birlikte hava ya da rüzgâr gibi varlığını gösterebilmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 24).

Sık rastlanan bir başka inanış da ruhla adı özleştirir. Kişinin adı ruhu sayıldığından, yeni doğan bebeklere atalarının ruhunu yeniden canlandırmak için onların adı verilirdi. Bu inanış parçayı

bütünle, bilinçli Ben'i ruhla özdeş kılmaya yöneliktir (Jung, 2018: 29). Arkaik insanın kültürel yapısının temelini oluşturan limbik sistem burada da kendini gösterir.

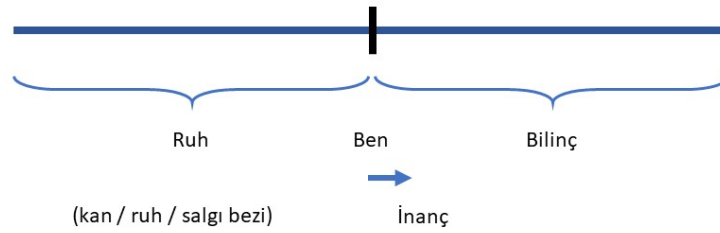
Bizim bugün, mistik ve sıradan olarak ayırdığımız bu deneyim; onların hayatında iç içe geçmiş bir durumda zaten yaşamaktadır. Biz bir ilişki kurarken, onlar bir bütünleşme hissetmektedirler (Levy-Bruhl, 2006: 147).

İlkel insanlar ikili bir gerçeklik içinde yaşamakta ve devinmektedirler. Onlar için ikinci bir gerçeklik vardır. İlkel insanlar, bu gerçeklikle daha yakından ilgilenmektedirler çünkü bünyesinde gizlediği ve ne zaman ortaya çıkacakları bilinmeyen doğaüstü güçlerin nasıl davranacağını öngörebilmek çok güç hatta olanaksız bir şeydir. Zaten bu iki gerçeklik birbirlerini dışlayan iki ayrı dünya şeklinde değildirlere. İlkel insanların arada nasıl bir fark gördüklerini açıklayabilmek için uzamsal imgelere başvurulması yanlıştır. Tam tersine onlar, doğa ve doğaüstünü birbirine karışmış bir biçimde görmekteydiler (Levy-Bruhl, 2006: 143).

Sıradan deneyim ise şöyle oluşur: Beyin, nöronlar arasında çalışan alt düzey sinir ağlarından üst düzey simgesel ilişkiler kuran sinir ağlarına doğru uzanan bir evrim çizgisi gösterir. Nöronlar arası ilişki nöronlarla simgeler arasındaki ilişkiye, sonunda da simgelerle simgeler arasındaki ilişkiye yükselir, beyinde alt düzey ve üst düzey ağlar ayrılmaya, daha soyut üst düzey ağlar kendi bağımsızlığını oluşturmaya başlar. Beyinde bir defa bağımsızlığını sağlayabilen (ben, totem, tanrı, vatan, bayrak, aşiret, aile, soy vb.) bir üst simgesel iletişim ağı artık ölene kadar, diğerlerini yönlendirebilecek güçte kendi macerasını yaşar (Bilgiç, 2016: 30). Zekâ yani bilinç, dil-kültür içinde güdümlü düşünmeye başladığı, kavram üzerinden kavram, ideler inşa etmeye başladığı andan itibaren doğal olarak kendisi illüzyon üretmeye başlamıştır⁶³ (Bilgiç, 2016: 88). Yani, arkaik insanın mistik deneyimi insan bilincinde imge kurma ile devam eder. Bu bir güç savaşı değil; yaşamın başkalaşım şeklidir. Arkaik insanın mistik deneyimde büyü yapma gücünün yanında bilinç de büyüsel gücüyle yerini alır. Bilincin büyüünü oluşturan nedir, nasıl büyü yapar bilinç? Bilinç, imge kurabilir! (Jung, 2018: 248). Bilincin büyüü ile arkaik insan büyüü arasındaki fark buradadır. Arkaik insan büyüü yaşar; yaşatır. Bilinç ise imgeler ve üstelik bu imgesinin farkına varmaya başlamıştır.

⁶³ Bu nedenledir ki belki de Descartes, "Hepiniz bir kez olsun her şeyden şüphelenin!" tavsiyesinde bulunmuştur (Bilgiç, 2016: 88). Çünkü bilinç, seçerek inanmayı yani inancı oluşturur.

Varlığın ne olduğu üzerine bilimsel düşünceler geliştikten sonra varlığın yokluk üzerine kurulu olduğunu keşfediyoruz. Yokluk varlığın soyutlanmamış, görünmez halidir (Bilgiç, 2016: 19) ve imge buradan gelir. Dolayısıyla arkaik insanın kültürel yapısı duygularda ve kendiliğinden oluşurken; sıradan deneyim yaşayan insanın inancı *bilinç*ten sonra oluşmuştur. Çünkü bilinç, inancı kendinde oluşturur. “İnanç” ve “deneyim” arasındaki ayrım bizim kafamızda son derece kesin çizgilere sahipken; onların kafasında bu çizgiler oynak, değişken ve kimi durumlarda ortadan kaybolmaya meyillidir (Levy-Bruhl, 2006: 109).

Bilincin inancı oluşturmasından önce, arkaik insanın dininin bu mistik süreçte oluştuğunu Malinowski şöyle ifade eder: Tylor ünlü kuramında ilkel dinlerin özünün animizm, ruhlara inanç olduğunu ileri sürer ve bu inancın kaynağını rüyaların, hayallerin, sanrıların, kataleptik durumların ve benzeri görüngülerin yanılgılı, ama tutarlı bir biçimde yorumlanmasında nasıl bulunduğunu açıklar (Malinowski, 2000: 8). Bu, insan zihninin yaratımları sonucu inanca giden bir yol olarak değerlendirilmelidir. Tylor’un tasvir ettiği animizm inancına göre ölümden sonra ruh yaşamaya devam eder; çünkü düşlere girmekte, yaşayanları anılarda ve hayallerde izlemekte ve insanların yazgıları üzerinde gözle görülür bir etkisi olmaktadır. Böylece hayaletlere ve ölülerin ruhlarına, ölümsüzlüğe ve bir ölümler dünyasına inanç doğmuştur. Ama genel olarak insanda, özel olarak da ilkel insanda, çevreyi kendi suretinde tasarlama eğilimi vardır. Hayvanlar, bitkiler ve nesnelere hareket ettiklerine, bir şeyler yaptıklarına, insana yararlı olduklarına ya da onu engellediklerine göre, onlar da ruhla donatılmış olmalıdır. Böylece, gözlemlerle ve gerçeğe yanlış, ama gelişmemiş ve eğitilmemiş bir anlama yetisi açısından kavranılır olan çıkarımlarla animizm, ilkel insanın felsefesi ve dini olarak gelişmiştir (Malinowski, 2000: 8). İşte bu tespit de yine arkaik insanın neo-frontal korteks yani bilinç sonrası sistemdeki yaratımlarının bir sonucudur.

Mistik deneyimden sıradan deneyime geçişi ve bunu arkaik insanın -ki artık arkaik olmayan insandır bu- kabul edişini yine Levy-Bruhl şöyle ifade eder: Mistik deneyim sıradan deneyime karşıt hâle geldiği, olağandışı ve anormalle karşılaşmanın insanı yalnızca telaşlandırmayıp doğaüstü duygusal kategorinin devreye girmesiyle belirgin bir heyecan duygusunu oluşturduğu gün insanlık bir adım ileri gitmiştir. İnsan zihninin, kafasında oluşturduğu bu diğer gerçekliği mitlerle doldurarak içine battığı ve kurtulmak için bin yıllar boyunca mücadele ettiği ve haşır neşir olduğu çelişkilerin, beceriksizliklerin hiçbir önemi yoktur (Levy-Bruhl, 2006: 86). Gerçeklik; pozitif bilimlerde tek boyutludur. Beş duyu organıyla zihinsel olarak algıladığımız sağlıklı durumlarda geçerlidir. Oysaki arkaik toplumlarda gerçeklik çok boyutludur. Artık, ruh ve beden ayrımı insan zihni için bu denli önemli bir hâlde değildir. Ruhun maddeliğine inanış yavaş yavaş fizik dünyasının maddeliğine inancına dönüşmüştür. Sonunda, “Avrupa bilincinin en ileri temsilcileri, düşünürler ve bilim insanları -dört yüzyıla yakın bir can çekişmeden sonra- ruhu, maddeden ve maddesel kaynaklardan bütünüyle bağımsız bir biçimde ele aldılar” demiştir Jung (2018: 21). Orta çağın, antikçağın hatta tüm insanlığın, daha ilk günlerinden bu yana maddi ruha inanış içinde yaşamalarına karşın 19. yüzyılın ikinci yarısında “ruhsuz” bir ruhbiliminin doğuşuna tanık oluyoruz diye devam eden Jung, bilimsel materyalizmin etkisiyle, gözle görülüp elle tutulamayanın kararsızlık yaratması, metafizikten kuşulanılmasının artık tehlikeli olduğunu ifade ederken bundan böyle “bilimsel” kabul edilebilir tek şeyin, belirgin madde ya da duyularca algılanabilir nitelik taşıyanlar olduğunu (2018: 21), mistik deneyimden sıradan deneyime geçişin kabul edilmesini böyle açıklar.

Mistik deneyimin arkaik insanın temel kültürel inanç ve bu inancın sistemini oluşturmasının ardından, bu sıradan deneyime geçildiğinde; ruh-beden veya beyin-zihin düalizmi tartışması yine kendini gösterir. Çünkü düşünmenin ve görmenin içine yuvarlandığı paradoksal yapının gerçek fiziksel mekânı genel olarak beyindir ve problematiği ruh-beden düalizmi tartışması üzerine kuruludur (Bilgiç, 2016: 52).

Bu durumda denilebilir ki, mistik deneyim *ruhun* temsiliyken, sıradan deneyim *bedenin* temsilidir. Neo frontal korteks ile düşünmeye başlayan insan, zihninin diğer zihinlerden farklı olduğunu; başkalarının da farklı düşünebileceğini keşfetmeden hemen önce bedeninin diğer bedenlerden farklı olduğunun ayırdına varmıştır. Deneyimin bu evresine, sıradan deneyim diyoruz. Yani bilinç.

3.4.2. Mistik Deneyim vs. Çocuk Zihni (İnancı)

Leo Frobenius çocukluğun doğaüstü dünyası hakkında tanınmış yazısında şöyle anlatır: “Profesör masasında yazıyor ve dört yaşındaki küçük kızı odada koşturup duruyor. Yapacak bir şey yok ve adamı rahatsız ediyor. Adam kıza üç kibrit çöpü vererek, ‘Al oyna!’ diyor. Kız halıya oturarak kibritlerle oynamaya başlıyor, biri Hansel, biri Gratel, öbürü de büyücü olmuş. Bir süre geçiyor, bu zaman içinde profesör rahatsız edilmeden işiyle uğraşabiliyor. Fakat birden çocuk korkuyla bağırıyor. Baba sığıyor, ‘Ne o! Ne oldu?’ Kız büyük korku belirtileri göstererek ona koşuyor. ‘Baba, baba!’ diye bağırıyor, ‘büyücüyü al, artık ona dokunamıyorum!’ ‘Bir duygu patlaması’ diyor Frobenius, “düşüncenin duyusal düzeyden, duyusal bilinç düzeyine kendiliğinden geçişin sonucudur. Dahası böyle bir patlamanın görülmesi açıkça belirli bir ruhsal sürecin tamamlandığı anlamındadır. Kibrit büyücü değildir, oyunun başında çocuk için de değildi. Demek ki süreç, kibritin duyusal düzeyde büyücüye dönüşmesinde ve sürecin tamamlanması da bu düşüncenin bilince çıkarılması olayını kapsıyor. Sürecin gözlemi, bilinçli düşüncenin onu sınamasından kaçıyor; çünkü bilince ancak daha sonra ya da sürecin tam bitiminde giriyor. Ancak düşünce var olduğu sürece oluşmalıdır da. Süreç, sözcüğün tam anlamıyla yaratıcıdır; çünkü biraz önceki örnekte olduğu gibi, küçük bir kız için kibrit, büyücü olabilmektedir. O zaman denilebilir ki, var olma aşaması duygular düzeyinde yaşanırken varlık aşaması bilinç düzeyinde yaşanır (Campbell, 2006: 36-37).

Simülasyon teorisine göre, kişilerin zihinsel durumları içselleştirilebilir ve kişiler iç gözlem yolu ile zihinsel durumlarının farkında olurlar (Flavell, 1999; Akt. Badem, 2018: 23). Başka bir deyişle, zihin teorisine göre, role bürünmenin zihinsel durumları diğer kişilere atfetme yeteneği olarak düşünülmektedir (Coltheart ve Langdon, 2001; Akt. Badem, 2018: 23). Bu, yine Levy-Bruhl’un arkaik insan zihninin kavramları yaratamadığı düşüncesi; yani zihinsel durumların bir başkasında da var olup olmadığının ayırdına varılamadığı anlamına gelmektedir. Buna göre Levy-Bruhl, olguların incelenmesinin onu ilkel insanlarda *kavramların* bulunmadığı sonucunu kabul etmeye ittiğini belirtir (2018: 19). En geç 4 yaşında -genellikle 36 ay civarında tamamlandığı belirtilir- çocuk, bu kavramları yerine getirebilmekte; bunu da sembolik oyun ile gerçekleştirmektedir. Sembolik oyunun gelişimi için gerçeğin temsil edilmesi gerekmektedir, bu da iki yönlü bir bakış açısıyla mümkün olur. Çocuğun hem gerçek nesneyi bilmesi hem de onu sembolize ettiği nesneyi oyun sırasında hatırlaması ve o şekilde oynaması beklenmektedir (Leslie, 1994; Akt. Taymaz Sarı, 2011: 15).

Zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerileri araştırıldığı günden bu yana çocuk zihni üzerinde ifade edilmiştir. Buna göre, çocukların 0-4 yaş arası zihin gelişimleri incelenmiş, bu gelişim sürecinde birtakım inançlar geliştirdikleri, gerçek ile gerçeklik arasında nerede oldukları, “-miş gibi oyunlar” ile zihinde kurguların yapılması gibi çocuğun bu zihinsel becerileri yani halk psikolojisi becerisini tamamlayıp tamamlayamadığı araştırılmıştır (Bkz 1.

bölüm). Yani bu teoriye göre halk psikolojisi becerisini tamamlayamamış çocuk zihni, nesnelere tek tek kavrayıp; bunların birbirleri ile ilişki kuramamaktadır. Campbell'ın yukarıda verdiğimiz alıntısını da yorumlayacak olursak tıpkı bir zihin kuramcısının bir çocuğun halk psikolojisi becerilerine hangi noktada sahip olduğu sorunsalını bir sosyal bilimci olarak Campbell da gözler önüne sermeye çalışmıştır. Bu demektir ki halk psikolojisi becerisine sahip olmayan birey ile -yani çocuk-, mistik deneyimde aynı eksik beceri çerçevesinde inanç oluşturan arkaik insan zihni aynı zihin evresinde yaşar. Aslında biyoloji bize insan fetüsünün doğuma kadar büyüme sürecinin bütün insan türünün evriminin bir özeti olduğunu göstermiştir. Bu evreler beynin gelişim evrelerinin eşliğinde görebileceğimiz gibi, aynı şekilde zekânın kısaltılmış evrimini bir bebeğin zekâ gelişim evrelerinde de görmemek olanaksız (Bilgiç, 2016: 28). Buna göre halk psikolojisi becerisine sahip olmayan bireyin davranışlarının gerçeklikten farklı olduğunun altı çizilmektedir. Halk psikolojisi becerilerine sahip olunduğu yaş aralıklarını kısaca tekrar edecek olursak⁶⁴: 0-2 yaş “duyusal motor” gelişim evresidir. Kalıtsal veriler zaman-mekân, renk, neden-sonuç ilişkisi içinde biçimlenir ve bilişsel yeti, zekâ kullanılabilir hâle gelir ki, bunlar ilkel⁶⁵ beynin neokortekste (zihinsel beyin) aldığı yeni biçimdir. 3-6 yaş arası “işlem öncesi” evrede bilişsel gelişim simgesel ilişkiler kurma ve çözümleme yeteneği ile dil gelişimine neden olur ve kavramsal olarak bir zekâ inşa olunur. İlkel beynin törensel, hiyerarşik yapılar kurması, limbik sistemde, memeli hayvanlar, maymunlar gibi, oyun içinde simgesel bir gerçeklik algısı oluşturmada görülebilir. Mantıksallık yerine ben merkezli, duygusal bir akıl yürütme vardır ve neokorteks artık limbik sistemi kullanmaktadır (Bilgiç, 2016: 28- 29).

Levy-Bruhl'un, ilkel toplumda ruh kavramının var olup olmadığını tartıştığı; ilkel insanın nasıl düşünüp nasıl yaşadığını yüzlerce ilkel insan yaşantısının arasından çekip çıkardığı “İlkel İnsanda Ruh Anlayışı” adlı kitabında küçük çocuğun bir varlık olarak kabul edilmediğinden bahsedilmektedir. Küçük çocuk henüz grubun bir üyesi değildir. Birey gerçek anlamda ancak ait olduğu grup sayesinde var olabildiğinden, küçük çocuk sözcüğün gerçek anlamında henüz tamamıyla doğmamış sayılmaktadır (2018: 253-254). Burada bir önceki bölümde yer alan, ruh bilinç kavramına da gönderme yapılabilir. Demek ki, henüz halk psikolojisi becerilerine sahip

⁶⁴ Piaget'nin çocuklukta zekâ ve bilişsel gelişim evreleri teorisi tipik bir örnek olarak baz alınmıştır.

⁶⁵ İlkel beyin terimi bazı kaynaklarda “sürüngen beyni” şeklinde geçmekle beraber bizler çalışmamızda insanın en eski bilgilerini taşıyan bu beyne “ilkel beyin” demeyi uygun gördük. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere kullanılacak olan “ilkel zihniyet” terimi ile “ilkel beyin” farklı iki yapıdan bahsetmektedir. Herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermemek için “ilkel zihniyet” terimini “arhaik insan zihni” şeklinde genelleştirmek kararı da tarafımızdan özellikle alınmış bir karardır.

olmayan çocuk hâlâ bir *ruh* gibi görünmekte, sözün tam anlamıyla doğmamış sayılmaktadır. Buna yakın bir başka örneği yine Levy-Bruhl'un şu tespitinden çıkarabiliriz: Yeni doğmuş çocuk yarı yarıya doğmuş bir varlıktır: Henüz ruhlar dünyasından tamamıyla kopmamıştır. Bu yüzden bu toplumlarda, yeni doğmuş çocukları öldürme olayıyla çok sık karşılaşılmaktadır (Levy-Bruhl, 2018: 16). Onların gözünde bebeği ortadan kaldırmak onu öldürmek anlamına gelmiyor çünkü henüz gerçekten doğmamış olduğunu düşünüyorlar (Levy-Bruhl, 2018: 17). Çünkü eski inanışa göre ruh, insan yaşamını özümledi; fiziksel ve uzamsal yapıya, yani bedene, gebelik sırasında girer ve onu son solukla birlikte terk ederdi. Ruh, uzayda yer tutmadığı ve yaşam verdiği bedenden hem önce hem sonra var olduğu için zaman alanında yer alır, ölümsüzlük niteliğini taşırdı (Jung, 2018: 28). Mistik deneyime yakın bir yaşamı olan yerliler için de bu sebeple ruh ve çocuk kavramı yine birbirine eş gibi görünmektedir. Bizim açımızdan oldukça tuhaf görünen çocuğun ölüme terk edilmesi durumu onlar açısından oldukça doğal bir davranıştır. Görünüşte son derece normal olan bir çocuk aynı zamanda bir hayvan olabilmektedir. Hatta insandan çok hayvan olduğu bile söylenebilir. Sahip olduğu bu ikili doğası nedeniyle çocuk ya büyücüdür ya da büyücü olup kendi yakınları ve çevresindeki diğer insanlara kötülük yapacaktır. Bu yüzden ondan kurtulmak gerekmektedir. Normal bir görünüme sahip bir çocuğun “insan olmaması” düşüncesi ilkel insanlara hiç de yabancı değildir. Pek çok toplumda bir kadın ikiz doğduğunda çocuklardan biri kurban edilmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 58).

Her çocukta bilinçten önce işlevsel bir ruh eğilimi vardır. Yetişkinin bilinçli yaşamında, bu içgüdüsel bilinçaltı işlev varlığını ve işlerliğini ara vermeksizin duyurur (Jung, 2018: 33). Gustav Le Bon da kitle ruhu tanımında ilkelerin ruh yaşamıyla çocukların ruh yaşamı arasındaki koşutluklara dikkat çekmiştir ve Freund'a göre bu psikiyatristlerin de izleyeceği bir yoldur (Freund, 2017: 23).

Aynı şekilde Levy-Bruhl, ilkel zihniyetin nesnelere dikkatini çeken şey üzerinde yoğunlaşmakta olduğunu, nesnenin var oluş/kendini sunuş biçimi ve yarattığı duygusal yoğunlukla ilgilendiğini vurgularken (2018: 27) halk psikolojisi becerisini henüz edinmemiş çocukların halk psikolojisi gelişimlerinde görünüş-gerçeklik, diğer insanların sahip olduğu fakat gerçek dünyada doğruluğu olmayan inançlar ve sunumsal değişimlerini (Heubner, 2000; Akt. Taş, 2017: 20) algılayamadıkları noktadaki benzerliklerine hitap eder. Bu, nesneye anlam

yükleme, tıpkı bir çocuğun bir nesnenin kalkıp ayaklanabileceğine inanması gibi arkaik insanın deneyiminde de animizmi oluşturmuştur.

Başlangıçta ruhlar insanlara çok benzer biçimde resmedildiler ve ancak uzun bir gelişim süreci içinde maddi özelliklerini kaybederek büyük ölçüde “ruhsallaştırılmış” hale geldiler. Çoğu yetkili, ruha ilişkin bu düşüncelerin animistik sistemin ilk çekirdeği olduğu ve hayvan, bitki ve nesnelere ruhlarının insan ruhuna benzerlik üzerine kurulduğu görüşüne eğilimlidir (Freund, 2012: 127).

Animizme değinmişken, mistik deneyim yaşayan ve kavramlaştırma yetisine sahip olmayan arkaik insanın hayvan-insan algısına değinmek yerinde olacaktır. Yine bir zihinleştirme becerisinin gelişmemesi olarak ortaya çıkan bu durumda arkaik insan hayvanların kendi dünyasından kopuk varlıklar olduklarını bilmemektedir. Bütün varlıkların tözsel anlamda kendisi gibi yaşadığını düşünmektedir. Hepsinin bir ailesi olduğunu, kendi aralarında konuştuklarını, yuvaları olduğunu, aralarında savaştıklarını, avlanarak ya da meyve toplayarak beslendiklerini, kısaca *primus inter pares*⁶⁶ olduğunu ancak diğerlerinden üstün olmadığını düşünmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 48). Daha ileri düzeydeki bazı toplumlarda ise, bu hayvanlarla insanların birbirlerini özümsemeleri olayına hem simgesel hem de gerçekçi sayılabilecek daha derinlemesine bir bakış getirmektedir. “İnsanlar kendilerine bir şekilde benzeyen hayvanlar tarafından temsil edilmektedir. Geceleri bataklıklarda dolaşan antilop büyücüyü temsil etmektedir. Aslanın artıklarını yiyen çakal, şefin peşinden koşan işe yaramaz adama benzemektedir, vs.”. Görüldüğü gibi burada temsil eden ve edilen varlıklar söz konusudur. Temsil edilenlerin kaderi temsil edenlerinkine bağlıdır. Akılcı bir düşüncenin kesinlikle reddedeceği bu sonuç, ilkel insan için gerçeğin ta kendisi gibi görünmektedir. Dış görünümü itibarıyla şu ya da bu hayvan türüne özgü özelliklere sahip olması, örneğin kanguru ya da aslan görünümüne sahip olması onun aynı zamanda bir insan olmasını engellemediği gibi; bir insan olması da sanal değil gerçek anlamda, hem de anında diğer görünümlere bürünmesine engel olamamaktadır (Levy-Bruhl, 2018: 67). [Arkaik insan] hayvan ve insan dünyasını tek bir bütün olarak görmekte, hissetmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 48-49). Cassirer’in de dediği gibi (2017: 16), ilkel insanlar, ilkel bilince varlığın bütünlüğünü sunarlar.

Animizim, daha dar anlamıyla, ruhlar öğretisi ve daha geniş anlamıyla da genel olarak ruhsal varlıklar öğretisidir. “Animatizm” terimi bize cansız nesnelere olarak görünen şeylerin canlı

⁶⁶ Lat. Birbirlerine üstünlük kurmayanlar -eşitler- arasında birinci ya da önde gelen.

özelliği kuramını anlatmak için de kullanılmıştır (Freund, 2012: 126). Tıpkı, halk psikolojisi becerisi edinmemiş çocukların nesnelerin nesne olduklarını kavrayamadıkları gibi.

Arkaik insanlar dünyayı hem iyi hem de kötü sayısız ruhsal varlıklarla doldururlar; bu ruhlar ve şeytanları doğal görüngülerin nedeni olarak kabul ederler ve yalnızca hayvan ve bitkilerin değil dünyadaki tüm cansız nesnelerin onlar tarafından canlandırıldığına inanırlar (Freund, 2012: 127).

Freund, günümüz zihin çalışmalarında yer alan zihnin evrilme dönemlerine yakın bir tablo oluşturmuştur:

İlkel Beyin	Duygusal Beyin	Akılci Beyin
Animistik Evre	Dinsel Evre	Bilimsel Evre
Narsizm Çocukluk dönemi narsizmi Düşüncelerin her şeye gücü yeterliğı ilkesi	Nesne Seçimi	Hazdan vazgeçilen, gerçekliğe uyum sağlayan, dış dünyaya dönük evre.

Şekil 13. Freund'un Zihinsel Evrim Basamakları

Freund'a göre animistik evre hem zaman hem dizinsel hem de içerik olarak narsizme karşılık gelir; dinsel evre, özelliği bir çocuğun ana babasına bağılılığı olan, nesne seçimi evresine karşılık gelir; bilimsel evrenin tam karşılığı ise bir bireyin olgunluğa ulaştığı, haz ilkesinden vazgeçtiğı, kendisini gerçekliğe uydurduğu ve arzularının nesnesi için dış dünyaya döndüğü evre olur (2012: 141), demektedir; günümüz beyin araştırmacılarının kabul ettiği üç aşamaları beyin evrimine yakın bir dönemsel ayırım yapmaktadır⁶⁷.

Animizmden tekrar arkaik zihin ile çocuk zihninin temsil basamağına döndüğümüzde bir arkaik insanın "İnsanların insanlar gibi temsil edildiğini söylememiz gerekecek." cümlesinden Levy-Bruhl'un, bu sözcüklere bizlerin bizim anladığımız anlamda gerçek bir içerik yüklediğimizi oysaki tüm varlıkların özünde türdeş olduğunu içgüdüsel bir şekilde hisseden ve onların dış

⁶⁷ Ancak burada altını çizmemiz gerekir ki, Freund'un bu şemasında yer alan animistik evre günümüz zihin çalışmalarında daha çok duygusal beyin evresine yakındır. Çünkü günümüz zihin evrim aşamalarında ilkel beyin işlevi yalnızca otopilot görevi görmektedir.

görünümüne itibar etmeyen ilkel zihniyet için bunun oldukça değişik bir anlama sahip olduğunun altını çizdiğini anlamaktayız. Bu olgulara dikkat edilmeden yapılan ilkel zihniyet açıklamasının yanlış ya da eksik kaldığını, bunların sistematik bir animizmle makyajlandığını da ifade etmektedir ayrıca (2018: 49). Kolektif düşüncelerden hareketle ilkel insanın, usunda, canlı, cansız varlıklar ve çevresinde bulunan nesnelere nasıl algılayıp, sınıflandırdığını algılamak gerekiyor. Çünkü bu anlayışa göre insan kendini, çevresini sarıp sarmalayan varlık ya da nesnelere herhangi biri gibi görmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 22).

İlkel insanlar genellikle görünmez güçlerin her an ortaya çıkıp, olayların seyrini değiştirebilecekleri gibi bir düşünceye -kanıya/inanca- sahiptirler (Levy-Bruhl, 2006: 22). Tıpkı halk psikolojisi becerisine sahip olmayan 0-4 yaş arası çocuğa göre durum gerçekte çatışsa bile, davranışın yönünü belirleyen gerçekliğin değil, inancın olması gibi (Gallgher & Frith, 2003; Akt. Furtana, 2018: 8).

Varsaymamız gereken tek şey ilkel insanın, isteklerinin gücüne büyük bir inancı olduğudur. Büyüsel araçlarla başladığı şeyin gerçekleşmesinin temel nedeni onu istemesidir. Dolayısıyla başlangıçta vurgu yalnızca isteği üzerinedir. Motor etkinlikleri hâlâ gelişmemiş durumda olmasına karşın çocuklar da benzer bir ruhsal durum içindedir. Başlangıçta isteklerini varsayımsal bir şekilde doyurduklarını, yani duyu organlarının merkezden çevreye doğru uyarımları aracılığıyla doyurucu bir ortam yarattıkları savını ileri sürdüm. Yetişkin bir ilkel insanın önünde açık olan alternatif bir yöntem vardır. İsteklerine motor bir itki önce doyurucu durumunun bir temsilini vermek için kullanılır; bunu öyle bir biçimde yapar ki motor varsanılar olarak tanımlanabilecek şey aracılığıyla doyumu yaşamak olası hâle gelir. Doyurulmuş bir isteğin bu türden temsili çocukların, daha önceki duysal doyum tekniklerini izleyen oyunlarına oldukça benzer. Eğer çocuklar ve ilkel insanlar oyun ve taklitçi temsili kendileri için yeterli buluyorlarsa bu onların bizim anladığımız anlamda alçakgönüllü olduklarının ya da gerçek güçsüzlüklerini uysallıkla kabul ettiklerinin bir işareti değildir. İsteklerine yükledikleri üstün erdemini, bu isteklerle birleşik olan istencin ve bu isteklerin işleme yöntemlerinin kolayca anlaşılabilir sonucudur (Freund, 2012: 135).

Zihin kuramı gelişmemiş çocuklar; düşünce, inanışlar ve görünüşlerin gerçek ile örtüştüğüne dair yanlış bir anlayış içerisindedirler (Taymaz Sarı, 2011: 8). Piaget'nin *Çocuğun Dünyayı Kavrayışı* kitabında açıkça gösterdiği gibi bebeğin dünyası, aynı anda fiziksel ve ruhsal olarak "bilinç sürekliliği"dir. Deneyimsiz duyularına etki eden her şey içsel uyumuna hizmet eden şeylerle yargılamaksızın özdeşleştirilir (Campbell, 2006: 86).

Halk psikolojisi becerisi henüz oluşmamış bebek, uzvunu kendinden ayrı göremez; gerçekliğe derinlik katamaz. Buna göre Levy-Bruhl'un arkaik insan için olan tespiti ilgi çekicidir. O, bir

insanla sahip olduğu bedeninin uzuvları, organları arasındaki bütünleşme de aynı şekilde öylesine değişmez, hızlı, sezgisel ve bütünseldir ki, özne onları “kafasında canlandırma” gereksinimi duymamaktadır diyerek çocuk ile arkaik zihnin bir kez daha benzer tarafını ortaya koymuştur (Levy-Bruhl, 2006: 146). Çünkü ona göre -ve zihin kuramcıları da bunu savunur- bu bütünleşme yalnızca yaşanılan bir duyguya benzemektedir. Ve şöyle devam eder Levy-Bruhl: Bireyin onlarla kendi arasında varlığını hissettiği töz birliği bedenine ait uzuvlarla arasında olan türden değildir. Ancak yine de onları gerçekten kendi bedeninin bir parçası gibi algıladığı söylenebilir. Ancak bunlar doğrudan kendi parçası olmamakla birlikte yine de ona aittirler (Levy-Bruhl, 2006: 146). Bütün ekilen bitkilerde, evcil hayvanlarda en ufak bir tuhaflık ya da alışılmadık bir şey görüldüğünde kendilerinden kuşkulılmakta hatta gerçekleştirecekleri büyüleyici kötü etkilerden emin olunmakta ve kendilerine ona göre davranılmaktadır. Örneğin kedi tuhaf bir şekilde miyavladığında, bu, onun kedi şekline bürünmüş bir kurt adam olduğunun kanıtı kabul edilmektedir⁶⁸ (Levy-Bruhl, 2006: 69).

Yine arkaik insan, mistik deneyimi içerisinde görece daha büyük birimin tam anlamının ve gücünün küçük birime ifade eder. Örneğin, bir kişinin bedeni üzerinde büyüsel bir hakimiyet kurmak için yalnızca onun kesilmiş tırnakları ya da saçlarını, tükürüğünü ya da dışkısını elde etmeye ihtiyaç vardır; hatta gölgesi, yansıması ya da ayak izleri de aynı amaca hizmet eder (Cassirer, 2017: 108). Tıpkı zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerileri tamamlanmış çocukların gölgenin gölge olduğunu ayırt edememesi ya da “ben” duyguları içinde kendilerine ait olanın kendisi olduğu yargısı gibi. Freund’un çocukluk narsizmi ve düşüncelerin her şeye gücü yeterliliği fikri de burada anlam bulabilir. *Düşünmenin aşırı yükü ister özgün bir yük ister gerileme tarafından yaratılmış bir yük olsun her iki olguda da ruhbilimsel sonuçların aynı olması gerekir: entelektüel narsizim ve düşüncelerin her şeye gücü yeterliliği*⁶⁹ (Freund, 2012: 141). Araştırmacılar zihin kuramı becerilerinin temelinde “karşısındaki kişinin duygularının bilincinde olma”, “bireyler arası öznellik”, “inanç ve istek arasında muhakeme”, “sosyal

⁶⁸ Genel olarak amacımız tüm yaşam işleyişini zihinsel bir noktaya oturmaktan ziyade, anlatının kültürü nasıl oluşturduğunu göstermektir. Çünkü inanç davranışa bağlı ve nispeten göreceli iken anlatı olanı somutlaştırmak demektir. Şunu bir kez daha söylemek gerekir ki; bilinç olmadan inanç olmaz. Bilinç olur, ses varlığı yaratır, ardından kültür ve inanç oluşur. Bilinci inanca götüren şey anlatıdır! Soyutun somuta bürünüşü bu şekilde gerçekleşir.

⁶⁹ Düşüncenin her şeye gücü yeterliliği uygarlığımızın yalnızca tek bir alanında korunmuştur ve bu da sanat alanıdır. Arzuların tükettiği bir insanın bu arzuların gerçekleşmesine benzer bir şey yapması ve oyunda yaptığı şeyin -sanatsal yanılısama sayesinde- tıpkı gerçek bir şeymiş gibi duygusal etkiler yaratması günümüzde yalnızca sanatta söz konusudur (Freund, 2012: 141-142).

referans oluşturma” ve “zihin okuma” gibi kavramların olduğunu ileri sürmüşlerdir (Yurttaş, 2018: 10).

Aynı şekilde bir parçanın bütünü ifade etme algısına bir başka örneği şöyle ifade edebiliriz. Mistik deneyim içinde yaşayan arkaik insan için bitkilerin tanrısı her bir ekin destesinde yaşar. Bu nedenledir ki, kadim fakat hâlâ yaygın bir kırsal adet son ekin destesinin tarlada bırakılmasını gerektirir; doğurganlık tanrısının bir sonraki yılın hasadı yetiştirecek olan gücü bu kalıntıda yoğunlaşır (Cassirer, 2017: 109). Bir başka örnek Levy-Bruhl’dan şöyle verilebilir: Efsanevi dönemlerde yaşayan atalar yerlilerin zihninde isimlerini taşıdıkları hayvanlar ve bitkilerle çok yakın ilişki içinde olmuşlardır. Bu efsanevi dönemde kanguru totemine ait bir adama zaman zaman insan-kanguru ya da kanguru-insan denilirdi. İnsan çoğunlukla kökensel anlamda ait olduğu düşünülen hayvan ya da bitkisel öze özdeşleştirilirdi (Levy-Bruhl, 2018: 63).

Bilinmesi gereken bir konu daha varsa o da ilkel zihniyet açısından insan bedeninin ürettiği ve çıkardığı, dışa salgıladığı ya da bıraktığı artıklar. Birinin bunlara sahip olması demek yaşıntınıza hükmetmesi demektir. İnsan için ayakları, elleri, kalbi ve başı nasıl kendisi demekse kolları, salgıladığı şeyler, vs. de aynı şekilde kendisi demektir. Bunlar sözcüğün gerçek anlamında o kişi anlamına gelmektedirler (Levy-Bruhl, 2018: 142). Kimi durumlarda kişiye ait parçalar kişinin ikizi gibi görülmekte ve bu ikiz kişinin yerini alabilmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 157).

Aynı şekilde parçadan bütüne gitme düşüncesinin yaygın biçimde bilinen kötü büyüde kullanılan mum bebeklere, büyü yapılanın adı söylenerek iğne batırılması veya ateşte eritilmesi, böylece o kişinin ölmesinin sağlanması akla geliyor (Campbell, 2006: 328).

Bir başka halk psikolojisi becerisi tanısı -yine zihinleştirmeden yola çıkarak- bir nesnenin ne olduğunun tam olarak zihinde kavranmasıdır. Bu, çocuğun ellerini el olarak algılayabilmesi olduğu gibi arkaik insanın bir hayvanı ona benzer başka büyükçe bir hayvanla ayırt etmesi ile aynıdır. Campbell arkaik insandan şöyle örnek vermiştir:

Tapınağın Tanrısı Havai’de mo’o denilen türdendi, “kertenkele” veya “sürüngen”. Fakat Havai’de yaşayan tek sürüngen türü zararsız, hatta dost kabul edilen ve evlerin duvarlarında aşağı yukarı dolanan, sinek gibi tavanlara yapışan küçük bir kertenkeledir. Adaların

mitolojik sistemi bu zararsız yaratığı, gördüğüm mitolojik işlemlerin en canlı biçimlendirilişiyle kocaman tehlikeli bir ejdere çevirmiştir (Campbell, 2006: 219).

Bu durum, halk psikolojisi becerilerinin yeterliliği bağlamında parça-bütün ilişkisi düşünüldüğünde insansı hayvan görüngülerini de açıklayacaktır.

Arkaik toplumda çeşitli kılan ve grupların yarı hayvan, yarı insan ataları olduğu, aynı adlı hayvandan geldikleri düşünülür diyen Campbell (2006: 318), duruma açıklayıcı bir örnek vermiş olur. Aynı şekilde Levy-Bruhl da halk psikolojisi becerilerinin arkaik insan zihnindeki kültürel altyapıyı oluşturduğuna dair belirleyici örnekler sunar: Levy-Bruhl bir arkaik toplulukta gözlemiyle ilgili “Bildiğim kadarıyla bütün kaplanlar hayvan görünümüne bürünmüş insanlar olarak kabul edilmektedir.” demektedir. Burada herkes, yolda karşısına çıkan bir kaplanın intikam alabilmek ya da kötülük yapabilmek amacıyla ruhunu şeytana satarak, büyü yoluyla bu hayvanın görünümünü almış bir insan olduğuna inanmaktadır. Bu gibi durumlarda her zaman söylenen şey, kaplanın sıçrayıp karşısına çıkmasından önce bir insanın kaplanın ortaya çıktığı noktada ortadan kaybolduğudur. Burada evrensel bir inanış olan hayvana dönüşen (kurt adam) büyücü inancıyla karşılaşılmaktadır (Levy-Bruhl, 2018: 50).

Yukarıda anlatılan ve sayılarını çoğaltmanın mümkün olduğu bu olgular, ilkel zihniyet açısından ele alındığında, bir hayvanın insan görünümüne bürünmesinin şaşkıncı ve saçma sapan bir şey olmadığı görülmektedir, tıpkı insanın bir hayvanın dış görünümüne bürünmesinin şaşkıncı ve korkutucu bir şey olmaması gibi (Levy-Bruhl, 2018: 54). İlkel insanın neredeyse duraksamadan insan görünümünden hayvan görünümüne geçiş ya da tersine inanabildiğini göstermektedir. Bu insan aynı varlığın kimi zaman hayvan kimi zaman insan ya da aynı anda ikisi birden olabileceği düşüncesini kabul etmektedir (Levy-Bruhl, 2018: 65).

3.4.3. Mitsel Anlatı vs. Çocuk Zihni

Peder Meyer, yaşadığı misyona komşu olan yerlilerle birlikte tam bir tutulma olayına tanık olmuştur. “Çok değişik yorumlara kulak misafiri olmakla birlikte tutulma olayı hepsinin ödünü patlatmış gibiydi. Bu sanki başlarına gelecek çok kötü bir olayın habercisi gibiydi. Sanki dünya yok olup gidecekti. Bütün köylerde davullar çalındı, büyük deniz minarelerinin içi pisletildi. Öleceğini düşündükleri Ay’ı uyandırmak istiyorlardı. Zira Ay ölürse başlarına büyük bir felaket geleceğini düşünüyorlardı.” İnsanların dehşete kapılmasına yol açan tutulmanın mistik anlamı budur. Nedenine gelince, “İnsanın ağzını açık bırakan açıklamalar yaptılar: But bölgesinde yaşayan insanlar arasında, Kairim’de öldürülen bir domuzun Ay’a dönüşerek onun ölmesine yol açtığı söyleniyordu. Ulau ve

Jakamal bölgelerindeyse tutulmanın nedeni, Tumleo’da bir adamın aslında Ay olan büyük bir balığı öldürmüş olmasıydı. Bir başka yerde yaban domuzu görünümündeyken yaralanan Ay’ın aceleyle gökyüzüne kaçarken ağaçlara çarparak üzerlerinde kan izleri bıraktığı söyleniyordu. Başkalarıysa alev alev yanan Ay’ın çevresini bir duman bulutunun sarıp sarmalamış olduğunu vs. söylüyorlardı (Levy-Bruhl, 2006: 75)

Bilgiç, zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerileri henüz tamamlanmamış zihnin, beynin soyutladığı simgeleri yeniden soyutladığını, ikinci adımda nesnelere yerine simgeleri aynaladığını ve onun kavram üretmesini, kavramdan kavram üretmesini ve bu şekilde iki ayna arasında sonsuza açılan bir aynalama içinde kendi hareketini görmesini, kavramlar arasında özgürce, idealleştirilmiş özdeşlikler kurmasını sağladığını ve bunun, gerçeği aşan, abartılı hayaller kurmasına neden olduğunu ifade eder (2016: 77). Bu, belirli sınırlar koyarak simgeleştirme yapamayan zihnin nasıl abartılı hayaller kurduğunun bir açıklamasıdır. Halk psikolojisi becerileri içerisinde arkaik insan zihninin de bu şekilde çalıştığı ifade edilebilir.

Cassirer (2017: 72-73) ise sözcükte içerilen fiziksel-büyüsel güce duyulan inançtan, onun tinsel gücünün gerçekleştirilmesine geçmek için zihnin uzun bir evrimsel yolu aşması gerektiğinden bahseder. Bu, az önce belirttiğimiz zihnin simgeleştiremediği o ânların inançla bir bütün yaşanan o duyguların henüz zihnin simgeselleştirilmesiyle ele avuca sığmamış, kalıplaşmamış ânlar bütünüdür. İşte bu bütünde yine Cassirer, dünyayı insana açan gerçekte sözdür, dildir der. İşte bu söz, henüz anlatamayan bireyin dili, çocuk anlatıları ile mistik anlatının kesiştiği yerdir.

Cassirer, insanlığın mistik deneyimden sıradan deneyime geçişini ve ardından kültürü oluşturmasını “anlatı gerçekleşme hipotezi” ile son derece bağlantılı olarak; en büyük rolü *söze* ve *dile* yükleyerek yukarıdaki gibi belirtmiştir. Çünkü *dilin* işlenmeye başladığı o ân, bilincin oluştuğu; “ben” olgusunun yerleştiği dahası bireyin kendini algılamasıyla sembolik düşünme gücünü oluşturduğu o ândır. İlhan’ın da belirttiği gibi (2018: 96) insanın sembolik düşünme gücü dikkate alınmadan onun kültürel varlığı anlaşılabilir ve kültürel bir varlık olduğunu söylemek, insanın “dilsel” bir varlık olduğunu söylemekle çok ilgilidir. Levy-Bruhl’un *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* adlı çalışmasının ilk bölümünde söz edilen “İlkel insanlara göre bütün varlıklar türdeş öze sahiptir.” vurgusu (2018: 21) Cassirer’in ereksel dil kavramıyla aynı şeyi ifade eder. Daha önce de belirtildiği üzere, ereksel dil yerlilerde gözlemlendiği gibi çocuklarda da dil ediniminde bir başlangıçtır. Burada, sözel olduğu kadar mitsel “meczaz”ın da ana ilkesi

olarak adlandırılabilir ilke kendini zorla anımsatır: *pars pro toto*⁷⁰ ilkesi. Bu ilkenin tüm mitsel düşünüşü yönettiği ve ona nüfuz ettiği bilinen bir olgudur. Her kim bütünü herhangi bir parçasını hakimiyeti altına aldıysa, bununla büyüsel anlamda o bütünü kendisi üzerinde iktidar elde etmiş olur (Cassirer, 2017: 107). Bu, mistik deneyim içerisinde yaşayan arkaik insanın parça-bütün ilişkisiyle aynıdır. Parça-bütün ilişkisi mistik deneyimden sıradan deneyime geçerken sözün öncelikle sembole dönüşmesi ve parça olan sembolün bütünü kastetmesidir. Eliade de şeylerin kökeninin ve örnek oluşturan öyküsünün bilinmesinin, şeyler üstünde bir çeşit sihirli üstünlük sağladığı inancından bahseder (Eliade, 2016: 124). Bu, mitlerin oluşumunu sağlayacağı gibi bu parça-bütün ilişkisine mitsel mecaz denmesini de açıklar:

Mitsel mecaz, dar anlamda bir düşünce içeriğinin, ‘ilkine’ bir yönüyle benzeyen ya da bir şekilde onu andıran ‘bir başkasının’ adıyla bilinçli olarak gösterilmesi şeklinde alınabilir. Bu durumda mecaz hakiki bir “çeviri”dir; aralarında hüküm sürdüğü iki kavram sabit ve bağımsız anlamlardır; verili başlangıç noktası ile bitiş noktası olarak ikisinin arasında birinden ötekine geçişi sağlayan, birinin anlamsal olarak diğerine vekalet ettiği kavramsal süreç vuku bulur. Bu kavramsal ve adsal vekaletin genel nedenlerine ilişkin bir soruşturma girişimi; özellikle de düşünme ve konuşmanın ilkel biçimlerinde bu tür mecazın olağanüstü geniş ve renkli kullanımı, yani, apaçık farklı nesnelere böylesi bilinçli özdeşleştirilmesini açıklamayı hedefleyen bir deneme bizi mitsel düşünce ve hissin özsel durumlarından birine götürür (Cassirer, 2017: 102). Mitsel kavramlaştırılmada şeyler, dolaylı biçimde ifade ettikleri şeyler üzerinden değil, fakat dolaylı görünüşleri üzerinden ele alınırlar; arı sunumlar olarak alınır ve imgelemde cisimleştirilirler. Bu türden tecessüm ettirmenin mutlaka, söylenen söze, onun gücüne ve içeriğine yönelik - çıkarımsal düşüncenin görüş açısının üreteceğinden- bütünüyle farklı bir tutuma yol açacağını görmek kolaydır. Söz, kuramsal düşünce için, özünde şöyle bir fikrin temel amacına hizmet eden bir araçtır: verili fenomenle ona “benzer” olan yahut da eşgüdümleyici bir yasaya göre onunla bağlantılı olan diğer fenomenler arasında ilişkiler kurmak (Cassirer, 2017: 68). Mitsel mecazın insan zekâsı içerisindeki oluşumunu Bilgiç, “Kavram üretme düzeyine gelecek olan insan zekâsı soyutlamaları dışındaki nesnelere ortak özelliklerini genellemekle değil, önceden bildiği, hazır soyutlanmış kavramlardan çıkarımla yapacaktır.” diye ifade eder (2016: 32). Çünkü zaten ona göre de düşündüklerimizi düşüncemizdeki nesnelere yükleyebiliriz ve bildiğimiz şeylere bildiğimiz şeyleri yükleyebiliriz. Çünkü bize anlamlı gelen şeyler zaten

⁷⁰ Lat. “Bütünü yerine alınan parça”. Bir şeyin belli bir bölümünün adıyla söz konusu şeyin bütünü temsil edildiği söz sanatı (Çev. notu: Kuzgun, 2017: 107).

önceden anlamını bildiğimiz şeylerdir. Sembolik dil⁷¹in ya da mitsel mecazın -adına ne dersek diyelim- arkaik insanın limbik sistemde çalışan zihninin parça-bütün ilişkisiyle ilgisi olduğu çok açıktır.

Zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerini yerine getiren çocuk, ortalama iki yaş civarında -en geç 4 yaş- hayalî oyunlar kurarak kendilerinin ve başkalarının zihinsel durumlarını örtük bir şekilde anlayıp, davranışlarını o yönde şekillendirirler (Frith&Frith, 2003: 460). Sembolik oyunlar kurarak kendilerinin ve başkalarının zihinsel durumlarını örtük bir şekilde anlayıp, davranışlarını o yönde şekillendirirler.⁷² Ayrıca sembolik oyunda değişik nesnelere kullanarak fikirlerini hayata geçirebilirler (Canlı, 2018: 24). Pettazzoni, [Arkaik insan yaşamında var olan ve] bir zamanlar ayinsel bir icra olan drama tarzı, başka edebi türü, dünyevi bir hâle getirenin aynı yol olduğunu düşünür ve resim sanatının zamanla, küçük çocuklar⁷³ için bir oyun şekline dönüştüğünü iddia eder (Pettazzoni, 2006: 184). Bu da arkaik insanın sembolik düşüncesi ile çocuk zihninin sembolik oyununa verilecek iyi bir örnektir. Sembolik oyunun gelişimi için gerçeğin temsil edilmesi gerekmektedir, bu da iki yönlü bir bakış açısıyla mümkün olur. Çocuğun hem gerçek nesneyi bilmesi hem de onu sembolize ettiği nesneyi oyun sırasında hatırlaması ve o şekilde oynaması beklenmektedir (Leslie, 1994; Akt. Taymaz Sarı, 2011: 15).

Sembolik oyun, sembolik dilin bir üst evresidir. Çünkü iki yaşına geldikleri bu süreçte kendi zihinsel durumlarını anlamaya ve zihinsel durum sözcüklerini kullanmaya başlarlar (Astonington&Dack, 2008; Akt. Akkaya, 2018: 7). Konuşma, disiplin ve ayin (ve konuşma da disiplin ve ayindir) aracılığıyla kişi yeni düşünceler ve duygular geliştirir ve böylece, en azından bir dereceye kadar, farklı bir kişi olmaya çalışır (Smith, 2015: 22). Bu, bireyin, konuştuğu an “ben” olabileceğinin kanıtıdır. Tıpkı anlatı gerçekleştirme hipotezinde bahsedildiği gibi. Bu, olağan tensel dünyanın mantığından, şeylerin farklı olduğu tiyatrosu ve oyunumsu evrene, şeylerin canlı varlıklar gibi yaşandığı, “inandırma” ve “sanki mantığı”nın

⁷¹ Konuşmadaki mecazi ifadelerin mitsel bakış açısı tarafından mı üretildiği ya da tersine mitsel bakış açısının doğup gelişmesinin ancak dilin zemininde mi olanaklı olduğu- sorulacak olursa şayet yukarıdaki mülahazalar gösterilmektedir ki bu soru gerçekte yanıltıcıdır. Çünkü, ilk elde, burada zamansal bir “öncelik” ve “sonralık” ilişkisini değil, fakat ayrı ayrı dilin ve metin biçimleri arasındaki mantıksal ilişkiyi ele alıyoruz; birinin diğerini biçimlendirme ve belirleme şekliyle birlikte (Cassirer, 2017: 107).

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Frith, U. and C.D. Frith (2003). *Development and neurophysiology of mentalizing*. Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Science. 358(1431): p. 459-473.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pettazzoni, Raffaele (1924). *I misteri. Saggio di una teoria storico-religiosa* (Gizemler, Tarihsel Dini-Teori Üzerine Bir Deneme) içinde 1. bölüm. Bologna.

gerçek mantık sayıldığı bir evrene geçilir. Aslında hepimiz bu saymacayı biliyoruz. Bu, çocukluğun temel, kendiliğinden olan, büyüsel bir oyundur; dünya bu yolla sıradanlıktan bir çırpıda büyüye dönüşür (Campbell, 2006: 36).

Değerlendirme

Çalışmanın bir bakıma işlendiği bu bölümde, bireyin varlığı, kendiliği ve kendiliğini fark edebildiği ânı öncelikle bilinç olarak değerlendirilmiştir. Bilincin olması, *anlatı gerçekleştirme hipotezi* bağlamına göre ele alınarak anlatının bilinçli bir biçimde gerçekleştiği ânın sonrası Kozmos; öncesi Kaos olarak değerlendirilmiştir. Çünkü birey, bilinç ile birlikte sembolleştirme yapar ve bunu yapıp yapamadığını ancak anlatma ile ifade edebilir. Bu anlatımlarla aynı ânda var olan şey ise bireyin kendisi; yani “ben” algısıdır. Bu ifadelerle bireyin zihninde “ben” bir kez olduktan sonra tamamen başka bir çalışma biçimi ile artık tanrı ya da aşk gibi sonsuz bilinçli yaratımlar oluşabilir. Yine aynı ânda, bireyin halk psikolojisi becerilerinin yerine getirildiği savından hareketle bireyde gerçeklik algısı oluşur. Tüm bunlar olurken birey, “ben” olduğunu hissedebilmek için karşısında başka “ben”lere ihtiyaç duyar ki bu “biz” oluşumunu sağlar. “Biz” demek “halk” demektir. “Ben” artık bir sosyal çevreye ihtiyaç duyar; zihin ilerler, gelişir ve tüm bu gelişmeler kültürel bağlamdan kopamaz. Bellek, “biz” algısını oluşturmak için önemlidir ve bu aynı zamanda hafızada tutumun gerçekleşmesiyle kültürel belleği oluşturur. Bellek, sesin âna tutturulması demektir. Böylece ses, giderek anlamlı birliklerle zamanda yolculuğunu ilerletebilir. Ses, yani sesletim insan demektir. Sesin kullanımıyla insan anlatıyı oluşturur ve anlatı, kültürü... Halk psikolojisi bağlamında kültür demek ise arkaik insan kültürünün halk psikolojisi becerilerini yerine getiremeyen çocuk zihni ile ne kadar benzer olduğunun bir kanıtıdır. Burada mistik deneyim, arkaik insanın yaşam şeklini ifade ederken, mitsel anlatı çocuk zihni ile yine arkaik insan zihni anlatılarının benzerliklerini ortaya koyar.

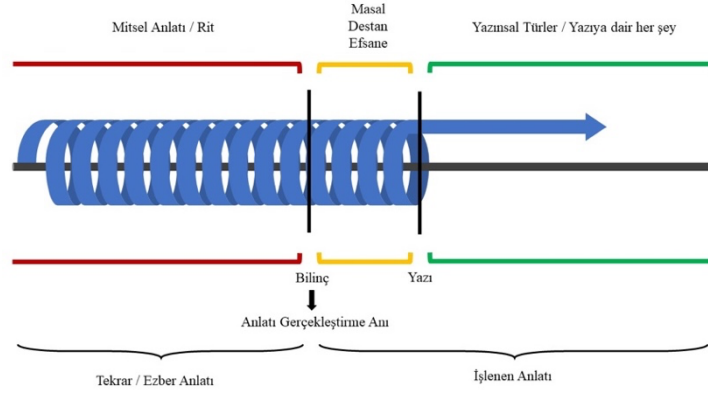
4. HALK PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA MİT KAYNAKLI DESTAN ANALİZİ

4.1. *Mite, Diğerlerine ve Kuramlarına Halk Psikolojisi Yaklaşımı*

4.1.1. Mit ve Diğerlerine Kısa Bir Bakış

İşlenmemiş Anlatı Türü: Mit

İlhan (2018: 20); dil, sonra sırasıyla zaman ve mekân algısındaki değişimle birlikte bellek kullanımlarındaki değişimin geldiğini ve bu değişimlerle birlikte, edebi düşüncede anlatım türleri ve anlatı biçimlerinin değişmekte ve dönüşmekte olduğunu ifade etmiştir. Ona göre tarih öncesi devirlerden bu yana halkların dillerinin zaman içinde ve kuşaktan kuşağa değişen dil ile birlikte imgelemin de değişmesi önemli bir konudur. Dilin değişmesini sağlayan tüm koşullar, dilde yeniden başka türlü bir anlatım şekline bürünür. Buna paralel olarak da imgelerin değişmesiyle anlatılar değişir (İlhan, 2018: 94). Bizler de bilincin var olma noktasında anlatıyı ele aldığımızı göre, bilinç öncesi anlatılar -ki buna anlatıdan ziyade yaşantı demek gerek- ve bilinç sonrası anlatılar olarak bu tarihsel süreci iki ana bölüme ayırabiliriz.

Şekil 14. İşlenmemiş Anlatı / İşlenmiş Anlatı

Şemayı tekrar incelediğimizde bilinç öncesi anlatıların tekrar/ezber anlatıları şeklinde nitelendirildiğini; bilinç sonrası anlatılarının ise işlenen anlatı şeklinde isimlendirildiğini görebiliriz. Bu; bir tür ya da sınıf ayrımına gitmenin ilk ve öncelikli basamağıdır. Buna göre, mitlerin hayatımızda, halkbiliminde, antropolojide ve hatta iletişim bilimlerinin birçoğunda özellikle yer tutmasının sebebi olarak gösterilebilir. Çünkü mit, “fark”tan söz edilen tür ayrımlarının ilkidir. Bu fark, bilinç sayesinde “ben” kimliğinin kendini fark etmesi; imgelemin zihinde oluşturulabilmesi ve bunun dil aracılığıyla anlatıya dönüşmesi anında başlar. Bauman’a göre tür, gelenek haline gelmiş bir sunum şeklidir. Bu terim başlangıçta sınıflama anlamında kullanılmıştır fakat günümüzün bakış açısında tipolojiden ziyade iletişim pratiklerine yönelme esastır. Buna göre tür sunumun üretim ve yorumunun yönlendirici bir çerçeve çalışmasıdır (Bauman, 2006: 109). Bir çerçeve çalışması olduğu kesin olan “tür” kavramı içerisinde, belirtmek gerekir ki amacımız *mitin* ya da diğer anlatı türlerinin ne olduğunun burada kısaca bir tanımlamasını vermekten ziyade, tür bakış açısı içerisinde onlara *halk psikolojisi* bağlamında yaklaşmaktır. Buna göre mit, bir tarihi tanıklık açısından ele alındığında Usener’e göre, Tanrısal varlıkların tarihinin, onların birtakım kabilelerde peş peşe ortaya çıkışlarının ve gelişimlerinin izini sürmektir (Usener, 1896: 330; Akt. Cassirer, 2017: 22). Ona göre bu, erişilebilir bir hedef değildir ve ancak mitsel fikirlerin tarihi ancak yeniden inşa edilebilir. Usener, mitin imgelemin sınırsız kaprisinden kaynaklanmadığını aksine yaratıcı düşüncenin belirli caddelerinde yürüdüğünden bahseder. Bu noktada, bizim tezimizle çelişen şey şudur ki; bizler mit’in bir yaratıcı öge olduğuna katılmakla birlikte, onun yaratımının düşüncenin içinde olmayacağı kanısındayız. Anlatımı ise başka bir tartışma konusu olmakla birlikte, anlatıya geçildiği anda bilincin oluştuğu, dolayısıyla günümüzdeki hiçbir “mit”in işlenmemiş bir anlatı olamayacağını savunmaktayız. Yine de Usener, mitoloji için, mit bilimi ya da dinsel

kavramlaştırma biçimlerinin bilimi olduğunu ifade etmiştir (Usener, 1896: 330; Akt. Cassirer, 2017: 22). Anlatı oluştuğu anda bir dinsel kavramlaştırma olduğu fikrine katıldığımızı; dahası anlatının o ilk dönemki arkaik insan için zaten bir din niteliği taşıdığını da ifade etmiştir.

Eliade'ye göre (2016: 11) miti, Batılı bilginlerin terimi yaygın anlamıyla yani “fabl”⁷⁴, “uydurma”, “kurmaca” olarak ele almak yerine onu arkaik toplumlarda anlaşıldığı biçimiyle benimsemiş; bu gibi toplumlarda mitin, tersine “gerçek bir öyküyü belirttiğini, üstelik de kutsal sayıldığını, örnek oluşturduğu ve anlamlı olduğu için de son derece değerli olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla anlatı içerisinde değerlendirildiğinde, işlenen bir anlatı olmadığı gerçeği burada da karşımıza çıkar. Yine Eliade'ye göre *mit*, günümüzde “kurmaca”, ya da “hayal” anlamında olduğu kadar, özellikle etnologlar, toplumbilimciler ve din tarihçileri arasında yaygın olan “kutsal gelenek, en eski vahiy, örnek gösterilecek model” anlamında da kullanılır ve ona göre mitler, Dünya'nın insanın ve yaşamın doğaüstü bir kökeni ve öyküsü bulunduğunu, bu öykünün de anlamlı, değerli ve örnek gösterilecek nitelikte olduğunu ortaya koyar (Eliade, 2016: 11, 34). Eliade ayrıca yaşanan yanıyla göz önüne alındığında der mit için; *bilimsel bir merakı gidermeye yönelik bir açıklama değil ama bir ilk gerçeği yeniden yaşatan bir anlatıdır ve derin bir dinsel gereksinimi, tinsel özlemleri, toplumsal türden baskı ve buyrukları hatta birtakım pratik istekleri karşılar*. Ona göre ilkel uygarlıklarda, mitin vazgeçilmez bir işlevi vardır: inanışları dile getirir, belirgin kılar ve düzene koyar; ahlâk ilkelerini savunur ve onları zorla kabul ettirir; rite ilişkin törenlerin etkililiğini kesin olarak sağlamayı üstlenir ve insanın uyması için yarar sağlayıcı kurallar sunar. Bu demektir ki mit, insan uygarlığının temel bir ögesidir; boş bir olaylar dizisi değildir (Eliade, 2016: 34). Eliade'nin mit ile ilgili bu söylemine biz tüm halkbilimciler yürekten katılmaktayız ve dahası dikkat çekmek istediğimiz bir yer var ki, mit ile rit'in aynı anda, birbirinden kopmaksızın yaşıyor ve yaşatılıyor olduğuna değinilmesi. Çünkü mit, bizim şemamızda; “tekrar edilen/ezber” olarak nitelendirilmişti. Tekrar edilmesi, ritin kendiliğinden oluşumunu getirmektedir⁷⁵.

Malinowski'ye göre (2000: 99) mit, bir simge değil, nesnenin doğrudan ifadesidir ve bilimsel ilgiyi doyurmaya yönelik bir açıklama olarak değil, uzak geçmişteki bir gerçekliğin anlatı biçiminde yeniden yaşatılması olarak yaklaşır bu türe. Dolayısıyla Malinowski de mit'in arkaik

⁷⁴ Fabl: Bu terim burada hayvan masalı anlamında değil de “masal türünden anlatı” anlamında kullanılmıştır (Eliade içinde çn. Rifat, 2016: 11)

⁷⁵ Rit oluşumunda halk psikolojinin etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. 3.4. Halk Psikolojisinin “Kültür” Üzerine Etkileri.

insan tarafından yaşandığını ve bizler tarafından türleştirildiğini yani sınıflandırıldığını belirtir. İşlevsel olarak ise Malinowski, ilk olaylardaki daha yüksek, daha iyi, doğüstü bir gerçeğe dayandırarak geleneği güçlendirmek ve onu büyük bir değer ve saygınlıkla donatmakta olarak yaklaşır mite ve ona göre bu yüzden bütün kültürlerin vazgeçilmez bir bileşenidir. Kendini sürekli yenileyen bu tür, her tarihsel değişiklikte kendi mitolojisini yaratır, ama bu yine de tarihsel olguyla yalnızca dolaylı bir ilişki içindedir (Malinowski, 2000: 150). Aslında Malinowski de hafıza öncesinin *mit*, hafıza sonrasının tarih olduğunun altını çizmiştir böylece.

Assmann'a göre ise *mit*, insanın, kendini ve dünyayı tanımak için anlattığı bir öyküdür; bizi kendine tabi kılan, kuralcı talepleri olan ve biçim verici bir gücün temsil ettiği bir *hakikattir* (2018: 85). Burada *hakikat* sözcüğü dikkatimizi çekmelidir. Çünkü ancak hakikatse *ân* yaşanılır. Aynı şekilde bir gerçek olduğunu kabul ettiğimiz mit için Campbell da *mit*, bağımsız imgelerin ardışıklığı değildir, anlamlı bir bütündür; onda gerçek bir dünyanın belirli bir yönü vardır (Campbell, 2006: 285) diyerek gerçekliğe vurgu yapmıştır.

Mitler toplumların kültürel köklerini oluşturur. İnsanların, evreni, dünyayı algılayış ve anlamlandırması açısından önemlidirler. Mit, “doğüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, “kozmos” (kâinat) olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun, bir gerçekliğin nasıl oluştuğunu veya meydana geldiğini anlatır” (Çobanoğlu, 2016: 11).

Alan Dundes mitlerle ilgili olarak, “başlangıçtan itibaren, insanlığın nasıl oluşup geldiğini anlatan mistik öyküler” (Dundes, 1999: 2) ifadesini kullanmaktadır. Bizler, çalışmamızın başından bu yana miti bir yaşanmışlık ve bilinçsiz anlatı olarak ele aldık. Bunun dışında mite yüklenebilecek en iyimser anlatı nitelendirmesi ise işlenmemiş anlatı biçimidir.

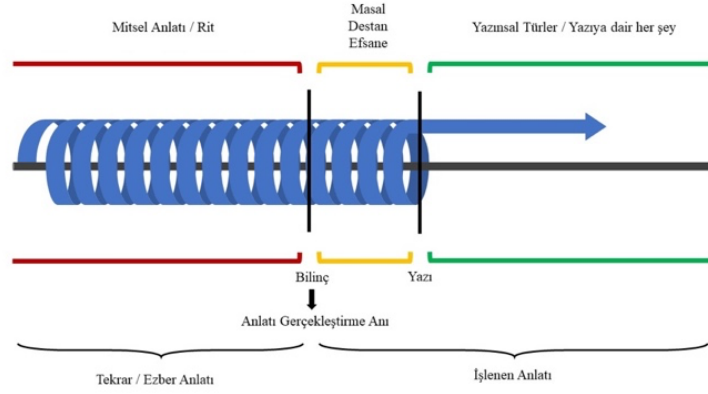
Mit'ten konuşuyorken, Levy-Bruhl'u geçmek mümkün olmaz. Ona göre arkaik insanlar için mitler sözcüğün en güçlü anlamında gerçek öykülerdir (2006: 91). Gerçek diyen Levy-Bruhl'un bunu bir öykü olarak adlandırması aslında öyküleştigi anda *mit* olmaktan çıktığı anlamına gelmektedir bizim tezimize göre ancak şöyle devam eder Bruhl: Anlatılan şeyler gerçekten olup bitmiş, halen de gerçekliğini koruyan şeylerdir çünkü mitik zaman bizim dünyamızın bir parçası değildir. Mitik dünyadaki oynaklık, varlıkların maruz kaldıkları olağanüstü dönüşümler, aynı anda iki yerde birden bulunabilme, aynı anda birçok yerde birden bulunabilme gibi özelliklerin hepsi gerçektir. İlkel insanlar mantıklı olup olmadıklarına bakmaksızın bütün bunları olduğu

gibi kabul ederler (Levy-Bruhl, 2006: 91). Dolayısıyla bu zihin kuramı içerisinde henüz halk psikolojisi becerilerini edinmemiş arkaik insanı anlatır.

Bir anlatı biçiminde *miti* ele alan Goody'e göre tanım itibarıyla mitoloji, tanrılarla, mabutlarla ve bunların insanlarla olan -uzak veya yakın- ilişkilerini sağlayan doğüstü varlıklarla ilgilenen dünya görüşüdür (2017: 69). Tanrılarla bir ilişki içerisinde olması, zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerini henüz gerçekleştirmediğinin de bir kanıtıdır. Goody ile devam edersek, o, mit kavramı ile, her şeyin başlangıcını konu edinen uzun bir hikâyenin bir çeşit anlatımının anlaşılacağını ifade eder ve buna 1. mit adını verir. Burada zaman ve konuşmacıya bağlı olarak yapının en temel özelliklerine kadar değişkenlik gösteren, bir anlatının tek bir versiyonuna dayanan çalışmaların sunabileceği sabitlikten uzak, şaşırtıcı çeşitlemeler görülebilir (2017: 11). Ayrıca Goody, *mit'i* insanlığa ve farklı kökenlerden ortaya çıkan doğüstü öğelere ilişkin fikirleri içeren, çoğunlukla dışarıdan bakan tek bir bireyce derlenmiş bir 'mitoloji' olarak görenlerin de mevcut olduğunu iddia eder ve buna 2. mit adını verir (2017: 12). Son olarak da kimileri ise belirli bir hikâyenin çeşitlemelerden birine ya da tümüne mit adını vermektedir der ve bunu 3. mit olarak değerlendirir⁷⁶. Mitlerin yaşayan mit ya da mitsel anlatım türleri biçiminde değerlendirilmesi bir başka tez olabilmekte iken; burada dikkat çeken şeyin *mit* adının kullanım yerleridir. Bizler, Goody'nin 1. mit olarak tabir ettiği yoldan gitmekte; miti bilinç öncesi yani anlatı öncesi bir yaşanmışlık olarak ele almaktayız.

Son olarak Pettazoni'nin mit tanımına baktığımızda, onun da mitlerin doğru hikâyeler olduğu ve fakat mitlerin doğruluğunun ne mantıksal bir kaynağı ne de bir tarihsel sıralaması olduğunu söylemesi dikkat çekmektedir (Pettazoni, 2006: 181). Bu açıklamadan yola çıkarak *mitin* mantıksal kaynağı olmamasını bir yokluk üzerinden ifade edebiliriz çünkü olmayan mantık üzerine kurulmuş bir mantıksallık söz konusu olamaz. Zamansal anlatı dizilimi de yine döngüsel anlatı ile ilgilidir. Döngüsel tablodan belirtildiği gibi, anlatının karmaşık olması, bilincin henüz oturmadığı ve sıfır noktasına gelmediğiyle ilgilidir. Yine Pettazoni'ye hemfikir bir biçimde diyebiliriz ki *hayatın gerçekliği olduğu için, mit oldukça güvenilirdir ve güvenilir olduğu kadar da gerçektir* (2006: 183).

⁷⁶ Birçok farklı yaklaşımla ele alındığı açık olan Oedipus hikâyesi bu kullanımın bir örneğidir (Goody, 2017: 13).

İşlenmiş Anlatı Türleri⁷⁷ : Diğerleri

Tür tanımlamasının bilince sahip, anlatmayı ve hatta yazmayı bilen biz kimseler tarafından üretildiği bir gerçektir. Bauman'a, metinsel yakınlığı ve benzerliği olan ifadelerin bazen mitos, bazen de menkıbe olarak nasıl kullanılabilenimize yardımcı olduklarından; aynı şekilde bunların bazen atasözü, bazen de sadece bir söz olarak anlamamızı sağladıklarından bahseder (Bauman, 2006: 112). Bauman'ın dikkat çektiği bazen mitos, bazense diğerleri şeklinde tanımlaması, bizim için mit ve diğer türler bağlamında önem arz etmektedir. Çünkü mit yaşanır; bilinç oluşur, bilinç ses ile birleştiği anda diğer anlatımlar zaman içerisinde farklı yaşanmışlıklar ve yapılarla karşılaşarak evrimleşir. Aslında hepsi, bilinç sonrası olması bakımından ve söze işlenerek dökülmesi bakımından bizim için aynılığı temsil eder. İlhan'a göre de türler dilin sembolik yapısı ile imgelemin anlatısal yapısı arasında kurulan bağ sonucu halkın edebi ürünlerinin yaratılmasına temel oluşturur (İlhan, 2018: 93). Elbette ki her anlatım türünün ortaya çıkışının bir sosyo-kültürel bağlamı vardır. Burada dikkat çektiğimiz bir başka şey, bizim ele aldığımız mit ve diğer türlere bir edebi ürün açısından bakmıyor olmamızdır. Elbette hepsi söze döküldüğü andan itibaren ulusların zihin haritalarını ve tarihlerini söze döken eşsiz eserlerdir ancak bizim bugün burada bu eserlerin, bilinç sonrası düzeylerini yorumlama çabası içerisinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

⁷⁷ İşlenen anlatı türleri adı altında ele alınan türlere ait bazı yorumlar, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Programı içerisinde yer alan "Geleneksel Anlatı ve Söylem Analizi" adlı ders notlarından edinilmiştir ve (D.N) şeklinde verilecektir. Sorunsalına cevap niteliği taşıyan bu yorumlar için sevgili hocam Doç. Dr. Zehra Kaderli'ye ayrıca teşekkür etmek isterim.

Sözü yine *mit*’ten başlatacak olursak, mit, kutsal varlıkların eylemlerini anlatır demiştik. Aslına bakarsanız, asla ve asla *mit*’te insan kendini anlatmaz. Çünkü anlatan insan, kendi yaptıklarının anlatmaya değer olduğunu düşünmez. Burada da aslında yine insanın kendi zihnini henüz keşfetmediği için kendini “ben” algısında göremediği, dolayısıyla kendini önemsizleştirdiği sonucuna varabiliriz. Anlatı icrası hipotezi, önceki kuramları tamamen reddetmemekle birlikte; insan zihninin aslında gelişim çizgisini de gözler önüne sermektedir. Kendini algılayan, doğayı ve başkasının zihnini algılayan zihin bunu bildiğini göstermek için ifadeye ihtiyaç duyar. Ancak bu ifade basamağı da geçilirse insan zihni kendinin farkına varmış denebilir. İşte bu noktada insan zihninin çevreyi ve doğayı algılamasıyla başlayan süreç, nasıl algıladıyla ilintili olarak ifadede kendini gösterir. Bu da mitsel anlatı ile günümüz anlatıların farkını ortaya koyar.

İnsanın daha doğrusu bilincin kendini keşfettiği andan itibaren; yani anlatının bir “anlatma” olduğu andan itibaren bizim sınıflandırmamıza göre yaklaştığımızda;

“Ben” kimliğinin kendini bulması için öncelikle “biz” kimliğine ihtiyaç duyduğunu belirtmiştik. Bu “biz” duygusu ile destan türüne yaklaşımadan hemen önce Assmann’ın toplumsal bellek ile ilgili şu söylemeni açıklamakta fayda görüyoruz:

Toplumsal bellek, sadece somut mekân ve zaman değil, aynı zamanda, bizim ifademizle somut kimliktir. Bunun anlamı, toplumsal belleğin sadece gerçek ve yaşayan bir grupla ilişkilendirilebileceğidir. Toplumsal belleğin, zaman ve mekân kavramları, söz konusu grubun duygusal ve değerlerle yüklü yaşam bağlamı içindeki iletişim biçimleri ile oluşur. Bunlar toplumsal belleğin içinde, bir grubun öz imgesi ve hedefleri için anlamlı ve duygu dolu bir vatan ve yaşam öyküsü olarak ortaya çıkar (Assmann, 2018: 48).

İşte bu alıntı, onlarca söze gerek kalmadan; mit sonrası oluşan ve bizim adına “destan” dediğimiz anlatıyı anlatmaya yeter görünmektedir.

Devletler ortak milli mitler etrafında örgütlenir. Birbirini hiç tanımayan iki Sırp birbirinin hayatını kurtarmak uğruna ölümü göze alabilir çünkü ikisi de Sırp milletinin varlığına, anavatanına ve Sırp milletinin bayrağına inanır. Hukuk sistemleri, ortak hukuki mitler etrafında örgütlenir. Hiç tanışmayan iki avukat, ikisine de tamamen yabancı birini savunmak için bir araya gelerek güçlerini birleştirebilir, çünkü ikisi de yasaların, adaletin, insan haklarının ve elbette avukatlık ücretlerinin varlığına inanırlar (Harari, 2016: 40).

Harari'nin bir inanç uğruna bir birliktelik oluşturan insan topluluklarının bu inancı oluşturmak için bir bilinç varlığının, zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerinin tamamlandığını anlatması biraz kapalı da olsa görülmektedir. Buna göre, bilince sahip olan insan önce bilincini netleştirmek ve kendini zihninde oturtmak için bir bize ihtiyaç duyar ve kendini zihninde yaratabilen insan artık zamanla somut olmayan bir varlığı zihninde farklılaştırarak, simgeleştirerek hatta kelimenin tam anlamıyla *yaratarak* bir inanç oluşturma noktasına gelmiştir. Bu yaratımda artık inanç ve kaygılar var. Destan, işte böyle bir zaman diliminde, toplulukların önce kendilerini ve ardından başka toplulukların -görmeseler de- olduklarını zihinlerinde oluşturabildikleri dönemde ortaya çıkmıştır. Kahraman modeli de burada ortaya çıkar. Destanın ortaya çıkması gibi kahraman modellerinin de ortaya çıkması için bir mücadeleye ihtiyaç vardır. Yine Assmann'a göre, Kahramanlık destanları, belli bir toplum biçimi çerçevesinde kültürel belleğin tercih ettiği edebi türdür. Bu toplum biçimi *şövalyeliktir*, yani aristokratlık, savaşçılık ve bireyselliği öne çıkarır. Dünyada rastlanılan tüm biçimlerinde şövalyelik, üstünlük bilinci, büyük ölçüde bireyselliğe dayanan, kaynağını at yetiştirmek için gerekli toprağa ve buna bağlı olarak da “insan üstü” bir hareket hızına sahip olmaktan alan, bir değerli olma duygusuna dayanır (Wolfgang Heck, 1969: 290; Akt. Assmann, 2018: 283). Toplumsal destanlardan hemen sonra oluşan *Kahramanlık Destanları* bireyin “ben” kimliğinin “biz” içerisinde giderek oluştuğunun bir kanıtıdır. Epik Destanda ise işin içine şaman, ozana ve hakan da dahil olur. Yavaş yavaş iktidarın bölünmeye başladığı görülür. Ve zamanla diğer kahramanlar da destanın içinde görünmeye başlar. Parçalanma bu noktada, şaman ile birlikte başlar. Tüm bu kimseler, “ben” kavramında kendini yüceltmiş, değişimi kutsallaştırma yetkisine sahip “anlık tanrı”nın günümüz insanıdır.

Sözlü edebiyat geleneğinin bir türü olan “efsane” için en yaygın kabul gören tanımı “gerçek veya hayâli belirli kimse veya yer hakkında gerçek olduğuna inanılarak anlatılan hikâye”dir (Çobanoğlu, 2003). Ayrıca Yunanca *epopoia*, *epoiois*, “dizeler ile anlatı oluşturan” demektir (Dictionnaire Le Petit Robert, 675; Akt. Parman, 2018: 161). *Epopoia*, *epos* (söz) sözcüğü ile *poiein* (yapmak) eyleminden oluşmuş bileşik sözcüktür. Söz yapmak demektir kısaca (Parman, 2018: 161). Dolayısıyla insan tarafından anlatılagelen ancak olaylarda hâlâ olağanüstülüklerin bulunduğu “kutsal+insan”ın bir araya gelmesidir. Olay karşısında etkilenenin biricik insan olması önemlidir. Bascom'a göre efsaneler mitler gibi, anlatıcısı ve dinleyicisi tarafından gerçekliği kabul edilmiş, ama mitlere göre daha sonraki, yani dünyanın bugünkünden çok da farklı olmadığı dönemlerde oluşmuştur. Efsaneler ilahi olmaktan çok dünyevidir ve ana karakterleri insandır. İnsan henüz doğaya karşı yöneten değildir ancak olgu

olarak doğanın içine girmiştir. Doğanın içinde, zaman zaman doğaya karşıt olabildiği anlatılar, “homo-narrative”in artık kendini bir nesnel gerçeklik olarak dünyadan ayırabildiğinin de göstergesidir. Göçlerden, savaş ve zaferlerden, eski kahramanların, şeflerin ve kralların yaptıklarından ve hükümlerlerinden ve başarılarından söz eder. Bu anlamda genellikle yazılı tarihin, sözlü gelenekteki bir karşıtıdır; ama azizlerin, perilerin, hayaletlerin ve gömülerin konu edildiği yerel anlatımları da içerir (Bascom, 2006: 116). İşte burada artık bilinç, yani bilince sahip olduğunu bilen insan “anlık tanrı” yerine kendisini koymaya başlar. Assmann, tarihin hatırlama yoluyla efsaneye dönüştüğünü söyler. Ona göre bu dönüşüm onun gerçek olmaktan çıktığı anlamına gelmez aksine sürekliliği sağlanmış düzenleyici ve biçim verici bir güç olarak gerçeklik kazanır (Assmann, 2018: 61). Bu, anlatının giderek zamansal doğrudan ilerleyeceğini ve hatta tarihe dönüşeceğini bizlere sezdiren bir ifadedir.

“Masal”da ise bilmek ve bilinenin yani bilen kimsenin bir şeyi asla unutmaması gerektiği uyarısını içeren bir motif vardır. Bu motif masalın tam da bu unutmaya üzerine kurulduğunun işaretidir. Bu tür uyarılar genellikle bir sınırın aşılması, yabancı bir mekâna girilmesi arifesinde yapılır. Çünkü, yabancı çerçeve, unutmaya destekler⁷⁸ (Assmann, 2018: 232). Bilincin ve hafızanın önemi içinde yer alan masal için denilebilir ki hareket alanı artık yeryüzüdür. Maddi gerçeklik mitsel bir yaşamdan çıkan insan için bir boğuculuk yaratmaya başlar. Böyle bir boğuculukla başlayan masalda, oluşumu için iki boyut gereklidir. Bu sebeple imkânların sınırları zorladığı için masalın yani hayâlin kötü bitmesi gerekmez.

İçselleştirilmiş geçmiş -ve bu tam da hatırlanmış anlamına gelir- “öykü⁷⁹” biçiminde ortaya çıkar (Assmann, 2018: 84). İnsan, artık hatırlayabilmekte; kendini ve doğayı keşfetmiş, farklılaştırmış dahası zihninde kurmaya başlamıştır artık. Harari’nin şu sözü dikkat çekicidir: İnsanlar için etkili hikâyeye anlatmak kolay değildir; ancak zorluk hikâyeyi anlatmakta değil,

⁷⁸ Unutmaya yol açan bu çerçeve değişiminin ilk modeli ya da ilk sahnesi yabancı bir yere yapılan seyahat, bir sınırın aşılmasıdır. Çocuk ailesini, elçi görevini, prens asil soyunu, ruh göksel kökenini unuttur; çünkü yeni dünyada bu anıları koruyacak ve destekleyecek hiçbir şey yoktur. Bağlantı kurulamayan her şey gerçek değilmiş gibi görünür ve yok olur (Assmann, 2018: 232).

⁷⁹ Son olarak “**atasözleri**”nden bahsedecek olursak, Assmann’ın kimlik açıklamasından yola çıkabiliriz. Kimliği “ortak duygu” olarak ifade eden Assmann, bu süreci bilgi olarak ve bilgiyi de “mit” ve “bilgelik” olarak ikiye ayırır. Bizler ise tıpkı Assmann’ın bu ayırımına paralel bir biçimde işlenen ve işlenmeyen anlatı olarak ayırırız tarihsel süreci. Yine Assmann’a göre bu süreç içerisine atasözleri de dahil edilmelidir (Assmann, 2018: 151).

herkesin hikâyeye inanmasını sağlamaktadır (Harari, 2016: 44). Bu, destan döneminde “biz” tarafından yaratılan ve kendiliğinden oluşan “inanç” unsurunun artık “ben” tarafı daha ağır basan insana daha çok zahmet vermesi demektir. Anlatılar kişiselleştiği gibi, kurgular bir toplum tarafından kendiliğinden değil, insanın kendisi tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla hem daha çok zahmet hem de daha çok zihin işi gerektirir.

1. Nesir Anlatılarının Üç Türü					
Tür	İnanma	Zaman	Yer	Kabul Ediş Tavrı	Temel Karakter
Mit	Gerçek	Uzak geçmiş	Farklı bir dünya: Erken veya diğer	Kutsal	İnsan Dışı varlık
Efsane	Gerçek	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	Kutsal veya değil	İnsan
Masal	Kurmaca	Herhangi bir zaman dilimi	Herhangi bir yer	Kutsal değil	İnsan veya diğer

Nesir Anlatılarının Üç Türü (Bascom, 2006: 116)

1. Nesri Anlatılarının Temel Özellikleri Nesir Anlatı Türleri			
Bıçimsel özellikler	Mit	Efsane	Masal
Geleneksel başlangıç	Yok	Yok	Çoğunlukla
Geceleyn anlatılma	Sınırlama yok	Sınırlama yok	Çoğunlukla
İnanma	Gerçek	Gerçek	Kurmaca
Kurgu	Herhangi bir zaman ve yere bağlı	Herhangi bir zaman ve yere bağlı	Bir yere ve zamana bağlı değil
Zaman	Uzak geçmiş	Yakın geçmiş	Herhangi bir zaman
Yer	Erken veya diğer dünya	Bugünkü gibi bir dünya	Herhangi bir yer
Kabul edilme tavrı	Kutsal	Kutsal	Kutsal değil
Temel karakterler	İnsan dışı varlıklar	İnsan	İnsan veya diğer varlıklar

Nesir Anlatılarının Temel Özellikleri (Bascom, 2006: 117)

Güçlü bir şekilde muhtemeldir ki, aynı anlatı türü bir toplumda masal olarak kabul edilirken, diğer bir toplumda efsane ve başka bir toplumda da mit olarak kabul görebilir (Bascom, 2006: 119). Bu da farklı insan topluluklarının farklı zihinsel gelişim ve dünyayı algılamalarına işaret olabilir.

4.1.2. Mit Kuramlarına Halk Psikolojisi Yaklaşımı

Kuramlar açısından bakıldığında; mit, üzerine uzun yıllardır tartışılan ve düşünülen bir fenomen olarak, düşünürler tarafından yalnızca nelerin anlatıldığı değil; neden anlatıldığı üzerine de epey düşünülmüştür⁸⁰. Bu “neden” sorusunun ilkel insanı tanımlama çabası tüm düşünürler tarafından genel geçer kabul görür:

İlk insanın tabiatın güçlerini açıklamaya ya da anlamaya çalışırken düşüncelerini mitolojik forma dönüştürdüğüne inanılıyordu. Her biri bir doğal yapının, örneğin; şimşek, güneş, ay gibi öneminin savunmaya yönelik, birbiri ile rakip bir grup teori önerilmiştir. Bu teorilerin tamamının evrensel nitelikte olup mitin başlangıcının insanoğlu için aynı olduğu varsayımına dayanılıyordu (Vries, 2004: 195; Akt. Saluk, 2017: 11).

Bu genel geçer mitin nedenselliği üzerine verilen cevaptan başka tarih boyunca ortaya birçok kuram atılmıştır. Bunların bir kısmı psikoanalitik ve arketipsel, ritüelist, formalist, dilci, yapısalcı, post yapısalcı gibi miti değişik açılardan araştıran ekollerdir (Bayat, 2016: 33). Cohen (2014: 161), bu kuramların çoğunun birbiriyle rekabet dahi edemeyeceğini ve bunun nedeninin her bir kuramın mit konusunun başka bir boyutla ilgileniyor olmasına bağlar. Buna göre en temel anlamıyla mit kuramlarını yediye ayırmak mümkündür. Bunlar; **Tarihsel Teori** adını taşıyan ilk kuramla başlar. Bu kuram, miti açıklama biçimi olarak, özelde insan, medeniyet ve kültür evrelerinin herhangi bir döneminde oluşmuş formlar olarak değerlendirilir (Cohen, 2014: 162). Bu teoride, mitik kahramanların tarihte yaşamış devlet adamları ve karizmatik liderler olduğu görülür (Gökben, 2017: 11). İkincisi **Alegorik-Sembolik Teori** olarak nitelendirilen ve miti bir işleve sahip sembolik ifadeler olarak görür. Ayrıca mitin bir açıklama değil de kendi içinde bir sonu olan, belirli bir düşünce biçimini yansıtan birer anlatım yani efsane yaratıcısı olduğu düşünülür (Cohen, 2014: 162). Bu teoride mitik metinler, sembolik dilin bir yansımasıdır ve Strauss’a göre mitoloji zorlu doğa koşullarının sembolü olarak görülmelidir (Beydili, 2004: 407; Akt. Gökben, 2017: 12). Bir diğer teori **Fiziksel Teori** olarak nitelendirilir ve doğanın esasına teşkil eden dört unsur (toprak, hava, ateş, su) ilahi olanın koruyuculuğunda bütün insanlığın ve evrenin hizmetinde kişileştirilmiş olağanüstü öğelerin bir yansımasıdır (Bayat, 2016: 34). **Dinsel Teori** olarak anılan bir başka teori ise bütün mitik anlatıların semavi dinlerden türemiş ve onların bozulmuş hallerinden başka bir şey olmayan öykü olduğunu ileri

⁸⁰ “Neden öyküler anlatıyoruz?” kuramı “gelişimci aygıtcılık” (instrumentalisme evolutionniste) olarak tanımlanmaktadır (Parman, 2018: 157).

sürmektedir (Gökben, 2017: 12, Bayat, 2016: 33). Önemli bir başka teori *Etimolojik Teoridir*. Buna göre etimoloji bilimi ile mitolojik adlandırmalar ve doğa mitleri tanımlamaları arasında sıkı bir ilişki vardır (Batuk, 2009: 32-34). En ses getiren teorilerden biri *Ritüelist Teoridir* ve bu teoriye göre mitoloji, arkaik ritüeller ve sihirle bağlantılı bir çalışma alanı içinde değerlendirilmiştir (Gökben, 2017: 13). Son olarak *Arketipsel ve Psikanaliz Teorisi* bulunmaktadır ki bu teori insanlığın tecrübeye dayalı hayatının genetik olarak kodlanmakta olduğunu ve sonraki nesillere genetik aktarım yoluyla geçtiğini öne sürmektedir (Gökben, 2017: 13). Bütün psikanalitik mit kuramlarının özü, mitin sembolik kavram olduğu savı üzerinedir (Cohen, 2014: 164).

Bu temel mit kuramlarından başka, “modern zamanlarda geliştirilmiş” olarak anılan mit kuramları ise şöyledir:

- Bilişsel (cognitive) kategorilerin kaynağı olarak mit
- Sembolik yorumların bir formu olarak mit
- Bilinçaltının bir izdüşümü olarak mit
- İnsanın hayata adaptasyonunda entegrasyonu sağlayan bir faktör olarak mit
- Davranış kalıbı olarak mit
- Sosyal yapının meşrulaşması olarak mit
- Sosyal ilgilerin belirleyicisi olarak mit
- Kültürel ve sosyal yapının aynası olarak mit
- Tarihsel durumun bir sonucu olarak mit
- Dini iletişim olarak mit
- Dini bir kategori olarak mit
- Yapı için araç olarak mit

Tüm bu kuramlara bakıldığında; modern zamanlarda oluşturulmuş, 20. yy. sonrası araştırmalara dahil olmak üzere, mitin bilişsel bir çerçevede ele alınabileceğine değinildiğini fakat tam anlamıyla beynin işleyişi ve evrimsel gelişme ile bağlantısı üzerinde durulmadığını

belirtmiştik. Bir kez daha, bu kez Fuzuli Bayat'ın mitler ile zihnin evrimsel gelişimi üzerine çekilebilecek “Mitler, beşeriyetin çocukluk devri diye adlandırılan ilkel çağlarının mahsulleridir (Bayat, 2016: 31).” tespitini ele aldığımızda mitin zihin kuramları içerisinde çocuk zihninin halk psikolojisi becerilerini tamamlama yetkinliği çerçevesinde ele alınması gerektiğini; bunun da mitlerin oluşumu konusunda bizlere yeni bir teori sağlayacağını söylemekte fayda vardır. Campbell'ın da ifade ettiği gibi insan ancak içerisinde gerçeklikle temas etmekle kalmayıp birbirleriyle kaynaştıkları bu biçimlerle yaşadığı ölçüde nesnelere yaşar; kendisini ve çevresini bu esnek ortama girmeye bıraktığından, gerçekliği kendisine, kendisini de gerçekliğe açar. Bu nedenle miti ortaya çıkardığı varsayılan ve bu demektir ki mitin güya kendilerinden serpilip yayıldığı deneyim ve nesnelere alanını araştırmak suretiyle mitin köklerini bulmayı vadeden tüm o kuramlar, her zaman tek-yanlı ve uygunsuz kalmak durumundadırlar (Cassirer, 2017: 17). Dolayısıyla miti zihin kuramı içerisinde ele almak diğer kuramların tamamına bir bakış sağlamaktadır.

Daha önce de bahsedildiği üzere, modüler kuram, bireylerin zihin kuramı becerilerinin gelişimlerini gelişimsel psikoloji bakış açısıyla ele almaktadır. Buna bağlı olarak da davranışsal değişimi gelişim sürecinde, olgunlaşma ya da çevresel olayların etkisi ile açıklamaktadır (Meltzoff, 1999; Akt. Şen, 2015: 22). Bu çevresel etmenlerin farklılaşması modüllerin tetiklenme zamanını değiştirirse de sonunda tüm kültürlerde ve çocuklarda zihin kuramının kazanılması aynıdır (Scholl&Leslie, 1999; Akt. Ertuğrul Yaşar, 2016: 16). Bu, zihin kuramı çerçevesinde neden hemen her toplumun benzer işleyişte ve amaçta mitler yarattığına çocuk zihninden bakıldığında bir cevapmış gibi görünmektedir. Üstelik “Eğer kültürlerin birbirlerinden bağımsız olduğu düşünülüyorsa, MÖ. y. 1500’de Pasifik’in altı bin mil ötesinde tekrarlanan becerileri açıklamak için psikolojiye, arkeoloji ve etnolojiden daha çok iş düşüyor demektir” diyen ve son olarak Prof. Gordon R. Willey’in “Yalnızca insan zihin ve gövdesinin yapısı nedeniyle bu tür becerilerin yinelenmesi gerçekleşebilir mi? “Yoksa kültürel tohum okyanusun iki yanında da mı ekilmiştir?” sorusunu gündemine alan Campbell (2006: 237) halk psikolojisi becerilerinin tüm teorileri kapsayan bir alan olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

“Halk anlatılarıyla ilgilenen herhangi bir kimse uzaktaki bir halkın edebiyatını okuyunca, bu halk ve onun geleneksel anlatıları o kimseye şimdiye kadar tamamen yabancı olsa bile, bu anlatılarla daha önce karşılaşmış gibi bir duyguya kapılır.” diyen Olrik (2006: 67) bu tanışıklığı açıklamak için iki etken ileri sürer: Birincisi ilkel insanın ortak zihin özelliği, ikincisi bu

özelliğe uygun doğa kavramı ve ilkel mitoloji (Olrik 2006: 68). Olrik, tarihsel teori bağlamında bu düşüncesini sunsa da ilkel insanın ortak zihin özelliği diyerek bir ortaklığa ve o dönemin belirli bir zihin işleyişinin varlığına işaret eder. Aynı şekilde Campbell da aslında arketipsel ve psikanalist bir kuramcı olarak anılsa da “Değişik ülkelerde ve farklı gökler altında aynı biçimde biçimlenmiş insan zihnine etki eden aynı koşullar” gerçekte daha çok yayılmanın kanıtlarıdır (Campbell, 2006: 376) diyerek yine insan zihninin mit oluşumundaki etkisine vurgu yapmıştır. Yine Campbell, kültürlerin birbirlerine olan benzerlikleri ve insanoğlunun uygarlık yolunda aynı adımları atmaya doğuştan yetenekli olduğunu savunur ve şöyle der: “İnsan, çevre koşulları uygun olduğunda, bu dürtüyü gerçekleştirecek doğuştan gelen yeteneğe sahiptir, başka deyişle uygarlığı kültürün gelişimi ve insan-kültür ilişkisini belirleyen durumlara karşı oluşturulan vazgeçilmez cevap olarak değerlendirmeliyiz.” (Campbell, 2006: 224).

Tüm dünyanın tarih öncesi yapısında büyük evrensel çizgiler görülebilir diyen İlhan da (2018: 91) bir bakıma bu benzer izlekler -benzer kültürel gelişim- ile zihnin çalışma prensibine vurgu yapıyor görünmektedir. Düşünmeye ve dile yön veren, onları güdüleyen ve üstelik bütün kültürlerdeki temel düşünme biçimlerini belirleyen güç idelere aittir (Bilgiç, 2016: 72) diyen Bilgiç ve genelde eski insanların aynı nedenlerle yani sözlensel izleklerle imge yarattıkları söylenebilir, çünkü dünyanın her yerinde aynı izleklere rastlanır (Yücel, 2013: 29-30; Akt. İlhan, 2018: 82) diyen Yücel de bu aynı kültürden yani aynı zihinsel evrim aşamalarından bahsetmektedir.

Diğer teorisyenlere bakıldığında; Wundt, (1906, 154; Akt. Freund, 2012: 128) aynı animistik düşüncelerin çok çeşitli ırklar arasında ve her dönemde ortaya çıkmasını tartışırken şunları söyler: “Bunlar efsane yaratıcı bir bilincin zorunlu ruhbilimsel ürünleridir... ve dolayısıyla, insanın doğal durumunun ruhsal anlatımı olarak kabul edilmelidir der. Bu da Freund’un da aslında dikkat çektiği gibi her dönem insanının genel bir yaşayış biçimi olarak ifade edilmektedir. Zihin kuramı bağlamında incelendiğinde yine bu benzerliğin insan zihninin evrimindeki ortak durum olduğu dile getirilebilir.

Frazer da değişik ülkelerde ve farklı gökler altında aynı biçimde biçimlenmiş insan zihnine etki eden aynı koşullardır (Akt. Campbell, 2006: 376) derken aslında koşuldan ve insana kattığı sonuçtan bahsediyor olsa da zihin kuramı içerisinde değerlendirildiğinde burada da insan zihninin ortak gelişim evresi aynı anlama geldiğini ifade etmektedir.

Bir başka kuramcı, Chomsky (2018: 25) de dil incelemelerinin insan doğasını anlamamıza katkısı ne olabilir diyerek yapısal dilbilime farklı bir bakış getirmiş, aynı zamanda dilin zihnin içinde kendiliğinden oluştuğunun altını çizmiş ve yine bunun zihinsel bir süreç olduğunu vurgulamıştır.

Mitlerin öğretilmesinde yapısal metodu öne süren Levi-Strauss, zihnin herhangi bir yerdeki “tuhaf” yaratımı biricik olacaktır, aynı yaratımı tamamen farklı bir yerde bulamazsınız; benim problemim, bu görüşteki düzensizliğin ardında bir tür düzen yatıp yatmadığını bulmaya çalışmaktı, hepsi bu. Düzen olmaksızın anlamı kavramanın kesinlikle imkânsız olduğu kanısındayım (Levi-Strauss, 2018: 31) derken bu sözlerini zihin kuramı çerçevesinde incelediğimizde *düzen* denilenin mantık olduğu sonucuna ve ancak mantıktan sonrasının bir anlam teşkil ederken mantıktan öncesinin *tuhaf yaratım* yani aslında yaşanmışlık anlamı teşkil ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Zira bizler anlatı gerçekleştirme hipotezinin mantıkla eş değer olduğunu; anlamlı bütünsel ve işlenmiş bir anlatının ancak bu noktadan sonra var olabileceğini ifade etmiştik. Mantık öncesi bir *tuhaf yaratım*ken, mantık sonrası zihinleştirme kapasitesidir. Dolayısıyla günümüz insanı olmak *homo-narrative* ile başlar⁸¹. Düşünce ve onun sözel ifadesi genellikle doğrudan doğruya bir olarak alınır; çünkü düşünen zihin ve konuşan dil özünde birbirlerine aittirler (Cassirer, 2017: 57).

Max Müller’e göre mit ne tarihin olağanüstü bir söylenceye dönüştürülmesi ne de tarih olarak kabul edilen bir fabldır. Onun nazarında mit adını verdiğimiz şey dil vasıtasıyla koşullanmış ve müzakere edilmiş bir şeydir; o, aslında temel bir kusurun, dilin doğasına özgü bir zayıflığın ürünüdür. Bütün dilbilimsel gösterme, delalet özü bakımından muğlaktır ve tüm mitlerin kaynağı bu muğlaklıkta, sözcüklerin bu “paronimi”sinde⁸² yatar (Cassirer, 2017: 10). Bu paronimi, zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerileri tamamlanmamış arkaik insan için bir nesnenin tam olarak algılanamaması; zihinde zihinleştirmenin yapılamaması dolayısıyla bir zihinleştirme yapılmadan aktarılanın inanılan çerçevesinde kalarak farklı görüngüleri dile taşınması demektir. Dilin kökenine ilişkin denemesinde “İnsan, kendine özgü düşünüm durumu elde ettiğinde ve bu düşünüm ilk kez özgürce hareket edebildiğinde dili icat etmiştir” der Herder

⁸¹ İnsanın bir dil-kültür öğrenerek zihinsel gelişimini gerçekleştirmesi ve bir zekâ inşa etmesi için bir ömür içinde daha uzun bir süre gerekmiştir. İnsan bedeniyle dünyaya gelmek insan olmak için yeterli değildir (Bilgiç, 2016: 34).

⁸² Benzer söyleniş ya da yazılışa sahip olan sözcüklerin farklı sözlüksel anlamlara karşılık gelmesi (Çev. Kuzgun, 2017: 10).

(Cassirer, 2017: 38). Yine burada da dilin oluşumu aslında anlatabilme eylemini kapsamaktadır. Önceki bölümde de değinildiği üzere, mit; işlenmemiş anlatı yani yaşamın kendisidir.

4.2. Yaratılış Mitolojisi İnceleme

Altay Türklerinin Yaratılış Efsanesi

(Yerin Yaratılışı: Yeriding Pütkeni)

Tezimizin bakış açısı içerisinde belirtmek gerekir ki, mit adı altında derlenmiş dahî olsa, günümüzde hiçbir anlatının işlenmeden bugüne gelemeyeceğidir. Goody'nin (2017: 55) de belirttiği gibi yazılı literatür asla yalnızca olanın yazıya alınması değildir. Bir mit ya da hikâye metinleştirilirken mutlaka değişime uğrar; böylece yeni bir grup tür içinde ve aynı zamanda eski türlerin değişmişleri arasında bir yere yerleşir. Çünkü insanlık, bir kez zihinleştirme kapasitesine sahip olduğu anda, bir daha bu beceriden dönemez. Dolayısıyla aşağıda değerlendirmeye tabi tutacağımız mit kaynaklı destanın da tam anlamıyla mitolojik özellikler göstermediğini şimdiden belirtmek gerekir. Ele aldığımız Altay Türklerine ait bu Yaratılış mitolojisinin “mit kaynaklı destan” sınıflandırması içerisinde bulunması doğru bir tespittir. Fakat belirtmek gerekir ki bu sınıflandırma, bir önceki bölümde belirttiğimiz kognitif kapasitelere göre elde edilmiş değil; zaman, mekân ve kişi kullanımını gibi sınıflandırmalara istinaden yapılmış bir sınıflandırmadır.

Evvelce ancak su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile bir “kişi⁸³” vardı.

Zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerinin tamamlanıp tamamlanmadığı ölçüde bakıldığında Yaratılış mitolojisinde “kişi” kavramı dikkat çekmektedir. Bir önceki bölümde belirtilen kişinin kendini algılamasının yani “ben” oluşumunun bir göstergesidir. “Ben” beyindeki bütün simgesel sistemi izleyen, anlamlandıran içi çok zengin ve karmaşık bir büyük simgedir, idedir diyen Bilgiç de (2016: 57), zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi

⁸³ 14. aydan itibaren frontal lobların gelişmesiyle ilişkili gözlenmeye başlayan *ortak/paylaşılmış dikkat* ve *öncü-açıklayıcı işaretleme* yetenekleriyle kişinin dikkati kendisi, etkileşim halinde olduğu kişi ve nesne arasında düzenleyerek üçlü temsil oluşturabilmesi sosyal iletişimin gelişmesine yardımcı olmaktadır (Brüne, 2006; Akt. Vural, 2018: 21).

becerilerinin tamamlanmış ve bireyin kendisini kendisi gibi gördüğü bu “ben” kavramından bu şekilde söz eder. Ayrıca halk psikolojisi becerileri içerisinde “ortak dikkat” olarak isimlendirilen bu nesne algısı, Flavell’e göre (2004) bireylerin yaşamlarının ilk iki yılı boyunca gelişir; onların sesleri ve nesnelere ayırt edebilmelerini sağlar, insanlarla algısal temsillerin yapılabilmesi dolayısıyla bireyin önce kendini algılaması, ardından bir başkasını algılamasına işaret eder. Buna dayanılarak işte burada; bu anlatının işlenmemiş bir mit olmadığı ancak mitsel unsurları taşıyan bir anlatı olduğu söylenebilir. Çünkü artık “ben” var ve “ben” bir kişi olarak tasvir edilmiştir.

Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. “Kişi” rüzgâr çıkarıp suyu dalgalandırdı ve Tanrı’nın yüzüne su serpti. “Bu “kişi” kendisinin Tanrı’dan büyük olduğunu sandı ve suyun içine dalıverdi. Su içinde boğulacak oldu;

“Tanrı! Bana yardım et! diye bağırmağa başladı. Tanrı:

“Yukarı çık!” dedi. O da sudan çıkıverdi. Tanrı şöyle buyurdu:

“Sağlam bir taş olsun!” Suyun dibinden taş çıktı. Tanrı ile “kişi” taşın üzerine oturdular. Tanrı “kişi”ye:

Eliade’ye göre (2016: 136) bir yüce varlık tanımış ama onu az çok unutmuş olan bütün ilkel kültürler için “öz olan” şu belirtici öğelerden oluşur: 1. Tanrı Dünya’yı ve insanı yarattı, sonra gökyüzüne çekildi; 2. Bu uzaklaşmaya kimi zaman gök ve yer arasındaki bir iletişim kopukluğu ya da gökyüzünün büyük çapta uzaklaşması eşlik etti. 3. Az çok unutulmuş olan bu *deus otiosus*⁸⁴’un yerini değişik tanrısal varlıklar almıştır; bunların ortak noktası insana daha yakın olmaları, ona daha dolaysız ve daha düzenli bir biçimde yardım etmeleri ya da işkence yapmalarıdır (Eliade, 2016: 136).

Eliade’den yola çıkıldığında, yine bu anlatının mitsel özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. Bir zaman cetveline yerleştirilecek olsa *Yaratılış Mitolojilerinin* bilinç kıyısında gerçekleştiği söylenebilir. Bilinç öncesi olmadığını, “ben” algısından anlayabileceğimize değinmiştik. Dahası Tanrı gibi bir idenin varlığı, zihinsel kapasitenin artık soyut algıları benimseyebildiğinin açık bir göstergesidir. Tanrı kavramının kişinin “ben”inden çıkması da yine “ben” algısının

⁸⁴ Deus Otiosus: Etkisiz, yansız, önemsiz, ilgisiz Tanrı. (Eliade içinde çn. Rifat, 2016: 131).

henüz oluştuğunu ve bu “ben” algısı ile Tanrı algısı arasında net bir çizgi çizilemediğinin göstergesi olabilir.

“Suya dal oradan toprak çıkar” dedi. “Kişi” suya daldı ve;

“Ben kendim için de toprak alayım” diye düşündü, iki eline toprak aldı; bir elindeki toprağı kendi başına götürmek düşüncesiyle, ağzına soktu. Tanrı’dan gizlice yer yaratmak istiyordu. Bir elindeki toprağı Tanrı’ya verdi. Tanrı bu toprağı saçıverdi, katı yer meydana geldi. Deminki “kişi”nin ağzında gizlediğı toprak da büyümeye başladı. Fakat nereye baksa Tanrı’yı yanında buldu. Boğulmak üzere iken:

“A Tanrı, gerçek Tanrı, bana yardım et!” diye yalvardı. Tanrı ona:

“Ne yaptın? Ağzına toprak saklayayım diye mi düşündün? Bu toprağı ne için gizledin? diye sordu. O “kişi” cevap verdi:

“Yer yaratayım diye bu ağzımda gizlemiştim.” Tanrı ona:

“At ağzından o toprağı” dedi. “Kişi toprağı atıverdi. Bu topraktan küçük küçük tepeler meydana geldi. Bundan sonra Tanrı şöyle dedi:

Zihin Kuramı içerisinde halk psikolojisi becerilerini yerine getiremeyen bireylerde görünüş-gerçeklik yanılgısının varlığından söz edilmektedir (Flavell, 1983; Akt. Ertuğrul Yaşar, 2016). Buna göre örneğin kaya gibi görünen fakat gerçekte sünger olan bir nesne çocuğa gösterilmekte ve nesnenin her iki kimliği de tanıtılmakta, daha sonra çocuğa sorulmaktadır. Şayet çocuk ikisini birbirine karıştırırsa bu, henüz çocuğun halk psikolojisi becerilerine sahip olmadığı anlamına gelmektedir. Yani çocuk iki farklı temsil oluşturamamış; gerçek ve temsil ayrımı yapamamıştır. Ele aldığımız Yaratılış Mitolojisinin bu kısmında; toprak ile dağların tepelerin oluşum inancı verilmiştir. Bir kökeni anlatması açısından ve temsil-gerçeklik uyumsuzluğu açısından arkaik bunun insan zihninde yaratılmış doğayı algılama ihtiyacına yönelik mitolojik bir unsur sayıldığı söylenebilir.

“İmdi sen günahlı oldun; bana karşı fenalık düşündün. Sana itaat eden halkın (sanga bakkan albatıng) düşünceleri daha fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşünceleri, arı temiz olacaktır; onlar güneş görecekler. Ben gerçek Kurbustan adını almışımdır. Senin adın ise Erlik olsun; günahlarını benden gizleyenler senin halkın olsun, günahlarını senden gizleyenler benim halkım olsun!” dedi.

Metnin bu bölümünde sen-ben gibi ve dahası iyi-kötü gibi ikilik olgusu gözümüze çarpmaktadır. Bilgiç (2016: 57), nöron etkileşimlerini zorunluluk düzeyinde evrim yoluyla idelerin daha gevşek, seçmeli düzeyine, sonsuzluğa uzanan idelere yükseltmenin bizi, insan

türünü özgürleştirmemekte olduğunu, aksine, her bir idenin sayısız düşünme seçeneklerini ikiye, *kendilerine* ve *karşıtına*, kendini olumlayan ve olumsuzlayan iki karşıt seçeneğe indirgemekte olduğunu dile getirir. Bu, iyi-kötü oluşumlarının başlangıçlarına işaret gibi görünmektedir. Levy-Bruhl da buna benzer biçimde bilinç sonrası insanında düalizme, bilinç öncesi insanda ise dualitenin varlığından söz eder (2018: 248). Dolayısıyla ele aldığımız bu yaratılış mitolojisinin içinde yeniden, işlenmiş anlatı dönemine ait unsurlara rastlamaktayız. Çünkü arkaik insan zihni, tıpkı çocuk zihninde olduğu gibi aynı anda birden fazla yerde olabileceğine inanırken, zihni henüz “ben” algısında ve dolayısıyla “sen” algısında değildir. Bu ikilikten bahsedilen bu noktada zihnin artık zihinleştirme yapabildiğiyle bir kez daha karşılaşyoruz.

Ayrıca, *itaat etmekten* bahsedilen bu yerde, bir Tanrı idesinin yaratılmış olması da zihnin soyut algıları göz önüne getirebildiğini, bir yaratımda bulunduğunu göstermektedir. *Tanrı*’nın “kişi”nin kendinden çıkması da bireyin kendi benliğini tam olarak dışarıdan göremediğinin göstergesidir.

Bütün kuvvetlerin tekil bir noktada odaklanması bütün mitsel düşünme ve mitsel tarif etme için ön koşuldur diyen Cassirer’den (2017: 42) yola çıkarak burada da mitsel düşünme ve tarif etmenin öncelikle tekil bir kişiye bağlanması ve ardından bu kişiden kuvvete bağlanması dikkat çekicidir.

Son olarak Erlik adına baktığımızda; Cassirer’in (2017: 113) de belirttiği gibi ne kadar muğlak olursa olsun her duyu izlenimi, dilde saptanacak ve tutulacak olursa bir tanrı⁸⁵ fikri ve imlenişi için başlangıç noktası haline gelebilir. Dolayısıyla bu yaratılış mitolojisinin *bilinç kıyası* dediğimiz o noktada meydana gelmiş olabileceğinin göstergesidir.

Cassirer’e göre dil “belirli” ile “sonsuz” arasındaki orta alemde devinir (Cassirer, 2017: 95). Belirli olması bizim de savunduğumuz gibi imgelemlerin anlatı aracılığıyla zihinde oluşturulabilme kapasitedir. Yine Cassirer, “dil”in belirsiz olanı “belirli” bir tasavvura dönüştürdüğünü belirtir. Dil’in bu noktadan itibaren *isimleşmesiyle* ilgili ayrıntılı bilgi bir

---

⁸⁵ Usener’in adlarını sıraladığı Litvanya tanrıları arasında kar-tanrı Blizgulis (“parıldayan”), sığırlar tanrısı Baubes’in (“böğüren”) hemen yanında yer alır; aynı zamanda bunlarla bağlantılı olarak arıların tanrısı Birbullis’i (“vızlayan”) ve deprem tanrısı Drebkuly’i (“Harman dövücü”) görürüz (Cassirer, 2017: 113).

önceki bölümde verilmişti. Burada karşımıza çıkan “Erlik⁸⁶” adı da yine Cassirer’in “çok-adlılık” evresiyle bağdaşiyor görünmektedir. Ona göre her ilah kendinde, başlangıçta özel tanrılara (ki artık hepsi bir yeni tanrıda birleşmiştir) ait olan öznitelikler çoklusunu birleştirir. Bununla birlikte, ondan sonra gelenler onların tüm özniteliklerini değil sadece, adlarını da miras alır; çünkü tanrının adı ve doğası aynı şeydir. Erklik isminin de bir erkek egemenliği taşıması buraya dayanır. Ve tüm bu “kişi”lerin aslında birbirleri olma ve farklı adlarla birbirleriyle konuşuyor olmaları da ihtimal dahilinde düşünülebilir.

Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve;

“Dalları olamayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!” dedi.
Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi:

“Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun!”

Bilincin inancı oluşturmasından önce, Tylor’ın ünlü kuramında ilkel dinlerin özünün animizm olduğuna vurgu yaptığını belirtmiştik. Tylor’un tasvir ettiği animizm inancına göre genel olarak insanda, özel olarak da ilkel insanda, çevreyi kendi suretinde tasarlama eğilimi vardır. Hayvanlar, bitkiler ve nesnelere de hareket ettiklerine, bir şeyler yaptıklarına, insana yararlı olduklarına ya da onu engellediklerine göre, onlar da ruhla donatılmış olmalıdır. Bireyin kendinden yola çıkarak bir başkasını algılayamaması bu noktada zihinleştirmenin henüz gerçekleşmediği dönemden gelen bir algı gibi durmaktadır. Ve fakat aynı zamanda *ulus* kavramı, yine bir ide oluşturulduğunu yani hem “halk”ın varlığını hem de bu yeni varlığın bireyin “ben” algısından önde tutulduğunu gösterir. Dolayısıyla bu bölümden bu mitolojik

---

⁸⁶ Kitab-ı Mukaddes’teki yaratılış anlatısında şu karşımıza çıkar. Buradaki ışığı karanlıktan ayıran ve göklerle yeri meydana getiren Tanrının sözüdür. Ne var ki, dünyevi yaratıkların adları burada artık doğrudan Yaratıcı tarafından verilmez, insan tarafından atanmayı beklemek durumunda kalırlar. Tanrı kırım bütün hayvanlarını ve göğün bütün kuşlarını yarattıktan sonra hepsini onları nasıl adlandıracağını görmek üzere insana getirir. “Âdem her birine ne ad verdiyse o canlı o adla anıldı (Yaratılış 2:19; Akt. Cassirer, 2017: 97).

“Adın, taşıyıcının vekili gibi işlev görmesi”, der Dietrich, *Eine Mithrasliturgie* yapıtında: “adın söylenmesinin bir kişiyi varlığa çağırarak eşdeğer olabilmesi; gerçek bir güç olduğu için bir addan korkutulması; onu söyleyebilmek, bilen kişiye o gücün denetimini bahşedeceğinden adın bilgisinin aranan bir şey olması; tüm bu olgular ilk Hristiyanların hâlâ hissettikleri ve ‘Tanrı’yla’ yerine ‘Tanrı’nın adıyla’ yahut ‘İsa’yla’ yerine ‘İsa’nın adıyla’ derken ifade etmeye çalıştıkları şeyi açıkça gösterir (Cassirer, 2017: 65).

anlatının mitik görüngüler içerdiğini ancak bilinç sonrası yeniden anlatılarak yeniden kurgulandığını ifade edebiliriz.

Bu sırada Erlik bir kalabalığın gürültüsünü işitti ve:

“Bu gürültü nedir? diye sordu. Tanrı:

“Sen de bir hakansın, ben de bir hakanım. Bu gürültü yapan kalabalık benim ulusumdur” dedi. Erlik bu kavmin kendine verilmesini istedi. Tanrı ona:

“Hayır, sana vermeyeceğim. Sen kendine bak” dedi. Erlik:

“Dur bakalım. Tanrı’nın şu ulusunu bir göreyim” dedi ve kalabalığa doğru yürüdü. Bir yere geldi. Burada insanlar, yabani hayvanlar, kuşlar ve başka birçok canlı yaratıklar gördü ve:

“Tanrı bunları nasıl yaratmış? Bunlar ne ile besleniyorlar?” diye düşündü. Burada bulunan insanlar bir ağacın meyvesiyle besleniyorlardı. Ağacın bir tarafındaki meyveyi yiyorlar, diğer tarafındaki meyveden ağızlarına almıyorlardı. Erlik bunun sebebini sordu. İnsanlar ona cevap verdiler.

Tanrı’nın bir ulusa sahip olması yine karşımıza destansı bir özellik olarak çıkar. Ve aynı zamanda bireyin Tanrı’yla kendini eş görmesi, bu anlatının bilinç öncesi dönemden çıktığını gösterir. Ayrıca bireyin henüz “ben” kavramı ile bir başka kavramı ayırt edemediğinin göstergesidir. Birey, ne zaman kendinden yarattığı bir Tanrı kavramına itaat etmeye başlar; bilinç o zaman oluşmuş denebilir. Çünkü ancak o zaman hem bir zihinleştirme olgusu var demektir, hem de bir *ide* yaratımı mevcut demektir.

Tanrı kavramı ayrıca Freund’un göre (2017: 108) zamanla ilk-babanın evrenin yaratıcısı durumuna yüceltilmiş olduğu bunda da haklı bir bakış açısı olduğu fikrine dayanır. Çünkü ona göre ilk insan kitlesini yapan tüm oğullar babanın doğurtucu gücünden dünyaya gelmiştir ve oğullardan her biri babasına bir ideal gözüyle bakarak babadan hem korkup hem de ona saygı göstermesi olarak nitelendirilmiştir.

“Tanrı bize bu dört dalın meyvesini yemeyi yasak etti. Güneşin doğduğu yanda bulunan beş dalının meyvelerinden yemeyi buyurdu. Yılan ile köpeğe; “Bu ağacın dört dalından yemek isteyenleri bırakma!” diye emretti. Bundan sonra Tanrı göğe çıktı. Beş dalın meyveleri bizim başımız oldu.”

Erlik Körmös bunları duyduktan sonra Törüngey denilen bir kişi buldu ve ona:

“Tanrı yalan söylemiş, siz bu dört dalın meyvelerini de yiyiniz!” dedi. Bekçi yılan uyuyordu. Erlik onun ağızına girdi ve:

“Bu ağaca çık!” dedi. Yılan ağaca çıktı, yasak meyveden yedi. Törüngey ile karısı Eje beraber geziyorlardı. Erlik onlara:

“Bu meyveden yiyiniz!” dedi. Törüngey istemedi. Fakat karısı yedi, meyve çok tatlı geldi. Meyveyi alıp kocasının ağzına sürdü. O anda her ikisinin tüyleri döküliverdi. Utandılar. Ağaçların altına saklandılar. Derken Tanrı geldi. Bütün ulus Tanrı’dan gizlendi. Tanrı haykırdı:

Yasaklı meyve figürü birçok kültürde var olan tanıdık bir motiftir. Varlıkların yaratıcı kişiliği, mutlak olarak değilse de pratik olarak dünya mitolojilerinin hepsinde evrenseldir (Campbell, 2006: 102). Bir önceki bölümde belirttiğimiz üzere tarihsel teori başta olmak üzere insanlığın ortak yaratmalarından bahsedilir. Bu ortak yaratmalardan söz eden kuramları zihin kuramı içerisinde yeniden değerlendirdiğimiz gibi burada da ortak bir yaratımla karşı karşıyayız. Yasaklı meyve. Dolayısıyla yaratılış mitolojisinin bu noktası da bizleri bu mitolojinin günümüze gelişinin aslında zihin kuramı içerisinde değerlendirmesine çeker.

“Törüngey, Törüngey! Eje, Eje! Neredesiniz?” Onlar:

“Ağaç altındayız, sana varamayız” dediler. Yılan köpek, Törüngey, Eje kabahati hep birbirine attılar. Tanrı yılanı dedi:

Şimdi sen körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun, öldürsün.”

Bundan sonra Eje’ye:

“Yasak meyveyi yedin. Körmös’ün sözüne uydun, bundan böyle sen gebe olacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancıları çekeceksin, sonra öleceksin.” Törüngey’e şöyle dedi:

Zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerileri gelişmemiş bireylerle (0-4 yaş arası çocuklardır bunlar) arkaik insan beyninin aynı evrimsel noktada olduğunu bir önceki bölümde açıklamıştık. Yine arkaik insan zihninin deneyimlerinin günümüz insanı gibi sıradan deneyime denk gelmediğini dahası bu deneyimlere yani yaşam şekline mistik deneyim diyebileceğimizden bahsetmiştik. Yeme yolu ile hamileliğin tüm dünya folklor ve mitoslarında bulunduğu bir gerçektir (Campbell, 2006: 103). Yine Campbell, bu kez bir başka eserinde (2019: 275), yanlışlıkla yutulan bir yaprak, bir yemiş, hatta bir nefes bile, hazır olan rahmi döllemek için yeterli olabilir diyerek yeme yolu ile hamileliğin altını çizmiştir. Ayrıca Piaget’in de küçük çocukların çoğunluğu tarafından oluşturulan ilk kavramın bebeklerin yapılmayıp doğrulmayı buldukları üzerine olduğunu ifade ederken verdiği şu örnek dikkat çekicidir: “Dört yaş on aylık küçük: Hanımın gelecek yaz olacak bebeği şimdi nerede? Karnında cevabı aldığında ise: Yani onu yemiş mi?” (Piaget, 1929: 231). Dolayısıyla burada da bir zihin kuramı

içerisinde halk psikolojisi becerileri tamamlamamış bir süreçten gelen mitsel düşüncenin varlığını görmekteyiz.

İnsan tarihinin en eski günlerinde kadının büyüsel güç ve mucizelerinin evrenin kendisi kadar şaşırtıcı geldiğine kuşku yok diyen Campbell (2006, 337), bunun, kadına görülmemiş bir güç verdiğinden ve nüfusun erkek kesiminin ana endişelerinden birinin, bu güçten kurtulmak, onu denetlemek ve kullanmak durumuna geldiğinden bahsetmiştir. Burada da yine kadının doğum sancularıyla acı çekip ölmesinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla kadının mitsel gücünün farkına varılıp erkselin güç kazandığı dönemlerde bu mitin yine yeniden yorumlanıp yoğrulduğu sonucuna varılabilir.

(...)

“Üç kat yerin altında ay ve güneş olmayan karanlık bir dünya vardır. Ben seni oraya atıyorum.” İnsanlara da şöyle dedi:

Ay, güneş, dünya gibi kavramların bu anlatıya girmesi bu tür astrolojik keşiflerin yapıldıktan sonra bu anlatının yinelenmesi anlamına gelir. Bir kez daha söylemekte fayda görüyoruz ki, günümüze uzanmış hiçbir *mit* anlatısı işlenmemiş bir anlatı türü değildir.

(...)

Tanrı müsaade etti. Erlik gökler yaptı. Erlik’in avanesi göklere yerleşip çok kalabalık oldu. Tanrı’nın öz kişisi Mangdaşire şöyle düşündü:

“Bizim öz kişilerimiz yer yüzünde, Erlik kişileri göklerde. Bu çok fena bir şey”.

Mangdaşire, Tanrı’ya darılıp Erlik’e karşı savaş açtı; Erlik karşı geldi, ateşle vurup Mangdaşire’yi kaçırdı. Mangdaşire Tanrı huzuruna geldi. Tanrı:

“Nereden geliyorsun?” diye sordu. Mangdaşire:

“Erlik’in avanesi yüksek göklerde, bizim kişilerimiz ise yeryüzünde bulunuyorlar, bu çok fena bir şey. Ben Erlik’in avanesini yere indirmek için savaştım. Fakat gücüm yetmedi, indiremedim.” dedi.

İşlenmiş anlatı türleri içerisinde *masaldan* bahsederken, masalın iyi ile kötü ayrımını tam bir biçimde yaptığından ve artık insanların zihinlerinde yarattıklarının zihinleri yarattıklarını bildiklerinden bahsetmiştik. Anlatı oluşum şeması incelendiğinde bilinç sonrası olan dönemin işlenmiş anlatı yani bilincin artık devrede olduğu ve anlatının insan zihninde gerçekleşerek dile

döküldüğü çıkarımı yapılmaktadır. Ayrıca, bilinç oluşumundan hemen sonraki evrede insanlığın sadece zihinsel işlevleri yerine getirerek bugünkü algı düzeyine erişmediğinden söz etmiştik. Burada da *yeryüzünde kalmak* ve *gökyüzüne yükselmek* ifadeleri ile bu yaratılış mitolojisinin günümüze gelene dek masalsi bir süreçten de geçtiği gözlemlenmektedir.

(...)

“Tanrı ben onları sana vermeyeceğim, kendin yarat.” dedi. Erlik eline çekiç, köruk, örs aldı. Bir vurdu, kurbağa çıktı, bir vurdu yılan çıktı, bir vurdu ayı çıktı, bir vurdu domuz çıktı, bir vurdu albıs (fena ruh) çıktı, bir vurdu deve çıktı.

[Yoğun heyecan] duygusunu yaşayan insanın bedeni içinde kesinlikle görünmeyen bir güç bulunması ve kendisini etkilemesi gerekmektedir. İnsanın içine giren gücün mantıksal bir açıklaması yoktur. Bu yalnızca hissedilen bir şeydir. Böyle olduğu için de daha etkilidir diye mitik gücü açıklayan Levy-Bruhl’un (2006: 86) bu sözleri yukarıda ifade edilen duygu durumu için açıklayıcı bir nüans içermektedir. Mistik düşünen, mistik deneyimleyen bu insanlar için içinden çıkan yoğun heyecan onların zihninde bir ruh görünümüne girmektedir.

(...)

Bütün bunlardan sonra Tanrı, halka hitaben:

“Şal-Yime, sen rakı içip aklını kaybedenleri, körpe çocukları, kısrak yavrularını, inek buzağlarını koru, iyi sakla. İyilik yapmış olan ölülerin canlarını yanına al, kendi kendini öldürenleri alma! Zenginlerin malına göz dikenleri, hırsızları başkalarına düşmanlık edenleri de alma, benim için ve hakani için savaşıp ölenleri al, benim yanına götür! İnsanlar, size yardım ettim, sizden fena ruhları uzaklaştırdım. Fena ruhlar (körmösler) insanlara yaklaşırlarsa onlara yemek versinler. Körmöslerin aşlarını yemeyiniz, yerseniz onlardan olursunuz. Benim adımı söylerseniz himayemde bulunacaksınız. Şimdi ben uzaklaşıyorum fakat tekrar geleceğim; beni unutmayınız. Beni gelmez sanmayınız. Şimdi uzaklara gidiyorum. Tekrar geldiğim zaman sizin iyilik ve fenalıklarınızın hesabını göreceğim. Şimdilik benim yerimde Yapkara, Mangdaşire ve Şal-Yime kalıyorlar. Onlar size yardım edeceklerdir.”

“Yapkara, sen iyi bak! Erlik senin elinden ölmüşlerin canını çalmak isterse Mangdaşire’ye söyle, o kuvvetlidir. Şal-Yime sen iyi bak! Albıs, şulbus yerin altından çıkmasınlar, çıkarlarsa derhâl Maytere’ye haber ver! O kuvvetlidir. Onları kovsun! Podo-Sunku ayı ve güneşi beklesin. Mangdaşire’ye söyle yeri ve gökleri muhafaza etsin! Maytere iyilerden kötülerini uzaklaştırsın. Mangdaşire, sen fena ruhlarla savaş! Sana güç gelirse benim adıma çağır! İnsanlara iyi şeyleri, iyi işleri öğret. Olta ile balık avlamak, sincap (tiyin) vurmak, hayvan beslemek sanatlarını öğret!”

Bunları söyledikten sonra Tanrı uzaklaştı. Mangdaşire olta yaptı. Balık avladı, tüfek, barut icat etti, sincap vurdu. Tanrı’nın buyurduğu gibi insanlara birçok şeyler öğretti.

Yaratılış mitolojisinin bu noktasında tüm bu olanlar aslında artık hayata dair şeyler gibi görünmektedir. İnsanlığın nasıl hayatta kalacağını didaktik bir biçimde açıklanmaktadır.

Mangdaşire bir gün şöyle dedi:

“Bugün beni rüzgâr uçuracak ve götürecektir.” Rüzgâr geldi Mangdaşire’yi alıp götürdü.

Yapkara insanlara şöyle dedi:

“Mangdaşire’yi Tanrı yanına aldı. Onu bulamazsınız, ben Tanrı’nın elçisiyim, ben de gideceğim. Tanrı nerede durursa orada kalacağım. Siz öğrendiklerinizi unutmayınız. Tanrı’nın yargısı budur.” dedi. İnsanları kendi hallerine bırakıp o da gitti.

( )

Son olarak mitolojik bir anlatının bu kadar çok karaktere ve söz dağarcığına sahip olması yine bu anlatının bilinç sonrası işlenmiş anlatılarla yeniden şekillendiğini göstermektedir. Hubson (2004), çocukların -dolayısıyla arkaik zihinlerin- kendi ve diğerleri ayrımını yapmaya başlaması ile dilbilgisi sözcük dağarcığındaki artışı meydana getirdiğini savunur. Ona göre çocuklar ancak ve ancak dil aracılığıyla diğerlerinin zihinlerini ve davranışlarını etkilediklerini öğrenmişlerdir. Bu demektir ki, homo-narrative olduğu andan itibaren insan, bunun ne denli etkileyici olduğu ile karşılaşmış, adlandırma ve dolayısıyla daha çok zihinleştirme ile daha çok anlatmıştır. Dil, bilinç ile aynı anda zihinde yer alan bir yeti olmakla birlikte çocuğun dil becerileri özellikle karmaşık söz dizimi ve kelime bilgisi, halk psikolojisiyle yakından ilişkilidir diyen Stanzione&Schick’e (Stanzione&Schick, 2014; Akt. Gürleyik, 2018: 11) istinaden denilebilir ki bu mitolojik öyküde de bu kadar çok kavram ve yaşanmışlığın anlatılması

bölümün girişinde de belirttiğimiz gibi bilinç sonrası (neo-frontal dönemde) evrede anlatının yeniden yoğrulduğu anlamına gelir.

İşlenmemiş mitolojik anlatıların var olduğu dönemde -günümüzde çocukların 0-4 yaş arası döneminde) bireylerin kavrayışı bilişsel olmadığından mitsel-dinsel bir dünyada yaşamaktadırlar. Gerçekliğin tam bir gerçeklik olmadığı; ânın zamana tutturulamadığı ve dahası bir büyüün içinde yaşanıyor muşçasına birçok yerde aynı anda olunan rüya ile gerçeğin iç içe olduğu o ân... Bu kimseler için Cassirer'in de tam olarak böyle ifade etmesiyle *dünya basitçe ortadan kalkmış gibidir*. Bu yaşam, bu sihir öylesine bu bireyin zihninde yer alır ki, *başka hiçbir şey onun yanında ve ondan ayrı olarak var olamaz* (Cassirer, 2017: 42). Tıpkı bilinç öncesi kaybolmuşluk gibi.

Sonuç olarak Piaget çocukluk tarafından uydurulan (kendilerinin ve şeylerin kökenlerini açıklayan) küçük yaratılış mitoslarının, farklı farklı da olsa, hepsini belirleyen temel bir varsayıma dayandıklarına işaret eder. *Dünyanın kökeniyle ilgili mitolojik sistemler de farklıdır, fakat en nadirler dışında hepsinde (çocuk dünyasındaki gibi) kanıt aranmadan, canlı evrenin, bir ana-baba veya baba-ana Tanrı'nın, psikolojik veya fiziksel işi veya yayılışı olduğu inancı bulunur* (Campbell, 2006: 104). Campbell'ın bu düşüncesinin açıklığa kavuşturulması ihtiyacından ortaya çıkan ve zihin kuramı içerisinde halk psikolojisi becerileri tamamlanmamış çocuk zihni ile arkaik zihninin aynı temelde yer aldığını ifade ettiğimiz çalışmamızda belirtmek isteriz ki Campbell,

“Anne, beni nerede buldunuz?”

“Anne ben nereden geldim?” (Piaget, 1929: 361-362; Akt. Campbell: 2006: 373) sorularının genel ve kendiliğinden fikirler olduklarını ve mitosun hammaddesini oluşturduklarını ifade eder Campbell (2006: 373).

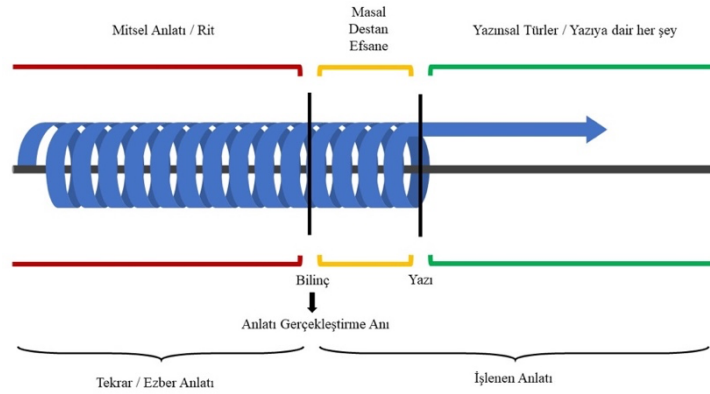

SONUÇ

İnsanlığın, sosyal bilimin, zihnin varlığa dönüştüğünün kendini ispatı ancak ve ancak zihnin süzgecinden geçen anlatı ile mümkündür. Çünkü anlatı; insanın içinde konuştuğu, insanın içinde düşündüğü, insanın içinde kendilikler olarak inşa edilip dışa vurulduğu, insanın anlatı aracılığıyla başkalarını anladığı; kendisini zamansal olarak değişimini tutarlı bir bütünlük içinde ortaya koyduğu ve dünyayı algıladığı yol, araç ve alandır. Anlatının kendilikler ve anlatı öncesinin *kendi* kavramını belirginleştirmeden ve sınırlamadan zihinsel kurgular yarattığını belirttiğimiz çalışmamızda, tüm bu *anlatı* kavramının insanın bilişindeki yeri, kendini ve doğayı algılamak halkbilimsel olarak “ben”den “biz”e geçişi; dolayısıyla “halk”ın kendisini nasıl oluşturduğu ifade edilmiştir. Aklımızdaki tüm soruları yüklenerek insanlığın var oluş noktasını aramak cesaretinde bulunarak ve elbette insanlığın zihnini her konuşmada, her anlatmada, her kurguda inceleyerek bilinmeyen zamanlarına -kaos- denilen bu olgunun, kendimizi var ettiğimiz yerin doğanın hemen öncesinde insanın kendinde olduğu sorusunun cevabı “halk psikolojisi” bağlamında çözüme kavuşturulmuştur. Çalışmanın düşüncenin kaos’unu kozmos’a dönüştüren *anlatı* üzerine kurgularken “çocuk zihninin arkaik insan zihni” ile olan benzerliğini anlamlandırma çabası yine “halk psikoloji”nde çözümlenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın metodolojisinde de belirtildiği üzere, amacımız olan insan zihninin *kendiliği* oluşturduğu o ân’ın ifadesi ve o ân’ı baz alarak bunun halkbilimsel açıdan halka *anlatı* aracılığıyla dönüştürüldüğünün ifadesine ulaşılmıştır.

Çalışma, bilimsel gerçekliklerin sunulduğu ikinci bölümde, son dönem yapılmış zihin araştırmalarının ülkemizde henüz bahsi geçmemiş olan “Anlatı Gerçekleştirme Hipotezi”ni ele alarak zihnin kendini *anlatmada* ifade ettiğini nitel sunumlarla göstermiştir. Buna göre, anlatı gerçekleştirme hipotezi, zihnin üçüncü gelişim basamağında bireyin duygusal yaklaşımlar ve tekrardan kurtulduğu, kendini, bedenini, uzvunu ve görüngülerin nerede başlayıp nerede bittiğini anlamlandırdığı o âna işaret eder. Tüm dünyanın homo sapiens’ten homo sapiens sapiens’e (bildiğini bildiği insan) geçtiğinde ortak kanaat kılınan o ân için, *homo narrative* teriminin bu durumu daha iyi açıkladığına kanaat getirilmiştir. Çünkü insan bilinçli olduğunu ancak *anlatmaya* başladığı ân kavrayabilir.

Bu *anlatı* ânı, öncesi ve sonrası alana bir şema ile sunulmuştur.

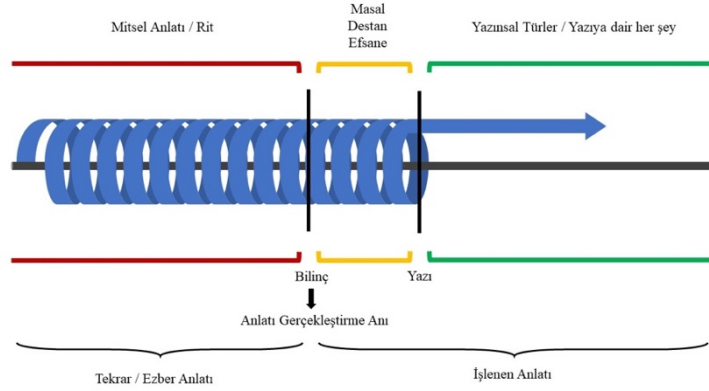

Ancak, bireyin kendisinin dolayısıyla zihninin anlatmaya başladığı o ânın hemen öncelerinde ve hemen sonralarında insanlığın milyonlarca yılı yatmaktadır ve kendisini “ben” olarak algılayabilmesi ancak “biz”e ihtiyaç duymakta olduğu açıklanmıştır. Bu “biz” algısı, *bilincin* kendinden çıkan karşısındaki kişiyi algılamayla birlikte, hafızanın da eşliğiyle kültürel bir bellek oluşturur. İşte bu noktada anlatının gerçekleştiği o ân’dan itibaren bilinç başka yönde çalışacak, simgeleştirmelerle “ben”in kendinden ortaya çıkardığı bir *toplum* yaratılmış olacaktır. Bu toplumsal algı, “halk”ı oluşturmakla birlikte idelerin ve söylemlerin toplulukça hem yüceltilmesini hem de “halk” ile birlikte yaşama arzusunun yani bir topluluk içerisinde yaşama arzusuna atfedilen kutsallığı açıklamaktadır.

Anlatı gerçekleştirme ânının, yani halk psikolojisinin *anlatıya* etkileri bölümünde ise, 0 noktası olarak kabul edilen ân, öncesi ve sonrası alana sunulan şema ile ayrıntılandırılarak öncesi ânı için var olan *mitsel anlatı* işlenmemiş kabul edilmiştir. Dolayısıyla aslında *mitsel anlatı* tam bir anlatma eylemi değil, zihnin halk psikolojisi becerilerini yerine getiremediği dönemlerdeki *söylemelerdir*.

Çalışmada tüm bu şemaya başlangıç noktası olarak *ses* ve *sesletim* düzeninden yola çıkılmıştır. Sesin ân’a tutturulması olarak nitelenen nidâ, bu noktada *kutsalı* açıklamaya başlar. Kutsal, önceleri sesin bilinç öncesi döneminde hafızanın olmadığı ve dolayısıyla tekrarların yaşandığı işlenmemiş anlatı döneminde kendini var etmiş, bilinç açığa çıktığı anda ise bilincin sesle buluşması sonrası *ses* kutsallaşmıştır. Bunun adı *duadır*, *dindir*. Bu sebeptendir ki, ad verme olgusu kutsalla bağlantılıdır. Dahası bilincin artık 0 noktası öncesinden getirdiği (nesne

sürekliğini kavrayamadığı o zamanlardan) büyük hayalleri, simgelerle yeni ifade biçimleri bulmuş, yeni yaratımlara dönüşmüştür. Çünkü zihin bir kez zihinleştirdiğinde kendinden yarattığı birçok imgelem burada oluşacaktır. Dolayısıyla *bilinç olmadan inanç olmaz* çıkarımı yine buraya aittir.

Böylece, 0 noktası olarak ele aldığımız anlatı gerçekleştirme ânının hemen sonrasında yer alan destan, masal, efsane gibi yaratımlar, anlatı gerçekleştirme ânı öncesinden getirilen tekrar iç güdüsü ile (bkz. Şekil 7) tekrar biçimde anlatılır ancak *anlatma* işi, işlemek olarak değerlendirilmiştir. Bilinç sonrası ândan itibaren, hafızanın da durumda var olması, artık her anlatılanın bellek aracılığıyla kısmen tutulup yenilenip işlenip yeniden sunulması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir kez daha belirtmek gerekir ki bilinç öncesi anlatı, adı her ne kadar anlatı da olsa bir *anlatma* değil, bir yaşamadır. Kırmızı bölgenin içinde yer alan devinimsel hareket her yaşamının tek ve biricik olduğunu ifade eder. Bilinç sonrası olan sarı bölgenin yazı ile tanışması sonrası anlatı, tekrarını artık tüketir. Nasıl ki ses, ânı zamana tutturuyorsa, bu kez yazı ânı ve hafızadaki yeri sabitler ve artık yazıya dair her şey zamanda doğrusallık kazanır. Yazınsal anlatının sözel anlatıdan farkı tam olarak bu noktada açığa çıkar. Zihnin artık kendini zamanı doğrusalladığı dönemdir, yazınsal dönem...

Halk Psikolojisinin “Kültür” Oluşumuna Etkileri isimli üçüncü bölümün son bölümünde, yalnız anlatının yani anlatıya zemin hazırlayan bilincin değil, bilinç öncesinin de insan deneyimlerinden yola çıkılarak “arkaik insan kültürü ile çocuk zihni” bağdaştırması yapılmıştır. Bu noktada denilebilir ki anlatı gerçekleştirme ânı öncesi *ruh inancı* ile anlatı gerçekleştirme

ânı sonrası *bilinç* aynı şeyden bahseder. Arkaik insan için ruh, kanda, bedende gezerken; halk psikolojisi becerilerini tamamlamış birey için aynı işleve sahip olan bilincin yalnızca yeri bellidir.

Bunun yanı sıra bu bölümde arkaik insanın halk psikolojisi becerilerini tamamlayamamasına verilen örneklerle kanaat getirilerek aynı davranış biçimlerinin 0-4 yaş arası çocuk davranışlarında da gözlemlendiği verilmiştir. Bu, zihin kuramı içerisinde yer alan halk psikolojisi becerilerinin henüz tamamlanmadığı dönem olarak nitelendirilir ki arkaik insan için yaşanan ân *mitik deneyim*, günümüz insanı için ise *sıradan deneyim*dir. Tıpkı bu yaşamsal deneyim gibi, arkaik anlatılar ile çocuk anlatılarına da değinilerek “çocuk zihni ile arkaik insan zihni aynı mıdır?” sorusuna cevap tam olarak burada verilir. Halk psikolojisi yeterliliğe sahip olmayan bireylerin zihinlerinin zihinleştirme yapamaması sonucu *mitsel anlatı* denilen kavram, görüngülerin netleşmemesi, yaratımların zihinde tam olarak yer bulmaması ve *kendinden* çıkan yaratımların *kendinden* çıktığının farkına varmadan *korku* duygularının açığa çıkmasına neden olur.

Son olarak mitin halk psikolojisi bağlamında ele alındığı son bölümde, *miti* oluşturma kuramlarına yer verilmiş, tek ya da çoklu merkezi kuramlardan günümüz modern biyolojik kuramlara kadar birçok kuramın incelenmesi gerçekleştirilmiş ve sonuçta, *mitsel* anlatıların, anlatı gerçekleştirme ânı öncesine ait olduğuna dolayısıyla *miti* bilinç öncesi yaşanan sürece dair incelemek gerektiğine ve yeni bir *mit* oluşum kuramı çerçevesinde ele alınması gerçeği ortaya atılmıştır. Bununla birlikte yine bu bölümde incelenen *Yaratılış Mitolojisinin* her ne kadar adı mitoloji olarak geçse de bilinç sonrasında yaşanan -sarı bölge- o süreçten geçerek günümüze ulaştığı için, dahası yazıya aktarıldığı için bir *mit* olarak değerlendirilemediğine değinilmiş; ancak ve ancak ilk oluşumdan kalan ve zihin kuramı özelliklerine hitap eden “ben”, “kişi” ya da “tanrı” algıları gibi ideler üzerinde çıkarsamalar yapılarak, oluşum ânındaki arkaik insan zihnine bir yolculuk yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abu-Akel, AA. (2003). Neurobiological mapping of theory of mind. *Brain Research Rev*:43; 29-40.
- Akgül, Ö. (2015). *Şizofrenide zihin kuramı ve empati ile 2D:4D parmak oranları arasındaki ilişki*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Klinik Sinir Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Akbulut, M. (2019). *Sosyal bağlamda zihin kuramı: Kültür, sosyal ortam ve hedefteki kişinin özelliklerinin rolü*. Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı, Psikoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Akkaya, E. (2018). *İşitme kayıplı ve tipik gelişen 4-5 yaşındaki çocukların zihin kuramı ve dil becerileri bakımından karşılaştırılması*. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı, İşitme Engelliler Öğretmenliği Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Alaylı, A. (2015). *Türk işitme engelli çocuklarda zihin kuramı gelişimi ve alıcı dil, öz düzenleme, saldırganlık ve sosyal yetkinlik ile ilişkileri*. Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Almbaidheen, M. (2015). *Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocukların ebeveynlerinde zihin kuramı bozuklukları ve semptom şiddeti arasındaki ilişkinin araştırılması*. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Askeri Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanlığı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Altıntaş, M. (2014). *Çocuklar için zihin kuramı test bataryasının 4-5 yaş Türk çocuklarına uyarlanması, geçerlik ve güvenirlik çalışması*. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Uygulamalı Psikoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Altunbaş, F. D. (2017). *Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) tanılı hastalarda zihin kuramı performansı ve atıfsal yanlılığın incelenmesi*. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*, 3.b., Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Astington, J. W., & Jenkins, J. M. (1999). A longitudinal study of the relation between language and theory-of-mind development. *Developmental Psychology*, 35(5), 1311–1320.
- Ayrıbaş, B. (2017). *Obsesif kompulsif bozukluk hastaları ile şizofreni hastalarının içgörü düzeylerine göre zihin kuramı açısından sağlıklı kontrollerle karşılaştırılması*. Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Baboulene, D. (2019). *Story in mind: A constructivist narratology the psychological and linguistic foundations to how stories work*, Publisher: Dreamengine Media.
- Badem, G. (2018). *Üniversite öğrencilerinde duygusal ve bilişsel zihin kuramı özelliklerinin dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğuyla ilişkisinin incelenmesi*. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Baker, L. (1999). The MIT Encyclopedia of the cognitive sciences. “*Folk Psychology*”. Ed. Robert A. Wilson and Frank C. Keil, The MIT Press: London, 319-320.
- Balak, Z. İ. (2016). *Ergenlerde çevirim içi oyun bağımlılığı ile somatizasyon bozukluğu ve zihin kuramı arasındaki ilişki*. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Barlassina, L. and R. Gordon (2017). “*Folk psychology as a mental simulation*”, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer Edition), Edward N. Zalta (ed.), 1-74.
- Baron-Cohen, S. & Swettenham, J. (1997). *Theory of mind in autism: Its relationship to executive function and central coherence*. Handbook of Autism and Developmental Disorders. (2.baskı). New York; John Wiley & Sons.
- Bascom, W. R. (2006). “Folklorun biçimleri: Nesir anlatıları”, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*. Oğuz, M. Öcal vd. çev. Nur Aktaş vd., Ankara: Geleneksel Yay. s. 113-132.
- Baştuğ, S. (2016). *Diyarbakır ilinde yaşayan görme yetersizliği olan çocuklarla normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri ile yürütücü işlev becerilerinin karşılaştırılması*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı Görme Engellilerin Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Başoğlu, M. Ş. (1943). *İrk psikolojisi*, İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Batuk, C. (2009). “Mit, tarih ve gerçeklik sorunu üzerine notlar”. *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C.6, s. 27-53.
- Bauman, R. (2006). “Tür”. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*, Oğuz, M. Öcal vd. çev. Hülya S. Sipahioğlu Ankara: Geleneksel Yay. s. 109-112.
- Bayat, F. (2016). *Mitolojiye giriş*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Biçer, E. (2015). *Normal ve hafif düzeyde zihinsel engelli öğrencilerin zihin kuramı ve yürütücü işlevler alt boyutlarından soyut düşünme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı, Zihinsel Engelliler Öğretmenliği Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Bilgiç, M. (2016). *Antropogonia insan zekasının doğal ve kültürel evrimi*, İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Bronner, S. J. (2015). "Toward the formulation of folkloristic theory of mind: The role of psychoanalysis and symbolist approach to tradition", *Milli Folklor*, Yıl: 27, Sayı: 108, s: 18-30.
- Brüne M. (2005). "Theory of mind" in schizophrenia: a review of the literature. *Schizophrenia Bulletin*; 31(1) :21-42.
- Brüne, M.&U. Brüne-Cohrs (2006). Theory of mind-evolution, ontogeny, brain mechanisms and psychopathology. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 30(4): p. 437-455.
- Büyükgöncü, B. (2015). *Bipolar ve unipolar hastalarında ve sağlıklı kontrollerde zihin kuramı ve bilişsel işlevlerle ilişkisi*. Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Kayseri.
- Campbell, J. (2006). *Tanrının maskeleri ilkel mitoloji*, 3.b., Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, J. (2019). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*, 4. b., Çev. Sabri Gürses, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Canan, N. (2012). *Okul öncesi dönem çocuklarda iki dilliliğin zihin kuramı gelişimi üzerine etkisi*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Gelişim Psikolojisi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Canlı, M. (2018). *Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocuklarda pragmatik dil, duygu tanıma ve zihin kuramı becerilerinin değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Ankara.

Carl S. (2016). *Cennetin ejderleri*, Çev. Mihriban Doğan. Say Yayınları: İstanbul.

Cassirer, E. (2017). *Dil ve mit*, Çev. Onur Kuzgun. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Cassirer, E. (2005). *Kültür bilimlerinin mantığı üzerine*. Çev. Milay Köktürk, Hece Yayınları, Ankara.

Chomsky, N. (2018). *Dil ve zihin*, 3.b., Çev. Ahmet Kocaman, Ankara: BilgeSu.

Cohen, P. S. (2014). Mit kuramları, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, 3.b., çev. Evrim Ölçer Özünel, Yay. Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır Teke, Geleneksel Yay., Ankara.

Cosmides L. (1989). "The logic of social exchange: Has natural selection shaped how humans reason?" Studies with the wason selection task. *Cognition*. 31(3): 187-276.

Cüceloğlu, D. (2019). *İnsan ve davranışı psikolojinin temel kavramları*. 36.b., Remzi Kitabevi, İstanbul.

Çinbay, G. (2019). *Zihin kuramı hikâyeleri (tuhaf hikâyeler) testinin Türkçeye uyarlanması ve -12 yaş çocuklarında zihin kuramı becerilerinin incelenmesi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk dünyası epik destan geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2004). Kültürlerin diyalogu veya diyalogsuzluğu bağlamında halkbilimi çalışmalarının yeri ve önemi, *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 1, 149-164.

Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. 3.b., Akçağ Yayınları, Ankara.

Çobanoğlu, Ö. (2016). Türk mitolojisinin tematik yapısının oluşum çizgisi. *Bilim ve Ütopya*. Sayı: 270: s.s. 15.

Davies M, Stone T. (ed.) (1995). Folk psychology: The theory of mind debate. *Blackwell Publication*.

Demren, Ö. (2009). *Geleneksel halk anlatılarının çoklu zekâ kuramı çerçevesinde tahlili*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Dundes, A. (1980). "Who are the folk?" *Interpreting Folklore*, Blooming, Indiana University Press.

Dundes, A. (1999). *Holy write as oral lit: The bible as a folklore*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland.

Dur, S. (2019). *Zihin kuramı ve hafif depresyonda bilinçli farkındalığın rolü*. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Eckoldt, M. (2018). *Beynin ve zihnin kısa tarihi duygular ve düşünceler nasıl oluşur?* Çev. Mehmet Ali Erbak, İstanbul: Say Yayınları.

Eliade, M. (2016). *Mitlerin özellikleri*. Çev. Sema Rifat, İstanbul: Alfa.

Elhadeif, S. (2017). *Zihin kuramı çerçevesinde dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocukların duygu tanıma ve diğer kişilerin zihinsel durumlarını temsil performansları*. Beykent Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Emek, H. (2018). *Zihin kuramı becerisi ve yalnızlık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Üsküdar üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Erdem, R. (2011). *Down sendromlu ve engelli olmayan çocukların zihin kuramı becerileri ile dil becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ertuğrul, Z. (2011). *Zihin kuramı, dil ve çalışma belleği arasındaki gelişimsel bağlantılar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ertuğrul Yaşar, Z. (2016). *Zihin kuramı gelişim sürecinin incelenmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Etel, E. (2012). *Yuvalarda yaşayan okul öncesi dönemdeki çocuklarda sosyal yetkinlik, zihin kuramı ve yönetici işlevler*. Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Farrant, B.M., Fletche, J., Maybery, M.T. (2006). "Specific language impairment, theory of mind, and visual perspective taking: Evidence for simulation theory and the developmental role of language." *Child Development*, 77(6), 1842 – 1853.

Fazlıoğlu, B. (2018). *Üniversite öğrencilerinde duygusal ve bilişsel zihin kuramı özelliklerinin sosyal zekâ ile olan ilişkisinin incelenmesi*. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Flavell, J. H. (1999). Cognitive development: children's knowledge about the mind. *Annual Rev. Psychology*, 50: 21-45.

Flavell, J. H. (2004). Theory-of-mind development: *Retrospect and prospect*. *Merrill-Palmer Quarterly*, 50 (3), 274-290.

- Fletcher, P. vd. (1995). "Other minds in the brain: a functional imaging study of 'theory of mind' in story comprehension", *Cognition*. Nov; 57(2): 109-128.
- Frank, K. (2010). Linguistic effects on the neural basis of theory of mind, *Open Neuroimag J.*, 4: 37-45.
- Freund, S. (2012). *Dinin kökenleri*, 2. b., Çev. Ayşen Tekşen, İstanbul: Payel Yayınları.
- Freund, S. (2017). *Kitle psikolojisi*, 4.b., çev: Kâmuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları.
- Folk Psychology (2016). *Standford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/folkpsych-theory/> Erişim Tarihi: 06.03.2018
- Frith CD, Frith U. (1999). Interacting minds-a biological basis. *Science*. 286(5445): 1692-1695.
- Frith U, Frith CD. (2003). Development and neurophysiology of mentalizing. *Philosophical Transactions of the royal Society of London B: Biological Sciences*. 358(1431): 459-473.
- Furtana, S. (2018). *7. ve 8. sınıf öğrencilerin empatik eğilimleri ile sosyal duygusal öğrenme becerilerinin zihin kuramını yordaması*. Toros Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Gallagher HL, Frith CD. (2003). Functional imaging of 'theory of mind'. *Trends Cognition Science*, 7(2): 77-83.
- Gallese V, G. (1998). Mirror neurons and the simulation theory of mind-reading, *AJTics* 2(12): 493-501.
- Goody, J. (2011). *Yaban aklın evcilleştirilmesi*, çev. Koray Değirmenci, Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Goody, J. (2017). *Mit, ritüel ve söz*, çev. Damla Sezgi, İstanbul: Küre Yayınları.

- Goodwin, R. (2018). Theory of mind and linguistic acquisition. *Arab World English Journal (AWEJ)*, Volume 9/1. ss. 71-87.
- Goldman, A. I. (2012). Theory of mind. *Oxford Handbook of Philosophy and Cognitive Science*, (Ed. Eric Margolis, Richard Samuels ve Stephen Stich), 1-25.
- Golfrey-Smith, P. (2005). Folk pyschology as a model. *Philosopher's Imprint*, Volume 5, No. 6. 1-16.
- Gopnik, A. (1996). The scientist as child, *Philosophy of Science*, vol. 63, No: 4, s. 485-514.
- Göka, E. (2017). *Türklerin psikolojisi*, Kapı Yayınları: İstanbul.
- Güdük, M. (2010). *Şizofreni hastalarında zihin kuramı becerilerinin başa çıkma tutumları ve sosyal işlevsellik ile ilişkisi*. İstanbul Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastanesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Psikiyatri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Günay Arıkan, A. (2019). *Depresif bozukluk tanılı hastalarda bağlanma biçimleri ve çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının zihin kuramı becerileri ve hastalık seyri üzerine etkileri*. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Günay Yağcı, Z. (2019). *Şizofreni, bipolar affektif bozukluk hastalarında zihin kuramı, duygu tanıma, bilişsel işlev ve düşünce dil özelliklerinin sağlıklı kontrollerle karşılaştırılması*. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Bolu.
- Gürleyik, S. (2018). *Okul öncesi dönem çocuklarında zihin kuramı ve akran ilişkileri*. Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük.

- Harari, Y. N. (2016). *Hayvanlardan tanrılara sapiens: İnsan türünün kısa bir tarihi*, çev. Ertuğrul Genç. Kolektif Kitap: İstanbul.
- Harari, Y. N. (2017). *Homo deus: Yarının kısa bir tarihi*, çev. Poyzan Nur Taneli. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Herodotos (2006). *Herodotos*, çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Hippokrates (2015). *Aforizmalar, Hippokrates*, çev. Eyüp Çoraklı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hutto, D. D. (1997), The story of the self: The narrative basis of self-development, *Critical Studies: Ethics and the Subject*, ed. K. Simms, Amsterdam: Rodopi.
- Hutto, D. D. (2008a) *Folk psychological narratives: The sociocultural basis of understanding reasons*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hutto, D. D. (2008b). The narrative practice hypothesis: Clarifications and implications, *Philosophical Explorations*, vol. 11, no. 3, 175–192.
- Hutto, D. D. (2009). Folk psychology as narrative practice, *Journal of Consciousness Studies*, 16(6-8): 9-39.
- Hubson, P. (2004). *The cradle of thought: Exploring the origins of thinking*. New York: Oxford University Press.
- Ibn H. (1999). *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 19, 538-543). İstanbul: TDV Yayınları.
- Işıtan, H. D. (2018). *Görme yetersizliğinden etkilenmiş çocuklar ve gören çocukların zihin kuramı becerileri ile çalışma belleği performansları arasındaki ilişkinin karşılaştırılması*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Görme Engellilerin

Eğitimi Anabilim Dalı, Özel Eğitim Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İlhan, M. E. (2018). *Kültürel bellek sözlü kültürden yazılı kültüre hatırlama: Halkbilimsel bir yaklaşım denemesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İnanç, L. (2013). *Fibromiyalji hastalarında zihin kuramı işlevleri, simgesel, işlev ve bağlanma biçimleri arasındaki ilişki*. Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul.

Jellema T, Baker CI, Wicker B, Perrett DI. (2000). Neural representation for the perception of the intentionality of actions. *Brain and Cognition*. 44: 280-302.

John Murray Learning (Ed.) (2017). *Beynimiz nasıl çalışır? Bilinen evrendeki en karmaşık cismin içinde kısa bir yolculuk*, *New Scientist*, çev. Can Evren Topaktaş, İstanbul: Say Yayınları.

Jung, C. G. (2018). *İnsan ruhuna yönelik*, 11.b., çev. Engin Büyükinal, İstanbul: Say Yayınları.

Kahveci, S. (2016). *Borderline kişilik bozukluğunda zihin kuramı ve çocukluk çağı travması arasındaki ilişki*. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karakaşoğlu, S. (2019). *Okul öncesi dönemdeki görme yetersizliği olan ve gören çocukların gelişimsel oyun seviyeleri ile zihin kuramının karşılaştırmalı incelenmesi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Keçeli Kaysılı, B. (2012). *Otizm spektrum bozukluğu olan ve normal gelişen çocuklarda sözdiziminin ve sözcük dağarcığının zihin kuramı ile ilişkisinin incelenmesi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Kırtıl, İ. Y. (2016). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocuklarda zihin kuramı becerileri*. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Bursa.
- Klautke, E. (2010). The mind of the nation: The debate about völkerpsychologie, 1851-1900. *Central Europe 8.1*. (<https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/19064/1/19064.pdf>) (Erişim tarihi: 02.02.2021).
- Korkmaz, A. (2012). *Şizofreni hastalarının çocuklarında yürütücü işlevler ve zihin kuramı incelenmesi*. Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Pamukkale.
- Leslie, A. M. (1987). Pretense and representation: The origins of 'theory of mind.' *Psychological Review*, Vol. 94, No. 4, 412-426.
- Levi-Strauss, C. (2018). *Mit ve anlam*, 4.b., çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Levy-Bruhl, L. (2006). *İlkel toplumlarda mistik deneyim ve simgeler*, çev. Oğuz Adanır, Doğu-Batı Yayınları: Ankara.
- Levy-Bruhl, L. (2018). *İlkel insanda ruh anlayışı*. çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, bilim ve din*. 2.b., çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Malle, B. F. (2002). The relation between language and theory of mind in development and evolution. *içinde*. ss. 265-284.
- Marett, R. R. (1916). Elements of folk psychology review by W. Wundt and E. L. Schaub, *Folklore*, Vol. 27, No:4, 440-442.

- Morgan, H. L. (1994). *Eski toplum I*, 2.b., çev: Ünsal Oskay, İstanbul: Payel Yayınları.
- Miroglio, A. (1973). *Halkların psikolojisi*, çev. Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Ong, W. (2010). *Sözlü ve yazılı kültür: Sözüün teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları.
- Olrik, A. (2006). Halk anlatılarının epik kuralları, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*. Oğuz, M. Öcal vd. çev. Aziz Erkan, Ankara: Geleneksel Yay. s. 66-74.
- Ornstein, R. E. (1990). *Yeni bir psikoloji*, çev. Erol Göka, Feray Işık. İnsan Yayınları: İstanbul.
- Özen, K. (2012). *Özel öğrenme güçlüğü tanısı almış 7-9 yaş çocukların geliştirdikleri zihin kuramı yetenekleri ile sosyal gelişimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi ve sağlıklı gelişim gösteren grup ile karşılaştırılması*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Gelişim Psikolojisi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özlem, D. (2008). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Parman, Talat (2018). Mit, efsane, destan, hikâye, anlatı, söz, söylem... Sahi neden anlatıyoruz?, *Psikomitoloji İnsanı Öykülerinde Aramak*, 3.b., Ed. M. Bilgin Saydam, Hakan Kızıltan, İthaki Yayınları: İstanbul.
- Perner, J., & Davies, G. (1991). Understanding the mind as an active information processor: do young children have a 'copy theory of mind'? *Cognition*. 39(1), 51-69.
- Pettazzoni, R. (2006). Mitin gerçekliği, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*. Oğuz, M. Öcal vd. çev. M. Mete Taşlıova, Ankara: Geleneksel Yay. s. 179-186.
- Piaget, J. (1929). *The child's conception of the world*, Harcourt, Brace and Company: New York.

- Piaget, J. (1930). *The child's conception of physical causality*. San Diego, CA: Harcourt Brace&company.
- Platon (2000). *Kratylos*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Premack D, Woodruff G. (1978). Does the chimpanzee have a 'theory of mind'? *Behaviour Brain Science*, 4: 515–526.
- Ravenscraft, I. (2019). Folk psychology as a theory, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer Edition), Edward N. Zalta (ed.), 1-32.
- Sağır, B. (2017). *Şizofrenide bağlanma: Zihin kuramı, sosyal işlevsellik ve çocukluk çağı travmalarıyla ilişkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi: İzmir.
- Saluk, R. G. (2017). Mit ve mitoloji, *Türk Mitolojisine Giriş*, Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan, 3.b., Gazi Kitabevi: Ankara.
- Sancar, B. (2004). *Duyan ve işitme engelli çocuklarda zihin kuramı gelişimi: İletişimsel deneyimlerin etkileri*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Sakarya, A. (2012). *Remisyonda şizofreni ve bipolar bozukluk hastalarında zihin kuramı bozukluklarının iç görü ve diğer bilişsel işlevlerle ilişkisi*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Schreiber, J.; T. Singer, N. Steinbeis, vd. (2017). Emergence of theory of mind in early childhood. *Nature Communications* 8. Nature Publishing, Group: 1– 10. doi:10.1038/ncomms14692.
- Shatz, M., Wellman, H. M., & Silber, S. (1983). The acquisition of mental verbs: A systematic investigation of the first reference to mental state. *Cognition*, 14 (3), 301–321.

- Siegfried, A. (1961). *Milletlerin karakterleri*, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Stich S. P., Shoun N. (2003). Folk psychology, *The Blackwell Guide to Philosophy of Mind*, Blackwell Publishing: Oxford. 235-255.
- Stuart, S. (2009). Alvin I. Goldman, simulating minds: The philosophy, psychology and neuroscience of mindreading, *Minds and Machines*, 19: 279-282.
- Solso, R. B. vd. (2018). *Bilişsel psikoloji*, 8.b., çev. Ayşe Ayçiçeđi Din, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Şahin, B.; A. Bozkurt, M. B. Usta, M. Aydın, C. Çobanoğlu, K.Karabekirođlu (2019). Zihin kuramı: Gelişimi, nörobiyoloji, ilişkili alanlar ve nörogelişimsel bozukluklar, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11 (1): 24-41.
- Şen, G. (2015). *Görme yetersizliğinden etkilenen çocuklar ile olağan gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri ve sosyal becerileri arasındaki ilişkinin karşılaştırılması*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Bölümü Görme Engellilerin Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şipal, R. F. (2008). *Okul öncesi dönemde özel eğitim alan ve almayan ilköğretim 4, 5 ve 6. sınıf işitme engelli öğrencilerin zihin kuramı kapsamında yürütücü işlevler açısından incelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Taş, I. (2017). *Çocuklar için felsefe eğitimi programının 48-72 aylık çocukların zihin kuramı ve yaratıcılıklarına etkisi*. Çukurova Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- Taymaz Sarı, O. (2011). *Zihin kuramı hikâyeleri testinin Türk çocuklarına uyarlanması ve okul öncesi dönemdeki normal gelişim gösteren, zihin engelli ve otizmliler çocukların zihin*

kuramı gelişimlerinin karşılaştırılması. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Thukydides (2000). *Peloponnessos Savaşları*, çev. Furkan Akdemir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ünal, S. (2008). Nesne ilişkileri kuramı, *Güncel Klinik Psikiyatri*, 2.b., Ed. E. Işık, E. Taner, U. Işık. Ankara: Organon Yayınevi. s.s.19-22.

Ünübol, H. (2014). *Ağrı bozukluğunda zihin kuramı işlevinin aleksitimi ve bağlanma biçimleri arasındaki ilişki*. Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.

Villier, Jill G.& Peter A. de Villiers (2014). The role of language in theory of mind Development. *Top Lang Disorders*, vol. 34, no. 4, pp. 313–328.

Wimmer H., Perner J. (1983). Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 13:103-128.

Vico, G. (2007). *Yeni Bilim*, Çev. Sema Önal, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Vogele K, Bussfeld P, Newen A, Herrmann S, Happe F, Falkai P, Maier W, Shah NJ, Fink GR, Zilles K. (2001). Mind reading: neural mechanisms of theory of mind and self-perspective. *NeuroImage*. 14: 170-181.

Völlm BA, Taylor AN, Richardson P, Corcoran R, Stirling J, McKie S, vd. (2006). Neuronal correlates of theory of mind and empathy: a functional magnetic resonance imaging study in a nonverbal task. *Neuroimage*. 29 (1): 90-98.

Vural, C. D. (2018). *Sosyal anksiyete bozukluğu ve yaygın anksiyete bozukluğu olan hastalarda zihin kuramı işlevlerinin karşılaştırılması*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp

Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Eskişehir.

Vrjes, J. D. (2004). Doğa mitolojileri hakkında teoriler”, çev. Gülten Küçükbasmacı, *Milli Folklor*, yıl 16, sayı 61, s: 195-202.

Wellman, H. M. (2000). Early understanding of mind: The normal case. S. Baron- Cohen, H. Tager-Flusberg., & D. Cohen (Eds.) *Understanding Other Minds: Perspectives From Autism*, Oxford: Oxford University Press, 11-35.

Wundt, W. (1921). *Völkerpsychologie*, W. Engelmann, 5 c., Leipzig, 1900-1909, 10., 1911-1920; *Probleme der Völker-psychologie*, 2. y.; Alfred Kroner Verlag, Stuttgart, 1921, s. 1-37.

Yazgeç, Emre (2018). *Alkol bağımlılığı ve opioid hastalarında zihin kuramı ve emosyon tanıma işlevleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi: İzmir.

Yılmaz, G. (2016). *Şizofreni tanısı alan hastaların zihin kuramı işlevleri ve sosyal değerlendirilme kaygısı düzeyleri açısından sosyal anksiyete bozukluğu tanılı hastalar ve sağlıklı kontroller ile karşılaştırılması*. İstanbul Bakırköy Bölgesi Kamu Hastaneleri Birliği Sağlık Bilimleri Üniversitesi İstanbul Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniği Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.

Yurttaş, F. (2018). *Üniversite öğrencilerin duygusal ve bilişsel zihin kuramı özelliklerinin duygusal şemalarla olan ilişkisinin incelenmesi*. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Youmans G. (2004). *Theory of mind in individuals with alzheimer-type dementia profiles*. Department of Communication Disorders, Unpublished PhD, The Florida State University College of Communication.

